

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra andragogiky a managementu vzdělávání

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Problematika andragogické intervence v procesu resocializace odsouzených

**The Issue of Andragogic Intervention in the Process
of Prisoners Resocialization**

Karolína Pergreffi

Studijní program: Andragogika a management vzdělávání

2021

Odevzdáním této rigorózní práce na téma *Problematika andragogické intervence v procesu resocializace odsouzených* potvrzuji, že jsem ji vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 25. 11. 2021

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi poskytli cenné rady, podlili se se mnou o jejich odborné zkušenosti, a poskytli mi potřebnou oporu pro zpracování této práce. Zejména bych ráda poděkovala prof. Jaroslavu Veteškovi, který byl vždy ochoten se mnou otázky resocializace osob ve výkonu trestu odnětí svobody, z pohledu andragogiky konzultovat.

ABSTRAKT:

Delikvence a kriminalita patří k nejvíce nepřijatelným společenským jevům. Toto chování je proto předmětem společenské sankce. Je ale také předmětem snahy dosáhnou u jeho nositele změny tohoto protispolečenského chování, nebo alespoň jeho korekce, do společensky přijatelné formy. Tento proces je označován jako resocializace. Na úspěšné resocializaci prostřednictvím andragogické intervence, a následné integraci jedince do společnosti se významným způsobem podílí zejména výchova, vzdělávání a poradenství, jako efektivní nástroje práce s odsouzenými dospělými jedinci. Cílem rigorózní práce bylo analyzovat a konceptualizovat teoretická východiska penitenciární andragogiky v kontextu s resocializačním a integračním procesem, aplikovaným vůči vězněným jedincům. Popsat psychosociální faktory, které jsou typické pro penitenciární proces. Dále v rámci vlastního výzkumného šetření zkoumat účinnost vybraných nástrojů penitenciární andragogiky (výchovně-vzdělávacích, podpůrných a poradenských) ve vztahu k zvyšování morálního a finančně-právního povědomí osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Na základě výsledků tohoto výzkumného šetření pak předložit návrhy a doporučení pro praxi a další rozvoj penitenciární andragogiky. Toto výzkumné šetření bylo realizováno u vybraných skupin osob ve výkonu trestu odnětí svobody z různých věznic Vězeňské služby České republiky. Na základě verifikace stanovených hypotéz bylo zjištěno, že u míry sofistikovanosti a také míry ochoty a motivace k nápravě lze konstatovat, že můžeme využití instrumentů andragogiky považovat za efektivní.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Penitenciární andragogika; andragogická intervence; vzdělávání dospělých; resocializace; efektivita programů pro odsouzené; Nástroje pro psychologické a andragogické hodnocení

ABSTRACT:

Delinquency and crime belong among the most unacceptable social phenomena. This behavior is therefore the subject of social sanctions. However, it is also the subject of effort of achieving a change offender's behavior, or at least a correction of their behavior, in a socially acceptable form. This process is called as a resocialization. Education, training and counseling, as effective tools for working with convicted adults, play a significant role in the successful resocialization through andragogic intervention, and the subsequent integration of the individual into society. The aim of this rigorous thesis will be to analyze and conceptualize the theoretical backgrounds of penitentiary andragogy in the context of the resocialization and integration process applied to prisoners. Describe the psychosocial factors that are typical for penitentiary process. Furthermore to investigate the effectiveness of selected penitentiary andragogy instruments (educational, supportive and counseling) in relation to moral, and legal and financial awareness of prisoners. Based on the results of the research, then submit proposals and recommendations for the practice and following development of penitentiary andragogy. This research was realized at selected groups of prisoners from various prisons of Prison Service of the Czech Republic. This research was realized at selected groups of prisoners from various prisons of Prison Service of the Czech Republic. After the verification of designed hypotheses there was detected, than at the level of sophistication maturity, and at the level of treatment amenability we can consider using andragogic instruments as effective.

KEY WORDS:

Penitentiary andragogy; Andragogic Intervention; Adult Education; Resocialization; Efficiency of Programs for Prisoners; Psychological and Andragogic Assessment Resources

Obsah

Úvod	8
I. Teoretická část (teoretická východiska)	10
1. Kriminální chování a typické osobnostní znaky nositelů kriminálního chování	10
1.1 Vymezení pojmů kriminalita a delikvence	10
1.2 Faktory zvyšující pravděpodobnost vzniku a rozvoje kriminálního chování	11
1.3 Osobnostní znaky nositelů kriminálního chování	17
2. Penitenciární proces a jeho specifika z hlediska akčního pole andragogiky	20
2.1 Penitenciární proces a jeho psychosociální specifika	20
2.2 Penitenciární péče a akční pole andragogiky	29
3. Konceptualizace andragogiky v rámci resocializace	44
3.1 Vybraná teoretická východiska	44
3.2 Resocializace a reedukace z pohledu andragogiky	47
3.3 Multidisciplinární ukotvení	49
3.4 Penitenciární a sociální andragogika jako moderní vědní disciplína	49
II. Empirická část	67
4. Vybrané současné výsledky výzkumu	67
5. Výzkumné šetření.....	72
5.1 Cíle šetření a formulace hypotéz	72
5.2 Charakteristika šetřeného souboru a použité metody.....	73
6. Výsledky šetření a jejich rozbor	78
6.1 Výzkumné šetření – hypotéza č. 1	79
6.2 Výzkumné šetření – hypotéza č. 2	81
6.3 Výzkumné šetření - hypotéza č. 3	82
6.4 Výzkumné šetření – hypotéza č. 4	84
6.5 Výzkumné šetření – hypotéza č. 5	85

6.6 Výzkumné šetření – korelační analýza vybraných sledovaných ukazatelů	88
6.7 Souhrn a diskuse	89
Závěr a doporučení pro praxi andragogiky a dalších disciplín.....	91
Seznam použitých informačních zdrojů.....	94
Seznam tabulek	104
Seznam grafů.....	104

Úvod

Kriminalita a delikvence jsou ve společnosti předmětem zvýšeného zájmu. Důvodem je nebezpečnost tohoto chování pro danou společnost, její jednotlivce i celek. Také pro bližší okruh osob, které jsou s nositeli kriminality v užším, přímém kontaktu. Tyto protispolečensky zaměřené způsoby chování jsou poměrně často podrobovány šetřením a výzkumům. Hlavní cíl těchto výzkumných šetření spočívá v nalezení účinného způsobu, kterým lze na nositele delikvence a kriminality působit tak, aby došlo k jejich nápravě. V této souvislosti hovoříme o procesu resocializace. Cílem je samozřejmě výše uvedená náprava chování, to znamená jeho změna do takové podoby, aby dotyčný svého původního společensky nepřijatelného chování trvale zanechal. V některých vážnějších případech, kdy díky původní etiologii kriminality není prakticky možné takové změny dosáhnout, je cílem alespoň jeho korekce do sociálně přijatelných struktur.

Jako téma této disertační práce jsem si zvolila problematiku možností andragogické intervence v procesu resocializace odsouzených. Ti, kteří se dopouštějí delikvence a kriminality, se díky následné společenské sankci ocitají ve vězení díky soudem uloženému výkonu trestu odnětí svobody. V rámci uvěznění se podrobují procesu resocializace, což souhrnně označujeme jako penitenciární péči. V tomto procesu má nezastupitelnou úlohu andragogika a její nástroje. Vzhledem k specifičnosti předmětu zájmu, pak již dnes hovoříme o penitenciární andragogice. Ke svému poslání pak úzce využívá poznatky a také spolupráci s dalšími vědními disciplínami, s psychologíí a obecně disciplínami pomáhajících profesí.

Pokud zde byla vznesena otázka možností andragogiky v prostředí penitenciárního procesu, pak se jedná o aktuálně, zejména pak v anglosaském prostředí sledovanou otázku efektivity aplikovaných nástrojů. K těm patří mj. výchovně-vzdělávací, podpůrné a poradenské aktivity zaměřené na zvyšování morálního a právního povědomí osob ve výkonu trestu odnětí svobody.

V rámci vlastního výzkumného šetření byla zkoumána účinnost vybraných nástrojů penitenciární andragogiky. Výzkumné šetření mělo longitudinální charakter. Zjišťování účinnosti byli podrobeni respondenti před, a po určité době andragogického působení. Na základě výsledků tohoto výzkumného šetření byly formulovány návrhy a doporučení pro praxi a další rozvoj penitenciární andragogiky.

Výsledky této rigorózní práce budou využity Vězeňskou službou ČR. Budou předány jejímu managementu a poskytnuty specialistům, kteří se resocializačním procesem osob ve výkonu trestu odnětí svobody přímo podílejí. Také mohou alespoň částečně doplnit výsledky výzkumných studií a šetření, které byly na tomto poli realizovány (více viz Veteška a Fischer, 2020).

Ráda bych poděkovala všem, kteří mi umožnili tuto práci zpracovat, a realizovat výzkumné šetření v prostředí vybraných českých věznic. Nemohu vyjmenovat všechny, což je doufám pochopitelné.

I. Teoretická část (teoretická východiska)

1. KRIMINÁLNÍ CHOVÁNÍ A TYPICKÉ OSOBNOSTNÍ ZNAKY NOSITELŮ KRIMINÁLNÍHO CHOVÁNÍ

1.1 Vymezení pojmů kriminalita a delikvence

Kriminalitu (z lat. *criminalis*=zločinný) můžeme definovat jako formu protispolečensky zaměřeného chování, která je v dané společnosti předmětem následné sankce. Jedná se o souhrn trestných činů, které se v konkrétní společnosti vyskytly a vyskytují. Jedná se o takové způsoby protispolečensky zaměřeného jednání a chování, které jsou předmětem hodnocení podle trestního zákona. Jedná se o činy jak zjevné, tak latentní. Uvedená sankce je uložena státem, prostřednictvím příslušných institucí. Důležitá podmínka spočívá v otázce motivace, a to, zda se jednalo o chování, které bylo úmyslné (Oxford, 2009).

Delikvence (z lat. *delinquere*; provinit se) spočívá v chování, které je z hlediska společenského hodnocení také společensky nepřijatelné. Z hlediska společenské nepřijatelnosti se jedná o chování s vyšší mírou šíře. „Za delikventní můžeme označit jedince, který se takto vymezeného jednání dopustil či dopouští“ (Blažek, Fischer a Škoda, 2019, s. 13). Do delikvence jako označení protispolečenských činů a forem chování jsou zahrnuty také činy, které nejsou tzv. jinak trestné. Patří sem například přestupky. Dále sem patří provinění, trestné činy nebo činy jinak trestné mládeže, kdy nelze trestní opatření z důvodu věku uložit (zákon č. 218/2003 Sb.). Delikvence je často spojována s mladými lidmi. Proto se v odborných pramenech můžeme poměrně často setkat s pojmem juvenilní delikvence (Siegel a Welsch, 2011). O delikvenci, její etiologii a prevenci, pojednávají publikace Blažek, Fischer a Škoda (2019) a Veteška a Fischer (2020). V této souvislosti se můžeme také setkat s pojmem asociální chování (srov. Hrčka, 2001; Hála, 2006; Veteška, 2015; Blažek, Fischer a Škoda, 2019; Veteška a Fischer, 2020).

„Výše uvedené pojmy pronikly do společenských věd (sociologie, psychologie, pedagogických věd) až druhotně z disciplín právních“ (Vondráček, 1981, s. 168). V rámci jejich užívání těmito vědními obory se proto mohou objevovat drobné pojmové odlišnosti.

Kriminální chování a obecně delikvenci, můžeme dále označit „jako projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností“ (Vágnerová, 2004, s. 805). Odchylku od společenských regulativů můžeme spolehlivě definovat jako neschopnost, respektive nezájem, plnit požadavky společnosti. Společenskou nepřijatelnost svého chování není schopna či ochotna většina těchto jedinců zhodnotit. Řada z nich pak o změnu svého společensky nepřijatelného chování a životního způsobu z tohoto důvodu neusilují.

Vzhledem k vysokému stupni společenské nebezpečnosti, si zcela pochopitelně tyto protisociálně zaměřené způsoby chování a jednání dlouhodobě a trvale nutí zvýšenou pozornost většiny společnosti. Pozornost je soustředěna na racionální řešení. Na to se zaměřuje řada vědních disciplín. Na řešení se podílí také řada různých odborníků a specialistů. Obecný cíl všech, kteří se na řešení podílejí, spočívá ve snaze o dosažení změn. Kladou si za cíl svými specifickými postupy dosáhnout toho, aby dotyčný svého chování zanechal, aby se změnil. Pokud to není možné, aby došlo alespoň ke korekci společensky nepřijatelného / nežádoucího chování do společensky přijatelné / žádoucí formy. Pochopitelně takovým způsobem, aby byla změna pokud možno trvalá (Fischer a Škoda, 2014). Totéž platí pro další nepříznivé patologické jevy, které mají s kriminalitou příčinnou souvislost. Významnou a nezastupitelnou úlohu při práci s delikventními jedinci plní andragogika.

1.2 Faktory zvyšující pravděpodobnost vzniku a rozvoje kriminálního chování

Příčiny vzniku a rozvoje kriminality a delikvence jsou multifaktoriální. Podstatný význam pro vyšší pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání mají následující biologické, psychické a sociální faktory. Tyto faktory působí ve vzájemné interakci. Vzájemně se ve vztahu k rozvoji antisociálního chování posilují. Faktorů existuje celá řada, a jejich případné nepříznivé

působení je vždy individuální. Z hlediska možností rozsahu této práce uvádíme takové, které jsou považovány za významnější.

- **Biologické faktory**

Prvním z biologických faktorů, který má souvislost s vyšší pravděpodobností tendencí ke kriminalitě, je pohlaví. Muži se kriminality i delikventního chování dopouštějí mnohem častěji než ženy. Statistiky uvádějí přehled četnosti kriminálního chování mužů a žen. Vzájemný poměr se pohybuje přibližně 20:1. Důvod je spatřován ve větším významu více agresivního a sociálně dravého jednání pro dosažení seberealizace v případě mužů, zatímco pro ženy jsou účelné jiné vzorce chování. Další důvod sociální dravosti je vysvětlován vyšší hladinou mužského pohlavního hormonu testosteronu (Kimberley, 2017).

Značný význam pro vznik a rozvoj kriminálního chování má dále věk. Jedinci, kteří se dopouštějí tohoto chování, jsou sice dospělí, ale z hlediska periodizace dospělého věku jsou relativně mladí. Značná část delikventní populace je tvořena mladými muži ve věku do 26 let. Převážnou část recidivujících pak tvoří osoby ve věku do 30 let (National Institute of Justice, 2017).

„K dalším biologickým faktorům patří také vrozené dispozice k určitým způsobům reagování. Jedná se o vrozené, neurofyziologicky podmíněné dispozice. Vyšší míru tendence k delikventnímu jednání a kriminalitě mají jedinci, kteří jsou zvýšeně dráždiví. Tyto osoby mají vyšší míru impulzivity, a zároveň nižší míru frustrační tolerance. Tyto dispozice jsou dány převážně geneticky. Mohou ale rovněž vzniknout v průběhu vývoje plodu v prenatálním a perinatálním období“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 171).

Jak dále uvedení autoři uvádějí, „v anamnézách delikventních osob se často objevují biochemické a fyziologické poruchy v ontogenetickém vývoji. Souhrnně bychom je mohli označit jako rané poruchy a poškození CNS. Významnou úlohu ve vztahu k delikventnímu chování mají vybrané poruchy chování a emocí“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 171). Jedná se především o poruchy chování a emocí související s tzv. lehkou mozkovou dysfunkcí (LMD).

Dále jsou to pak především problémy související s hyperkinetickými poruchami (Raboch et al., 2001). Jedná se o syndrom hyperaktivity (ADHD; Večerka, et al., 2000). (Fischer a Škoda, 2014, s. 171).

Předmětem zájmu vědeckého zkoumání jsou podle Fischera a Škody (2014) abnormální elektroencefalografické záznamy (abnormality na EEG). Ty jsou diagnostikovány u mladých mužů, kteří byli odsouzeni za kriminální delikt, mnohem častěji (Žukov, 2008). „U delikventních osob je možné „s vyšší frekvencí dále například pozorovat nižší úroveň základní aktivace autonomního nervového systému (ANS).“ Tím je zdůvodňována potřeba silných zážitků a podnětů. Podobně je předmětem šetření geneticky podmíněný „syndrom nedostatečné mozkové odezvy na podnět“ (Reward Deficiency Syndrome, 2020 In: (Fischer a Škoda, 2014, s. 171), který je spojen s poruchou regulace a fungování neurotransmiterů (dopaminu). Uvedené oblasti jsou předmětem zájmu odborníků z řady oborů, jednak z neurověd, ale i sociální psychologie a psychopatologie. Některé výzkumné studie ukazují, že by mohly mít určitou souvislost zejména s násilnými trestnými činy (Raine, 1993; Höschl, 1989; Veteška a Fischer, 2020).

- ***Psychické faktory***

Poměrně často je ve vztahu ke kriminálnímu chování a k delikvenci „dlouhodobě věnována pozornost úrovni mentálních schopností. Vzhledem k značné genetické podmíněnosti lze tento faktor považovat spíše za vrozený. Mezi delikventní populací můžeme samozřejmě nalézt osoby s inteligencí na škále od mentální retardace až po genialitu. Konstatujeme ale, že se kriminálního chování obecně dopouštějí jedinci, jejichž mentální kapacita je celkově nižší. S nižšími rozumovými schopnostmi souvisí nižší schopnost zhodnotit důsledky vlastního jednání“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 172).

Z řady výzkumných studií vyplývá, že „mezi delikventy se vyskytuje vyšší počet osob, které trpí poruchou osobnosti (dříve psychopatie). Z hlediska kriminality a delikvence se jedná o poruchy, které souvisejí s odchylkami ve vztahu jedince k druhým, ke společnosti a jejím normám. Patří sem zejména disociální porucha osobnosti (dle DSM-5 antisociální). Dále

jsou to poruchy, kdy potíže souvisí s emocionalitou. V tomto případě se jedná o emočně nestabilní poruchu osobnosti (agresivní, výbušná, dle DSM-5 hraniční). V praxi se často jedná o poruchu smíšenou (Pavlovský, 1992; Praško a kol., 2003; Orel a kol., 2012)“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 172, upraveno a doplněno).

Význam pro vznik a rozvoj kriminality mají „vrozené dynamické vlastnosti osobnosti, souhrnně označované jako temperament. Projevují se odlišným způsobem reagování na podněty. Vyšší pravděpodobnost k poruchám chování má jedinec s cholerickým laděním (emočně labilní extrovert). Je silně vzrušivý, má sklon k výbuchům hněvu a k agresi, těžko se ovládá a reaguje často impulzivně a nerozvážně. Často reaguje často bez zábran“ (Nakonečný, 1996 In: Fischer a Škoda, 2014, s. 172).“

- **Sociální faktory**

Sociálních faktorů a vlivů, které by mohly ovlivnit jedince ve vztahu k delikvenci a kriminalitě je značný počet. Za nejvýznamnější, které je možné často zaznamenat v anamnézách kriminálních osob, patří podle Fischera a Škody (2014) a Vetešky a Fischera (2020) následující:

Nejvýznamnějším „sociálním faktorem, ve kterém si jedinec utváří vzorce chování, je bezesporu rodina“ (Fischer a Škoda, 2009, s. 143). Jak zmínění autoři uvádějí, k „nejvýznamnějším aspektům souvisejícím s vyšší pravděpodobností budoucího negativního vývoje jedince patří:

- anomalita osobnosti rodičů – v případě kriminality a delikvence jsou významné případy, kdy se rodiče sami dopouštěli či dopouštějí asociálních a antisociálních forem chování (závislost na alkoholu či jiných drogách, trestná činnost, apod.);
- otázka, zda rodina plní své funkce – pokud rodina v tomto ohledu selhává, konstatujeme, že je problémová nebo dysfunkční. Takový stav má pro vývoj dětí velmi často negativní důsledky. K rozvoji delikvence často dochází u jedinců, kdy nebyla naplňována funkce

psychická (emocionální). Jedná se o problém tzv. psychické deprivace, respektive subdeprivace (Langmeier a Matějček, 2014);

- v anamnézách delikventních jedinců a pachatelů kriminálních činů často vyvstává otázka úplnosti rodiny. Rozdíly lze pozorovat na škále od úplné rodiny, neúplné rodiny (chybějícího rodiče), náhradních rodičů (chybějících rodičů) až po ústavní výchovu. Zkušenost s ústavní výchovou se snoubí s deprivací ústavními pobyty;
- patologickým problémem obvykle je přítomnost syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (syndrom CAN – Child Abuse and Neglect);
- pokud je přítomna absence požadavků a kontroly, jde spolehlivě o zanedbávání, selhává rovněž funkce sociální (Veteška a Fischer, 2020)“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 172; Fischer a Škoda, 2009, s. 143, doplněno a upraveno).

Společným jmenovatelem je tedy – jak z výše uvedené vyplývá – „nevhodný výchovný vliv a vztahy v rodině. Výše uvedené problémy lze však dle naší zkušenosti pozorovat u kriminálních osob velmi často“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 173). Na pravděpodobnost vzniku kriminálního chování mají podle Fischera a Škody (2009 a 2014) vliv také problémy v prokreační rodině. K závažným partnerským problémům, nebo až k rozvratu rodiny dochází právě v souvislosti s kriminálním chováním a následným uvězněním. Ztráta tohoto potřebného funkčního zázemí má pak souvislost s recidivou kriminálního chování (Netík, 1997).

„V anamnézách delikventních jedinců se velmi často objevuje jako další faktor působení nevhodných spoluvrstevnických skupin...“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 174). Tento vliv bývá spouštěčem asociálních a antisociálních forem chování. Často se setkáváme s tím, že se jedná o alternativní saturaci emocionálních potřeb, zejména emocionálních, které často chybějí právě v rodině – tento stav je negativní a je východiskem pro emoční deprivaci. Tato psycho-sociální příslušnost ke skupině, ve které se vyskytuje delikvence, značným způsobem zvyšuje riziko identifikace jedince s těmito nežádoucími způsoby života a následného rozvoje totožného chování (Fischer, 2006 a Fischer a Škoda, 2009 a 2014).

Velmi častou primární příčinou delikvence, která je možné v těchto nevhodných partách pozorovat, je zneužívání psychoaktivních látek. Dále jsou to typické krádeže, ale také rvačky, násilí, vandalismus, apod. (Vágnerová, 2004).

Významným sociálním faktorem je dále dosažená úroveň vzdělání a s ní se snoubící postavení ve společnosti. Pachatelé kriminálního chování dosahují obecně nižší úrovně vzdělání a často se seberealizují z hlediska společenského postavení v nižších sociálních vrstvách (Giddens, 1999).

S nízkou úrovní kvalifikace souvisí další negativně působící faktor. Tyto osoby bývají častěji, opakovaně a dlouhodobě nezaměstnané. S chybějící nebo nedostatečnou kvalifikací souvisí chybějící pracovní dovednosti, zkušenosti a návyky – tedy profesní kompetence (viz Veteška a Tureckiová, 2020). Nezaměstnanost pak ústí v řadu sociálně patologických jevů, včetně delikvence a kriminality, ale i v chudobu, exekuce atd. (Veteška a Fischer, 2020). V případě, že je možné zařadit odsouzeného jedince „do některého z projektů realizovaných ve věznicích, kde by měl možnost rozšířit své pracovní dovednosti (rekvalifikační či motivační kurzy) a dále jej umístit do komunitního bydlení po vykonání trestu (odtržení od bývalé manželky, skupinová psychoterapie, sociálně právní poradenství apod.) po VTOS a zajistit mu stálé zaměstnání, dalo by se předpokládat, že tento odsouzený bude z části resocializován. Dlouhodobě formované osobnostní rysy a související vzorce chování nelze v zásadě potřebně změnit. Je možné, v případě vytvořených podmínek, dosáhnout určité korekce chování do společensky akceptovatelné podoby“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 182).

„S chybějící kvalifikací a nezaměstnaností vyvstává problém jak trávit čas, který by měl být využit v rámci řádné a trvalé práce. Namísto jeho účelného využívání (rekvalifikace, motivační programy, apod.) se velmi často stává, že se někteří jedinci uchylují k nelegálním prostředkům pro dosažení svých cílů“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 175).

„Mezi sociální faktory, které jsou významné pro vznik kriminálního chování, patří otázka trávení volného času. V anamnézách delikventních jedinců můžeme v naprosté většině případů sledovat, že volný čas trávili nevhodně. Statisticky významně vyšší počet

delikventních osob se rekrutuje z městského prostředí. Důvodem je především vyšší anonymita, a často nedostatečná sociální kontrola. Častěji ke kriminalitě dochází ve specifických městských částech, jedná se zvláště o sídliště nebo vylidněné městské části (specifické lokality). Vyšší míra kriminality vzniká v městech průmyslového charakteru a v oblastech s vyšší mírou migrace obyvatel. Specifický vliv na delikvence a kriminality vznik má nepochybně i rychlost probíhajících kulturních a sociálních změn. Tyto změny předstihují přirozený generační posun v řadě životních postojů, zkušeností a zvyklostí. Jako nevhodný obranný mechanismus díky nejistotě ze ztráty potřebného klidu a jistoty, je kauzální orientace na materiální hodnoty, které se stávají pro dosažení jistoty potřebnými. Ty jsou dosahovány nelegitimně“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 175-176).

Na základě výše uvedeného můžeme konstatovat, že sociální faktory jsou determinovány celkovou úrovní dané společnosti. „Jsou odrazem dosažené kultury a povědomím většiny jejich členů. Značný význam má sociální struktura a její procesy. Nezanedbatelné je otázka legislativy a jejího fungování, která determinuje práci orgánů činných v trestním řízení“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 176).

1.3 Osobnostní znaky nositelů kriminálního chování

Osobnost bývá jako pojem vymezována různými způsoby. Vzhledem k předmětu zájmu této práce, kterým jsou možnosti andragogiky a dalších disciplín pomáhajících profesí v penitenciární praxi, se přikláníme k následujícímu vymezení.

Osobnost tvoří charakteristické vzorce myšlení emocí, a chování, které určují osobní styl jedince a ovlivňují jeho interakce s fyzikálním a sociálním prostředím. Osobnost je souhrn všech psychických a tělesných vlastností, biopsychosociální jednotka, na jejímž utváření se podílejí biologické, psychické a sociální vlivy. Projevuje se navenek uceleným souborem vlastností, který je označován jako povaha (Raboch et al., 2001).

V případě delikventní a kriminální populace se často oproti většinové populaci setkáváme v povaze s určitými menšími až hrubými odlišnostmi. Často zde můžeme pozorovat osobnost akcentovanou, s nápadnostmi, až výraznými odchylkami v povaze. Zejména jde o složky charakteru a temperamentu (Cloninger et al., 1993).

V kriminální populaci je poměrně častě zastoupena porucha osobnosti. Dle Mezinárodní klasifikace poruch a nemocí jde již o chorobný stav, který se projevuje nepříznivými nebo nadměrně zvýrazněnými povahovými vlastnostmi v oblasti nižších i vyšších emocí, nálad, pudů, temperamentu, vůle, charakteru. Dále pak podivínským, neadaptivním až hrubě rušivým chováním, kterým trpí sám jedinec, nebo jeho okolí, případně oba (Pavlovský, 1992).

Podle Vetešky a Fischera (2020) věnuje forenzní a penitenciární psychologie, pro niž je osobnost pachatele hlavním předmětem zájmu, nejvíce pozornosti následujícím charakteristikám osobnosti pachatele. Ty jsou jedním z východisek pro praxi andragogiky na poli resocializace, a její efektivity. Sledována a zkoumána jsou v psychologickém kontextu zejména tato kritéria:

- nezdrženlivost v jednání, snaha o bezprostřední uspokojování potřeb, o uspokojování potřeb bez ohledu na potřeby okolí, nebo dokonce na jeho úkor;
- míra sofistikovosti, absence vnitřních zábran, tendence k vlastní úpravě právních a morálních norem a pravidel, což souvisí s egocentrismem a také s narušenou závislostí na odměně;
- kognitivní distorze, tendence ke zkreslování skutečností v oblasti myšlení a paměti, které umožňují dotyčnému „obhájit“ kriminální jednání před svým svědomím, pomáhají mu udržet psychickou stabilitu a chrání jeho sebepojetí (Fischer a Škoda, 2014; Veteška a Fischer, 2020, upraveno).

Pro tvorbu programů zacházení, které jsou oporou procesu resocializace, je pak důležité ve vztahu k osobnosti posoudit a vyhodnotit motivaci jednání pachatele – nejenom chování, které již způsobilo konflikt se zákonem, ale i toho, které hraje v procesu resocializace zásadní roli, tj. motivace k nápravě (srov. Šauerová, 2013; Veteška, 2015 a Kříž, 2021). V tomto

kontextu je důležité znát jeho osobní, rodinnou a kriminální anamnézu, průběh a případnou otázku vývojových problémů jeho socializace. Dále posoudit úroveň jeho adaptace společenské požadavky a požadavky okolí, jeho životní styl a způsob společenského fungování. Důležité je zjištění vlivu aktuálního a také případně již před tím absolvovaného trestu na jeho osobnost, posoudit predikci jeho dalšího chování a prognózu případné recidivy jeho kriminálního jednání (Veteška, 2015).

Pro predikci a další prognózu jeho společenské seberealizace jsou důležité pro analýzu tyto faktory:

- stav a způsob emočního ladění, tj. obvykle od ladění nepřátelského (hostility) do případného ladění pozitivního (afiliaci);
- úroveň strukturace vnitřních regulativů chování, od absence po dobře zformované svědomí;
- sociální reaktivita, jak se temperamentové složky osobnosti projevují vůči okolí, od zdravé dynamiky po cholerické ladění;
- způsob prosazování se, od zdravé asertivity až po rafinované, egocentrické prosazování se s agresivními tendencemi; mnohdy proti všem a značně agresivně (Veteška, 2015; Veteška a Fischer, 2020, upraveno a doplněno).

2. PENITENCIÁRNÍ PROCES A JEHO SPECIFIKA Z HLEDISKA AKČNÍHO POLE ANDRAGOGIKY

2.1 Penitenciární proces a jeho psychosociální specifika

- ***Psychosociální problémy spojené s výkonem vazby***

S obviněním je úzce z důvodů, stanovených zákonem, spojen výkon vazby (zákon č. 293/1993 Sb.). Vyšetřovací vazba představuje rizikovou, silně zátěžovou situaci pobytu pachatelů trestné činnosti ve vězeňských zařízeních. Stresovou situaci představuje uvěznění, které je s výkonem vazby spojené (Veteška, Žukov a Fischer, 2017). V různých srovnávacích studiích, které srovnávají míru intenzity stresu, bývá výkon vazby řazen nejvýše (Holmes a Rahe, 1987; Fischer a Škoda, 2014; Veteška a Fischer, 2020).

„Zpravidla hned za takovou událost, jako je případ úmrtí člena rodiny. Související uvěznění zahrnuje řadu zátěžových situací, především strádání v oblasti uspokojování psychických i některých fyziologických potřeb. Jedná se zpravidla o nejtěžší zátěž pro jedince v průběhu celého uvěznění“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 188).

„Po vzetí do vazby stojí obviněný před značnými psychosociálními problémy. Ty vyplývají ze ztráty svobody, postavení, majetku, důstojnosti, nezávislosti, bezpečnosti a osobních, v řadě případů rodinných a společenských vztahů. Veškeré soukromí je zničeno neustálou fyzickou blízkostí, v níž jsou vězni nuceni žít. Život je determinován materiální a psychickou izolací“ (Hála, 2006 In: Fischer a Škoda, 2014, s. 188).

„Jedinec se musí v novém prostředí orientovat a adaptovat se na ně. To v praxi znamená, zvláště pro jedince, kteří jsou v této situaci poprvé, a nemají jakékoliv zkušenosti, obrovskou zátěž. Negativní zkušeností je nejen uvěznění, ale případné různé formy agrese ze strany spoluvězňů. Tyto projevy ještě více ohrožují jistotu a bezpečnost, a snižují sebevědomí“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 188). Uvedené skutečnosti často umocňují frustraci potřeb bezpečí a jistoty. Ty souvisí zejména s nejistotou ve vztahu k výsledku vyšetřování a dalším okolnostem trestního řízení.

Potřeba stimulace je podle Fischer a Škody (2014) uspokojována nedostatečným způsobem. Prostředí je velmi stereotypní, jedinec je zcela izolován od sociálního prostředí, ve kterém se až donedávna pohyboval. Emocionální potřeby, potřeby bezpečí a jistoty, jsou uspokojovány nanejvýš symbolicky, stejně jako potřeby sexuální či erotické. Typické je spoléhání se na zázemí, které zůstalo „za zdí“ mimo věznici. Pocity vztažené k domovu, respektive k blízkým, oscilují mezi podezíráním, strachem z opuštění, a idealizací domova. Nejistota je tak generalizována frustrací potřeb bezpečí a jistoty v případech, kdy jedinec nebyl dosud odsouzen a čeká na verdikt soudu (Hála, 1996).

Podle Fischer a Škody (2014) nelze hovořit o uspokojování potřeb uznání nebo dokonce seberealizace. V případech zkušených recidivistů může tyto potřeby saturovat pocit moci a nadvlády nad spoluvězni, seberealizace spočívá v dokazování vlastní síly, moci či jedinečnosti. Dle zkušeností z praxe (Blažek a kol., 2019; Veteška a Fischer, 2020) nemají uvězněni jedinci prakticky pro jiný způsob seberealizace žádnou možnost. Pouze u nepatrného zlomku vězeňské populace můžeme objevit náhradní způsoby uspokojování potřeb uznání a seberealizace (Veteška a Fischer, 2020).

„Nejzávažnější problémy spojené s výkonem vazby i trestu (viz dále) jsou samozřejmě v oblasti psychosociální. Ty jsou ale „doplněny“ různými fyzikálními faktory, které není možné přehlížet. Jsou to také stresory, a mají na psychosomatický stav také svůj výrazný vliv. Považujeme proto za účelné některé z nejvýznamnějších v následujících odstavcích popsat.“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 190, upraveno).

„Významnou zátěž v prostředí vazební věznice i věznice pro odsouzené představuje bezesporu hluk. Ten vzniká v souvislosti s přeplňováním kapacity jednotlivých cel. Je zcela běžné, že je společně na cele více obviněných (šest i více), každý z nich může libovolně hovořit, používat rádiový přijímač, nebo realizovat jiné, hluk přinášející aktivity. Je důležité podotknout, že takovýto hluk nemůže být kompenzací nedostatku vhodných komunikačních podnětů. Důležitá je mj. skutečnost, že více než 90 % vězňů jsou kuřáci. Prostředí, ve kterém jsou vězni nuceni pobývat, je požíváním tabákových výrobků znehodnocováno, navíc cirkulace vzduchu je minimální (otevírání oken je z bezpečnostních důvodů komplikované a

přináší různá rizika). Nesmíme opomenout faktory, jako jsou teplo a stravování vězňů. Jde o důležité podněty, které mohou být startem psychických poruch a onemocnění. Také mohou ústít až do vězeňských nepokojů. Lze konstatovat, že i pouze prostředí věznic samo o sobě jako fyzické zařízení, působí na jedince negativním způsobem“ (Fischer, 2006; Fischer a Škoda, 2014, s. 188, upraveno).

„Reakce na zátěžovou situaci vyplývající z výkonu vazby, jsou různé. Obranné mechanismy se střídají mezi agresí a různými variantami a projevy úniků. Obecně můžeme reakci na výkon vazby a související uvěznění bez nadsázky označit jako krizi. Jádrem krize z uvěznění je deformovaný, odchýlný, a nezřídka i náhradní způsob uspokojování potřeb, a to jak některých primárních (biologických), tak naprosté většiny sekundárních (psychologických a sociálních). Lze konstatovat, že silnou zátěží je nejprve prvotní šok po nástupu do věznice, a dále pak zejména deprivace, tj. strádání. Adaptační mechanismy totiž mohou selhávat, a v takových případech dochází ke vzniku a vývoji reaktivních psychických poruch. Ve většině případů se jedná zejména o symptomy neurotické: nespavost, bolesti hlavy, bušení srdce, bolest na prsou, úzkost, neodůvodněný strach, obsese apod. U určitých skupin jednotlivců jsou reakce závažnější“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 192).

„K silné vazební reakci dochází zejména u prvovězňených. U těch, jak jsme již uvedli, je tato závažná psychická alterace způsobena frustrací jednotlivých potřeb, zejména bezpečí a jistoty, vzhledem k neznámému prostředí. Dále šokem z okamžité izolace od běžných zvyklostí, a z uvěznění, s následnou deprivací situací. Závažné stavy po uvěznění nastávají u skupiny toxikomanů, kdy stav po akutní intoxikaci ústí ve změny fyziologických, psychických nebo behaviorálních funkcí. Mezi obzvláště náročné patří situace, kdy je obviněný přijat o víkendu a není možné mu poskytnout odpovídající lékařskou péči“ (Žukov et al., 2009, s. 11; Fischer a Škoda, 2014, s. 192-193).

„Rovněž může docházet k mimořádným událostem. Jedná se ve své podstatě o agresivní formy obranných mechanismů, jejichž nejčastější projevy lze shrnout z hlediska orientace na chování heteroagresivní a autoagresivní“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 193).

„U agrese orientované na okolí se jedná zejména o formu verbální a fyzickou. Z tohoto hlediska můžeme pozorovat:

- agresi vězňů vůči personálu. V současné době se jedná o méně časté, ale ze společenského hlediska velmi nebezpečné případy excesního jednání. Častější formou bývá agrese verbální, spočívající např. v neustálých stížnostech, žádostech, potížích, problémech apod.;
- agresi vůči spoluvězňům (šikanováním). Tato forma je mnohem častější než zmíněná agrese vůči personálu“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 193).

Citovaní autoři dále uvádějí agrese orientované vůči sobě. V tomto případě se jedná především o „tyto jevy:

- sebepoškozování. Toto jednání zahrnuje různé projevy autoagrese, jako např. pořezání žiletkami, sklem nebo jiným ostrým předmětem na nejrůznějších částech těla, polykání cizích těles s nutným následným chirurgickým zákrokem. Dále je častá intoxikace léky, apod. Nejčastějším motivem je potřeba změny nepodnětného prostředí ve věznicí;
- suicidální jednání. Problematika je velmi složitá, je nutné zejména odlišit demonstrativní pokusy emočně nestabilní, či histriónské osobnosti, toužící po jakékoli změně jako reakci na nudu, pokusy o citové vydírání personálu, nebo skutečné rozhodnutí vzít si život, jako řešení závažné životní situace;
- soustavné odmítání stravy (držení hladovky). Jedná se rovněž o velmi častý způsob sebepoškozování. Obvykle je provázen dramaticky a teatrálně. Důvody jsou obdobné jako u předchozích způsobů“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 196, upraveno).

„Problematika předcházení a eliminace agresivních projevů chování, které jsou v penitenciární péči označovány jako mimořádné události, je velmi složitá. V rámci působení na jednotlivce se pracovníci potýkají s řadou kontraproduktivních faktorů. Zejména s vlivem prizonizace (viz dále), a důležitým psychologickým účinkem agrese, tzv. katarktickým (očistným) efektem“ (Hyhlík a Nakonečný, In: Fischer a Škoda, 2014, s. 196).

- **Výkon trestu odnětí svobody**

Trest odnětí svobody, jako sankce za prokázané kriminální jednání, představuje velmi závažný životní zlom. Zejména u člověka, který je potrestán poprvé. „Jedinec, který byl trestán, který byl ve vězení, totiž získává roli kriminálního. Ta představuje silné sociální stigma. Sankce je nejen reakcí společnosti vůči nepřijatelnému nebo nežádoucímu chování, ale má další sociální stigmatizační a etiketizační důsledky“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 196). Tzv. nálepka již trestaného a potenciálního kriminálního velmi často jedinci zůstává i po řádném odpykání trestu odnětí svobody (Čírtková, 1998).

Jak uvádějí Fischer a Škoda (2014, s. 196, upraveno), v souvislosti s uvězněním jedinec často ztrácí dvě základní opory. Bez jejich existence považujeme pozdější možnost návratu k způsobu života, který je společností akceptován za normální, za minimálně pravděpodobnou. Jsou to:

1. funkční sociální zázemí (rodina, další sociální vztahy)

Posilování těchto vztahů a rodiny je jedním ze stěžejních úkolů specialistů vězeňské služby při působení na vězněné jedince. Je součástí individuálního plánu korekce jednotlivce. Z vlastních zkušeností a praxe musíme konstatovat, že velký počet prvotrestaných vězňů a ještě větší počet vícetrestaných vězňů toto zázemí obvykle nemá. Další počet jej v průběhu uvěznění ztrácí (Hála, 2006).

2. zaměstnání, pracovní návyky a dovednosti

„Bez zaměstnání není jedinec schopen společensky požadované formy návratu do společnosti. Působení na tuto otázku patří také k významným cílům při zacházení s odsouzenými vězni. Potenciální nezaměstnanost, se svými následnými negativními důsledky, byla často jednou z příčin pozdější delikvence“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 197, upraveno). „V rámci výkonu trestu odnětí svobody má být jedinec korektivním způsobem připravován pro další život. To lze v naprosté většině případů pouze u těch jednotlivců, kde existuje zázemí postavené na výše uvedených oporách. V opačném případě je propuštění

další zátěží. Ta se stává závaznější s délkou uvěznění. „Proto již v tzv. adaptační fázi dochází často k recidivě“ (Vágnerová, 2004, s. 824-825).

„Vzorce a způsoby chování, získané na svobodě, které vedou k udržení výše uvedených opor nezbytné, jsou paradoxně ve vězení nepotřebné. Dokonce jsou nežádoucí a mohou být sankcionované. Jedinec je nucen přijmout hodnoty, normy i vzorce nové, umožňující jeho přežití ve vězení“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 121).

Pro odsouzené jedince znamená „pobyt ve vězení ztrátu osobní svobody, ztrátu možností uspokojovat řadu, i primárních potřeb, se stejnými negativními důsledky jako při uvěznění vazebním. S výjimkou „jistoty“ odsouzení a délky uloženého trestu. Izolace ve specifických vězeňských podmínkách, které jsou výrazně odlišné od normálního života, negativně ovlivňuje možnost opětovné integrace odsouzeného jedince do společnosti“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 121-122).

- ***Specifika výkonu trestu odnětí svobody***

„Mezi vězňými jedinci je značný počet osob, u kterých můžeme pozorovat různé negativní jevy. Jejich osobnost je často charakterizována řadou asociálních, až antisociálních a psychopatických rysů. Ve vězeňských podmínkách se tyto rysy vlivem izolace, separace, frustrace a deprivace vyostřují a zvyrazňují. Koncentrace jedinců s poruchami chování asociálního a antisociálního charakteru, přičemž řada z nich vykazuje symptomy vybraných poruch osobnosti v ohraničeném vězeňském prostoru, vede k rozvoji specificky organizovaného způsobu života ve vězení“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 126).

Věznění jedinci vytvářejí podle Vetešky a Fischera (2020) sociální skupinu, která má specifickou strukturu a hierarchii rolí. Je charakteristická pevně vymezenými pravidly, právy a povinnostmi. Skupina odsouzených tak společně nachází nepřítelů mimo sebe sama a své nepřátelů racionalizuje např. do nepříznivých sociálně-ekonomických, politických poměrů, do zákonů, které nejsou spravedlivé; do soudců, kteří jsou zaujatí (Hála, 2006; Veteška a Fischer, 2020).

Vzhledem k tomu, že vězni vytvářejí vlastní neformální skupiny se společnou nespécifickou motivací, kterou někteří autoři (Veteška a Fischer, 2020) označují jako exteriorizaci zla, můžeme očekávat rafinovaná zdůvodnění vlastní kriminální činnosti. Dále lze očekávat časté lhaní, jakousi vnitřní solidaritu a účelovost jednání a chování (Fischer, 2006 a Veteška a Fischer, 2020).

Ve skupině vězňů se obvykle podle Vetešky a Fischera (2020) můžeme setkat se specifickou sociální hierarchií, nejčastěji se jedná o následující role:

3. roli neformálního vůdce (tzv. kinga). Jeho chování se vyznačuje nadřazeností, povýšeností, a ovládním okolí, často krutým způsobem. Řada vězňů na něho pracuje, odevzdávají mu část majetku (kávu, čaj, cigarety, tabák, apod.), má právo vyžadovat určité úkony, včetně náhradního způsobu uspokojování fyziologických potřeb (sex). Tento jedinec je nositelem a šířitelem negativních aspektů prizonizace (viz dále);
- roli děsloužícího (tzv. kmeta), který získal určité postavení díky delšímu pobytu ve vězení a získání zkušeností; obvykle se jedná o tzv. poradce vůdce, jeho postavení je respektováno, nebývá obětí různých sociálně patologických jevů;
- roli řadového příslušníka; takový jedinec má pevně vymezená práva a povinnosti, a to nejen vymezená řádem věznice, ale také vůdcem;
- roli outsidera, kdy se jedná o slabšího jedince, který se podrobuje až do otrockého vztahu; bývá obětí různých forem bezpráví a útlaku. Kromě výše popsané psychosociální zátěže musí tato skupina vězňů často čelit šikaně a agresivním útokům zkušených, otrlých recidivistů (upraveno podle Netík, 1997 a Veteška a Fischer, 2020, s. 126-127).

„Výše naznačený složitý systém vztahů působí na všechny strany, které se penitenciárního procesu účastní, ať jako subjekt či jako objekt procesu resocializace“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 201). V těchto případech velmi často hrozí změna v důsledku vlivu

prizonizace. Na straně pracovníků VS ČR¹ se pak velmi často jedná o syndrom vyhoření (*burn out effect*). V současné době se klade požadavek na kvalitní personál, který je důležitý pro efektivní a řádný chod věznic. Ovšem prostředí, ve kterém vykonávají pracovní činnost je velmi náročné. Důležité se pak jeví vytvářet zdravou podnikovou kulturu, dobrý management věznic, a především komunikace s podřízenými. Tento přístup pak přispívá především k prevenci syndromu vyhoření a konfliktů, které z této práce v tak náročném prostředí pramení (Razsková a Hoferková, 2018).

V případě delikventních jedinců je nebezpečná exteriorizace zla jako specifického rysu procesu prizonizace. Dále je tento proces charakterizován skutečností, že určité specializované vězeňské subkultury si v průběhu uvěznění předávají informace a zkušenosti o jejich kriminálních aktivitách, včetně návodu, jak se takové věci dělají. U výše uvedených skupin proto dochází vlivem prizonizace k výraznému prohloubení kriminálních dovedností a praktik, jakož i plánování další trestné činnosti. Z výše popsaných skutečností je zřejmé, že psychosociální aspekty penitenciárního procesu, zejména pak prizonizace, musí být ovlivňovány kompetentními odborníky a specialisty“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 201). Pouhý monitoring či povrchní kontrola podle Vetešky a Fischera (2020) ovšem nestačí – s tím také počítá nový strategický dokument – Nová koncepce vězeňství ČR do roku 2025². Tento strategický dokument definuje cíle, kterých by měla VS ČR během období 2015–2025

¹ Personál ve VS ČR je rozdělen na zaměstnance v poměru pracovním a příslušníky ve služebním poměru, kteří mají povinnosti a oprávnění dle zákona o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky (např. použití donucovacích prostředků atd.). Zároveň mají status příslušníků bezpečnostního sboru podle zákona č. 361/2003Sb., z čehož plynou některé specifické povinnosti a omezení. Příslušníci ve služebním poměru vykonávají službu ve služebním stejnokroji s identifikačním číslem a plní úkoly, které jsou jim dány zákonem či příkazem nadřízeného (Razsková a Hoferková, 2018). Druhou skupinu pracovníků představují zaměstnanci v pracovně právním vztahu k VS ČR podle z. č. 262/2006 Sb., zákoník práce. Jejich pracovní náplň podle Henrycha (2010) můžeme charakterizovat jako administrativně-logickou pro plnění účelu vazby a výkonu trestu odnětí svobody a zároveň na odbornou, jelikož se podílí na výchovném působení a na realizaci programu zacházení s odsouzenými.

² Je chápána jako historicky první systémová aktivita, která pojímá vězeňství v širším pojetí neomezeném pouze na Vězeňskou službu ČR.

dosáhnout. Zároveň tyto cíle se týkají nejen procesu resocializace, ale také personálu věznic a rozvoje jednotlivých vězeňských zařízení.

- **Prizonizace**

„Ze skutečností popsaných v předchozí části textu by se zdálo, že věznění jedinci nemají jinou možnost, než svůj úděl trpně snášet. Realita je však přece jen poněkud odlišná. Daný stav uvěznění je zmírňován sociální interakcí mezi samotnými vězni. Ti navazují vztahy vzájemné loajality a pomoci vůči pocíťovanému vnějšímu tlaku vězeňského personálu (především příslušníků VS ČR)“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 197).

„Úspěšné nebo alespoň snesitelné přežití uvěznění vyžaduje adaptaci na život vězeňské subkultury. To znamená přijetí subkulturních norem a pravidel a také bohužel postupné vyhasínání vzorců chování potřebných k životu mimo brány věznice. Tato specifická adaptace se nazývá prizonizace“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 197-198).

Dle Fischera (2006) má prizonizace dvě důležité složky:

1. institucionalizaci

Jedná se nežádoucí proces adaptace na vysoce organizovaný způsob života ve vězení. Tento proces vede ke ztrátě samostatnosti a iniciativy. Z ní vyplývá změna ve struktuře postojů, vzorců chování a struktuře potřeb. Osobnost jedince degraduje, ztrácí schopnost návratu do společnosti.

2. ideologizaci

Ideologizace spočívá v přijetí norem, pravidel a způsobu života vězeňského prostředí. Nejedná se o formální přizpůsobení, ale o přijetí jiného systému hodnot, o ztotožnění se s normami a pravidly vězeňské subkultury. Podle citovaných autorů tato identifikace znamená pro vězněné jedince podporu, a proto nemá-li zvlášť silné vnitřní přesvědčení nebo zázemí, přijímá ji. Adaptace na vězeňské prostředí se projevuje mimo jiné i přijetím

vězeňského argotu, což lze pokládat za jeden z prizonizačních znaků (Fischer et al., 2008; Fischer a Škoda, 2014, s. 197, Veteška a Fischer, 2020, upraveno).

Vězeňský argot (více viz Veteška a Fischer, 2020) nejčastěji reflektuje vězeňské prostředí, a to jak materiální, tak personální, a dále se v něm vyskytují výrazy související s prizonizací na úrovni náročných životních situací. Vězeňský argot zahrnuje výrazy reflektující obranné mechanismy, jimiž jedinci reagují na uvěznění. Objevují se také výrazy související s trestnou činností vězňů a výrazy související s užíváním omamných látek a drog (Hála, 2006). Proces ideologizace je podle Vetešky a Fischera (2020) z andragogického a etopedického hlediska zvláště nepříznivý. V jeho průběhu totiž také dochází k převzetí specifických racionalizací, spočívajících zejména v ospravedlňování vlastního delikventního chování a nacházení příčin v okolí. Nejčastěji v celé společnosti. Časté používání obranných reakcí má vliv na formování fenomenologie obranných mechanismů. Prizonizovaný jedinec začne usilovat o pocit bezpečí a jistoty díky příslušnosti k nějaké (v tomto případě vězeňské) skupině (Blatníková, 2016).

Řada odborníků uvádí, že – zejména po dlouhodobém uvěznění – může dojít k osobnostním změnám. „Vlivem dlouhodobého pobytu ve věznici může dojít k určité, někdy jen dočasné, změně osobnostních vlastností. Bylo zjištěno, že narůstá hostilita a introverze.“ (Vágnerová, 2014, s. 748) Je zcela zřejmé, že pro většinu lidí je vězeňský způsob života frustrující a „míra celkového neuspokojení se ventiluje nenávisť, leckdy zaměřenou i proti sobě samému. Obvyklý nedostatek hlubších citových vazeb mezi spoluvězni posiluje tendenci uzavírat se do sebe sama. Byly zjištěny i změny v oblasti motivace a hodnot, většinou šlo o prohloubení celkového nezájmu, docházelo i ke zhoršení emoční pohody.“ (Vágnerová, 2014, s. 748)

2.2 Penitenciární péče a akční pole andragogiky

- ***Působení na obviněné***

„Uvěznění jedince v rámci jeho obvinění a vyšetřování je realizováno ve vazebních věznicích, respektive ve zvláštních odděleních věznic. Důvody, které k vazebnímu uvěznění vedou, jsou stanoveny trestním řádem“ (zákon č. 141/1961 Sb.). „Po celou dobu vyšetřování

je po zahájení trestního stíhání dotyčný jedinec v roli obviněného, což značně snižuje možnosti uplatňování vybraných metod a aktivit andragogické a etopedické práce. Na jedince ve vyšetřovací vazbě je totiž nutné hledět vzhledem k presumpci nevinoty jako na osobu, která je bezúhonná“ (zákon č. 141/1961 Sb.).

Stěžejním posláním andragogů, pedagogů, psychologů a dalších specialistů je podle Vetešky a Fischera (2020, s. 129) zajištění optimálního režimu výkonu vazby v souladu s požadavky Evropských vězeňských pravidel (2006) a dalších mezinárodních organizací. Základním požadavkem je uchování zdraví a přirozené důstojnosti člověka, tj. se všemi osobami bude zacházeno tak, aby byla respektována jejich lidská práva. Zajištění tohoto cíle lze podpořit minimalizací negativních důsledků uvěznění, zejména pečlivým sledováním průběhu prizonizace. Vazebně stíhaným jedincům lze nabídnout různé přiměřené aktivity, pracovní aktivity, rozvoj pracovních dovedností a návyků ve formě terapie, a vybrané vzdělávací aktivity s uplatněním principu dobrovolnosti. Vhodná je nenásilná apelace na uspokojování kulturních a duchovních potřeb. Další možnost spočívá v tzv. volné vazbě, kdy může docházet k setkání větší skupiny obviněných. Toto opatření sleduje snižování intenzity zátěžových situací vyplývajících z uvěznění. Tyto odborné přístupy mají podle Evropských vězeňských pravidel (2006) pomoci osobám zbaveným svobody k jejich opětovnému začlenění do svobodné společnosti (Hála 2006).

„Uvedené možnosti mají celou řadu obtíží z hlediska realizace, jako příklady uvádíme to, že se nemohou ze zákonných důvodů setkávat obvinění, kteří jsou vězněni poprvé a vícekrát, mladiství s dospělými, přičemž se může jednat o týden staršího jedince. Ti, kteří jsou vazebně uvězněni z důvodu ovlivňování okolí, se nemohou setkat s ostatními prakticky vůbec“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 203).

Určitá možnost pro práci odborných zaměstnanců a pomáhajících profesí zůstává v monitoringu prostředí a probíhajících interakcí. „Pravidelné vyhodnocování psychosociální situace jednotlivců i celku, je důležité pro prevenci rozvoje psychických a behaviorálních poruch, a pro prevenci vzniku mimořádných událostí“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 203). V případech, které nejsou kolizní, je pak možné v případě zájmu umožnit obviněným účast na

dobrovolných pracovních a vzdělávacích aktivitách. V případě vzdělávání to mohou být i aktivity, vedoucí k získání osvědčení o odborné způsobilosti (Veteška, 2015).

- **Zacházení s odsouzenými**

Hlavním prostředkem výchovného (resocializace) působení na pachatele kriminálního chování je stanovený, celodenně probíhající program odsouzených v průběhu jejich výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se o specifický soubor aktivit a činností, který je souhrnně označen jako „program zacházení“ (zákon č. 169/1999 Sb.). Tento nástroj je zásadní pro oblast výchovy, pracovní rehabilitace, resocializace a sociální integrace (Veteška, 2015).

„Základním a stěžejním cílem široké variabilní nabídky různých aktivit, ze kterých je program zacházení sestaven, je korekce nežádoucích vzorců chování a způsobu života. Tato korekce by měla vést k pozdějšímu „normálnímu“ životu po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Dále je to podpora při cestě vedoucí k seberegulaci, založené na uvědomění si viny, a následném sociálním chování s odpovědností a akceptací důsledků vlastního počínání“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 203).

„Program zacházení je základním a zároveň nejdůležitějším nástrojem resocializačních cílů v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Je pravidelně vyhodnocován vychovatelem. Úspěšnost plnění programu zacházení v oblasti cílů, jednotlivých aktivit, pořádku a kázně se vyhodnocuje zpravidla jednou za měsíc ve věznici pro mladistvé, za dva měsíce ve výstupních oddílech věznic s ostrahou a věznic se zvýšenou ostrahou, za tři měsíce ve věznici s ostrahou, za šest měsíců ve věznici se zvýšenou ostrahou (vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody; § 38, odst. 1)“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 134).

Program zacházení je zaměřen na tyto oblasti:

- práce: pracovní aktivity nutné k ekonomickému zajištění odsouzených, zaměřené na jejich vedení k odpovědnosti, k získání pracovních návyků, dovedností a zkušeností, na uvedení řady sociálních a psychických aspektů do určitého řádu, podporující udržení sociálních vazeb;

- vzdělávání: edukační aktivity diferencované podle úrovně vzdělání a mentálních předpokladů, zaměřené mimo jiné na utváření vyšších sociálních dovedností, jako jsou právní a finanční povědomí, morální povědomí;
- osobnost: řada různých specializovaných terapeutických aktivit a postupů, orientovaných na eliminaci negativních symptomů, vyplývajících z konkrétních poruch, zaměřených například na schopnost řešit zátěžové situace, schopnost uspokojovat potřeby společensky akceptovatelným způsobem;
- volný čas: volnočasové aktivity zaměřené na uspokojování kulturních potřeb a zájmů, zaměřené na kultivaci jedince, patří sem i sportovní činnost, která vede k eliminaci napětí;
- rodinné a sociální vazby a vztahy: extramurální aktivity zaměřené na udržení, respektive rozvoj rodinných a sociálních vztahů a vazeb.

Skutečnost, zda dochází k plnění stanoveného programu zacházení zejména z hlediska jeho cílů, je pravidelně sledována a hodnocena, přičemž může dojít k jeho případné aktualizaci (upraveno podle Veteška, 2015; Fischer a Škoda, 2014; Veteška a Fischer, 2020).

➤ **Pracovní aktivity a programy**

„Pracovními aktivitami, které jsou součástí programu zacházení s odsouzenými, se rozumí:

- zaměstnávání,
- práce a činnosti potřebné k zajištění každodenního provozu věznice,
- pracovní terapie vedená specialisty vězeňské služby (vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb.).

Práce jako významný výchovný a etopedický fenomén významně přispívá ke korekci vzorců chování a k dosažení požadovaných změn v osobnostních rysech kriminálních osob. Pracovní činnost má pro vězněné osoby zejména následující význam:

- „konkrétní jedinec může získat specifické pracovní dovednosti, které může po propuštění z výkonu trestu uplatnit v řádném životě, a to může eliminovat případné opakování kriminálních forem chování;
- dotyčný jedinec se učí pravidelnosti, tj. návyku na pravidelný výkon řádné práce. Zde se nabízí příležitost, spočívající ve vhodné aplikaci výchovných prostředků (odměn a trestů), odsouzení mohou zjistit, že jim výkon řádné práce může přinést užitek, ale i radost a ocenění;
- pracovní činnost zásadním způsobem přispívá ke snižování počtu a intenzity reakcí na zátěž z uvěznění a ke zmírnění vlivu prizonizace. Pracovní aktivitou dochází k celkovému zklidnění, k souladu psychosomatických funkcí i k uvedení řady sociálních a psychických aspektů do určitého řádu. Pracovní aktivitu můžeme považovat bez nadsázky za terapii;
- práce odstraňuje nouzi, což umožňuje posílit kontakt s rodinou, umožňuje úhradu závazků i získání jisté finanční hotovosti, což rovněž zvyšuje pravděpodobnost návratu k nedelikventnímu způsobu života a snižuje pravděpodobnost recidivy;
- u některých jedinců lze dokonce docílit aktivace potřeby seberealizace“ (Fischer a Škoda, 2014, s. 204-205).

Rada Evropy pak ve svém stanovisku jednoznačně práci podporuje jako základní východisko pro dosažení resocializace, tj. nejen korekce chování, ale reintegrace k normálnímu společenskému uplatnění. Vybraná doporučení, plně podporující resocializaci, jsou následující:

- Práce vězňů musí být považována za pozitivní prvek vězeňského režimu a nikdy nesmí být používána jako trest.
- Práce musí mít pokud možno takovou povahu, aby udržovala nebo zvyšovala schopnost vězňů si po propuštění vydělávat na obvyklé živobytí.

- Vězňům, kterým by to prospělo, zejména pak mladým vězňům, je nutno poskytovat práci, jejíž součástí je odborný výcvik.
- Vězňům, kterým by to prospělo, zejména pak mladým vězňům, je nutno poskytovat práci, jejíž součástí je odborný výcvik.
- Organizace a metody práce ve vězeňských ústavech se musí způsobem organizace a metodami co nejvíce podobat obdobné práci ve společnosti mimo vězení, aby se vězni připravili na podmínky normálního života v zaměstnání na svobodě (Evropská vězeňská pravidla, 2006).

Práce ve vězení byla a zůstává nadále základním prvkem výchovy kriminálně narušených vězňů. Může být totiž pojata jako výchova a vzdělávání. „Cílem pracovních aktivit je totiž především vytvoření pracovních návyků u těch odsouzených, kteří si je doposud nevytvořili a současně uchování pracovních návyků u odsouzených, kteří před výkonem trestu pracovali. Smysluplná, systematická práce rozvíjí pracovní návyky a působí korektivním způsobem na osobnost“ (Hála, 2006, s. 29). Práce se stává potřebou samou o sobě, a prostředkem k uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka. Což často odsouzeným delikventům chybí.

➤ **Vzdělávání**

VS ČR se dlouhodobě věnuje vzdělávání vězňů (srov. zákon o výkonu trestu odnětí svobody, SARPO, Koncepce vězeňství do roku 2025 a Evropská vězeňská pravidla). Tyto zmíněné strategické dokumenty deklarují, že při zacházení s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody je využíváno vzdělávání, které sehrává důležitou roli v procesu resocializace (Veteška a Kříž, 2021).

„Hlavní cíl vzdělávání spočívá ve zvýšení pravděpodobnosti následné reintegrace delikventního jedince do společnosti, ve zlepšení úrovně jeho morálních vlastností a v korekci jeho chování do sociálně přijatelných forem. Z tohoto důvodu jsou součástí nabídky aktivit v rámci programu zacházení různé vzdělávací programy, které umožňují, aby se všichni vězňové věnovali vzdělávání a osobnímu rozvoji podle jejich zájmu i

specifických potřeb. Zároveň je také možné absolvovat formální vzdělávání (např. dokončení základního vzdělávání, střední odborné učiliště apod.). Je třeba uvést, že odsouzení zařazení do formálního vzdělávání (denní formy) jsou ze zákona posuzováni jako: „Odsouzení zařazení do práce, v souladu s požadavkem čl. 28.4 Evropských vězeňských pravidel. Nejsou tedy povinni hradit náklady výkonu trestu, a to po dobu, po kterou jsou zařazení do vzdělávacího nebo terapeutického programu s dobou výuky nebo terapie nejméně 21 výukových hodin týdně.“ (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 75)

Vzdělávací programy v průběhu penitenciárního procesu mohou spočívat:

- ve vzdělávání, organizovaném nebo realizovaném středními odbornými učilišti, odbornými učilišti a učilišti,
- ve vzdělávání, které je vedeno či kontrolováno zaměstnanci vězeňské služby,
- ve vzdělávání v rámci školské soustavy České republiky, včetně korespondenční formy (vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb.).

Po úspěšném vykonání závěrečných zkoušek, získávají odsouzení zařazení do studia doklad, ze kterého není patrné, že byl získán ve výkonu trestu odnětí svobody. Důvodem je profesní uplatnění odsouzených po propuštění na svobodu, na které by tato skutečnost mohla mít negativní vliv.

V Konceptu vězeňství do roku 2025 (2015) je zdůvodněno, že vzdělávání je nutno chápat jako jeden z prostředků hlavních zásad výkonu trestu odnětí svobody, a jako prostředek k získání a zvyšování pracovních dovedností, které odsouzené osobě zvýší šanci na úspěch na trhu práce a pomohou k získání vhodného zaměstnání po propuštění. Jedná se tedy o jeden z nejdůležitějších resocializačních nástrojů.

Dosaženému vzdělání a gramotnosti (resp. získané kompetence nebo funkční gramotnosti) se dlouhodobě přisuzuje zásadní význam pro nápravu vězňů (Veteška, 2010, 2015 a 2017). V současné době je dle Statistické ročenky Vězeňské služby České republiky 2020 (2021) celkem 8 278 (47 %) odsouzených se základním vzděláním. Proto je ve VTOS

oblast sekundárního vzdělávání velmi využívána. Tato oblast je tvořena školskými vzdělávacími středisky VS ČR, ale i některými soukromými SOU. Nabídka je tvořena především učebními obory a kvalifikačními kurzy. Samostatnou kapitolou v oblasti sekundárního vzdělávání je možnost získání maturity, kterou školská vzdělávací střediska SOU VS ČR nenabízí (Statistická ročenka VS ČR 2020, 2021).

Stejná situace v členění odsouzených dle dosaženého vzdělání je také v Norsku (srov. Manger et al., 2019, Eikeland et al., 2016). Přibližně polovina vězeňské populace má jako nejvyšší vzdělání pouze základní a nižší stupeň střední školy, proto je důležité zaměřit se na vzdělávání dospělých ve věznicích. Pro zlepšení kvality vězeňského vzdělávání je nutné znát faktory, které ovlivňují formální vzdělání. Mezi tyto faktory patří především motivace k účasti na vzdělávání a bariéry dalšího vzdělávání, které můžeme rozdělit na institucionální (např. účinná praktická opatření; nedostatek informací o možnostech vzdělávání), situační (např. vzdělávání se v současné situaci nepovažují za pomoc), nebo individuální (např. potíže ve čtení, psaní nebo matematice) (Manger et al., 2020).

Kromě zaměření se na vzdělávání odsouzených je rovněž potřeba se zaměřit na personální strukturu zaměstnanců VS ČR. Což definuje také Koncepce vězeňství do roku 2025, ve které je uvedený pro vzdělávání zaměstnanců tento strategický cíl: „Aktivní personální politika, která umožňuje přilákat do vězeňství kvalitní, motivované zaměstnance, kterým je schopná nabídnout odpovídající kariérní růst a finanční ohodnocení, zahrnuje širokou škálu odborného vzdělávání určeného jak pro management, tak pro řadové zaměstnance a specialisty, nabízí příležitosti k dalšímu vzdělávání, sdílení poznatků a profesnímu růstu“ (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2015, s. 75).

Především se jedná o odborné zaměstnance, kteří se podílí především na výchovném působení a na realizaci programu zacházení s odsouzenými (vč. vzdělávání odsouzených). V současné době jsou činnosti odborných zaměstnanců upravovány NGR č. 5/2016, které rovněž za odborné zaměstnance považuje speciálního pedagoga, vychovatele, pedagoga volného času, učitele, psychologa a sociálního pracovníka. Ovšem mezi odbornými zaměstnanci není zařazena funkce/pozice andragoga (respektive pedagoga dospělých). Přitom se jedná o práci s dospělou skupinou populace. Zde musí být v rámci výchovy,

vzdělávání, poradenství a celkové péče uplatňovány jako klíčové nástroje práce s odsouzenými andragogické principy.

O sociálních či profesních kompetencích zde nemůžeme mluvit de facto vůbec. Proto je velmi důležité u odsouzených rozvíjet získávání kompetencí – zejména těch, které přispívají k zapojení se do společnosti a mají pozitivní vliv na proces resocializace. Kompetence jedinců jsou v této souvislosti chápány jako „jedinečná schopnost jedince úspěšně jednat a dále rozvíjet svůj potenciál na základě integrovaného souboru vlastních zdrojů. Jednotlivé (dílčí) kompetence se pak utvářejí a zdokonalují v procesu celoživotního učení, vycházejí z osobních zkušeností, které zásadním způsobem ovlivňují jednání a chování jedince. Využití kompetencí je značně individuální, projevuje se vždy v konkrétním kontextu zvládnání různých úkolů, činností a životních situací. Mnohdy je spojené s možností a ochotou (motivací) rozhodovat a nést za svá rozhodnutí odpovědnost. Jedinci umožňují osobní i profesní rozvoj a naplnění jeho životních aspirací“ (Veteška a Tureckiová, 2020, s. 27).

Kompetence proto můžeme podle Vetešky a Tureckiové (2020, s. 11) považovat za tradiční pedagogicko-psychologický a profesně-andragogický pojem, který má formálně-institucionální (makroekonomický) a individuální (mikroekonomický) rozměr a úzký vztah k současnému edukačnímu paradigmatu – celoživotnímu učení (srov. Veteška, 2016).

Řada z odsouzených nemá mnohdy ukončené základní vzdělání, někteří jsou pak dokonce absolventy zvláštních (praktických) škol. Důraz byl v předchozích obdobích kladen především na vzdělávací kurzy čtení a psaní pro negramotné a vzdělávací kurzy k doplnění znalostí na úrovni základních škol s možností získání patřičného vysvědčení o ukončení základní docházky. Samotné vzdělávání ve všeobecných předmětech nemá výrazný, či téměř žádný korektivně výchovný efekt. Musí být propojeno s pracovním uplatněním, které má charakter výkonu řádné pracovní činnosti. Proto se klade v posledních letech důraz na vzdělávání vězňů v pracovních oborech s možností rekvalifikace nebo dokonce získání kvalifikace v řemeslech, nebo v technických profesích (Veteška, 2015).

Právo na vzdělání nepatří mezi práva odsouzených. Účelem výkonu trestu odnětí svobody „je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránění odsouzenému v dalším páchání trestných činů a dále ale také výchova odsouzeného k tomu, aby vedl řádný život“ (vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb.). Toto konstatování a výše uvedené poznatky o tom, že ke korekci chování vede v průběhu uvěznění výkon trvalé práce, se stává východiskem a vytváří prostor pro vzdělávání, jako nezbytný způsob působení a ovlivňování odsouzených.

Rada Evropy pak na vzdělávání klade mimořádný, zvláštní důraz. Stejně jako je tomu v případě výkonu práce, pojímá vzdělávání také jako základní východisko pro dosažení resocializace. Vzdělávání nevede k pouhé korekci chování, ale vede k normálnímu společenskému uplatnění. Jde o to, že formativním způsobem působí na systém hodnot odsouzených, a to tak, že se jedná o společensky požadované hodnoty a také zájmy. Vybraná doporučení, plně podporující resocializaci, jsou následující (Doporučení rady Evropy, 2006):

- „Každá věznice (či podobné zařízení) musí usilovat o to, aby všichni vězni měli přístup ke vzdělávacím programům, které budou co možná nejkomplexnější a budou uspokojovat jejich individuální potřeby a brát v potaz jejich ambice,
- Je nutno prioritně připravit programy pro vězně, kteří jsou negramotní nebo neumějí počítat (psát) a také pro vězně, kteří nemají základní nebo odborné vzdělání,
- Zvláštní pozornost je nutno věnovat vzdělávání mladých vězňů a vězňů se speciálními potřebami,
- Výchovu a vzdělávání je třeba pokládat za součást vězeňského režimu, přičemž vzdělávání by mělo požívat tentýž status jako pracovní činnost, vězni však nesmí být finančně či jinak znevýhodněni za svou účast na vzdělávacích programech,
- Každý vězeňský ústav musí dát vězňům k dispozici knihovnu, která bude dostatečně vybavena širokým spektrem zájmových, volnočasových i vzdělávacích zdrojů, knih a jiných médií,

- Všude, kde je to možné, je třeba zajišťovat činnost vězeňské knihovny ve spolupráci s veřejnými knihovnami,
- Výchova vězňů by v rámci možností měla být integrována do veřejného výchovně vzdělávacího systému dané země, aby vězni po propuštění mohli bez potíží pokračovat ve svém vzdělávání a odborném výcviku, nebo také zajišťována pod záštitou externích výchovně vzdělávacích institucí“ (Evropská vězeňská pravidla, 2006, upraveno a doplněno).

„Vzdělávání odsouzených je postaveno na roveň zaměstnání a může probíhat v pracovní době. Vzdělávání zajišťují vzdělávací střediska věznic. Vzdělávací aktivity jsou realizovány zejména pod záštitou Středního odborného učiliště Vězeňské služby České republiky, které bylo rozhodnutím Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy ČR zařazeno mezi školy České republiky. Tato instituce má tzv. odloučená pracoviště, která sídlí přímo ve vybraných věznicích ČR. Tímto legislativním aktem vznikla možnost vydávat celostátně platná vysvědčení a výuční listy, stejně jako ostatní školy“ (Veteška a Fischer, 2020, s. 140).

Škola umožňuje odsouzeným:

- získání výučního listu v různých oborech,
- doplnění základního vzdělání v kurzech pro získání základního vzdělání,
- doplnění nebo rozšíření kvalifikace ve vzdělávacích kurzech.

Vzdělávání odsouzených probíhá také ve formě akreditovaných kurzů, které organizují výše uvedená odloučená pracoviště nebo je věznice organizují samy. Nejčastěji se jedná o krátkodobé rekvalifikační programy, které mají také reintegrační poslání.

V individuálních případech je umožňováno vězňům středoškolské, a dokonce i vysokoškolské studium. Vzhledem k malému počtu účastníků, jsou hlavním předmětem vzdělávací aktivity a programy, popsané v předchozí části textu (Fischer et al., 2008).

Další vzdělávání mimo výše uvedené aktivity poskytují přímo odborní zaměstnanci vězeňské služby. Velmi častou vzdělávací aktivitou, je kurz právního povědomí, jehož poslání není asi nutné blíže popisovat.

Vzdělávání v oblasti právního povědomí plní velmi důležitou úlohu. Eliminuje pravděpodobnost případného recidivního selhání po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Zvyšuje kompetence potřebné ke společenskému uplatnění, zejména ve vztahu k řádné práci (Netík, 1997).

➤ **Speciálně výchovné aktivity**

Speciálně výchovné programy zahrnují širokou škálu tréninkových a terapeutických aktivit od režimového přístupu, přes sociální výcvik, individuální poradenství, intervenci v krizových situacích, trénink zvládnání vlastní agresivity, až po individuální či skupinovou terapii. Hlavním cílem je společně s dalšími typy aktivit korekce a změna sociálně deviantního chování a jednání. Uvedené aktivity jsou zaměřeny na rozvoj mravních a morálních dovedností, potřebných k nedelikventnímu životnímu způsobu.

Z hlediska andragogické intervence patří k velmi vhodným aktivitám např.:

- sociálně právní poradenství, kdy jde o řešení problémů a zároveň vlastně o vzdělávání vedoucí k zvýšení předpokladů pro normální společenské fungování a uplatnění
- výcvikový program pro nezaměstnané, mající charakter poradenství jakým způsobem si najít trvalé pracovní uplatnění
- individuální poradenství, jehož cílem je posouzení celkových předpokladů ve vztahu k uplatnění, a doporučení pro vzdělávání a další aktivity, zaměřené na rozvoj osobnostních předpokladů (Veteška, 2016).

➤ **Zájmové aktivity**

Otázka smysluplného a hodnotného využívání volného času je problémem většiny členů delikventní subkultury. Nevhodně trávený čas související s nevhodným působením rodiny a spoluvrstevnických part, který byl dále spojen s různými asociálními až antisociálními

poruchami chování, byl často příčinou, která vedla ke vzniku kriminálního jednání. Základním úkolem práce je prostřednictvím zájmových činností působit na dosažení změn v motivaci společně se získáváním potřebných dovedností a znalostí, které často delikventním jedincům chybí. Zde se vedle speciální pedagogiky může uplatnit například také pedagogika volného času.

Práce s odsouzenými v průběhu jejich volného času sleduje také další cíle (Vyhláška MS ČR č. 345/1999 Sb.):

- udržení fyzického a duševního zdraví odsouzených. Tento cíl ve svém textu několikrát zdůrazňují Evropská vězeňská pravidla (2006),
- překonání či eliminaci negativních důsledků prizonizace a dalších vlivů vězeňské subkultury,
- zajištění bezproblémového (bezporuchového) výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se o prevenci mimořádných událostí jako reakcí na uvěznění,
- regeneraci pracovních sil,
- odreagování a změnu emočního ladění odsouzených,

Sportovní aktivity navíc mohou nejen řešit bezprostřední problémy spojené s vnitřní tenzí, mohou formovat složky osobnosti, které mají s napětím souvislost. Mohou přispívat k snížení agresivního chování, mohou jej převést do sociálně přijatelné formy, kterou sport je (Fischer, 2006).

➤ **Utváření vnějších vztahů**

➤ **Práce se specifickými skupinami odsouzených**

Výše dvě uvedené oblasti jsou rozpracovány v publikaci Vetešky a Fischera (2020), proto se jim více věnovat nebudeme.

Organizační ukotvení

V rámci penitenciární péče má starost výchovnou a vzdělávací činnost s vězni v zařízeních Vězeňské služby ČR oddělení výkonu vazby a trestu. Reforma českého vězeňství po roce 1993 přinesla řadu významných změn. Tyto změny se promítly také do oblasti personální. Objevila se celá řada nových pracovních pozic a funkcí. Na ovlivňování a působení na obviněné a odsouzené vězně se podílejí zejména pedagogičtí pracovníci. Ti jsou organizačně zařazeni právě pod výše označené oddělení. Je to stanoveno vnitřními předpisy Vězeňské služby ČR (NGŘ VSČR 21/2010). Mají postavení občanských pracovníků. V současné době se jedná o tyto pracovní funkce a pozice:

- Speciální pedagog, který řídí činnost vychovatelů a pedagogů volného času. Dále odborně spolupracuje s ředitelem příslušné věznice, v oblasti pedagogických otázek a je odpovědný za tvorbu programů zacházení,
- Vychovatel, který se podílí na realizaci programu zacházení u odsouzených. Ve spolupráci s dalšími pracovníky VSČR se snaží o co nejvyšší naplnění resocializace. Je odborně veden speciálním pedagogem,
- Pedagog volného času se sice podílí zejména na realizaci volnočasových aktivit ale i on se jednoznačně podílí celkově na výchově a vzdělávání,
- Učitel, v jehož případě se jedná o výchovně vzdělávací činnost, realizovanou zejména ve školských institucích, spravovaných Vězeňskou službou ČR,
- Psycholog, který se také podílí na pedagogické činnosti ve vztahu k odsouzeným. Dle psychologických diagnóz umísťuje odsouzené do pro ně vhodných programů zacházení a sám se účastní vzdělávacích aktivit,
- Sociální pracovník, se také podílí na výchově a vzdělávání. Kromě podpory a pomoci při řešení různých otázek sociálního charakteru, se například podílí na vzdělávání v rámci právního povědomí, apod.

Bohužel při tvorbě a realizaci změn došlo ke skutečnosti, že mezi tyto pracovníky nebyla vymezena funkce andragoga, respektive pedagoga dospělých. Přitom se jedná o práci s dospělou skupinou populace. Zde musí být v rámci výchovy, vzdělávání a poradenství, a celkové péče jako klíčových nástrojů práce s odsouzenými uplatňovány andragogické principy. Andragogika využívá poznatky psychologie a dalších společenských věd. Dospělý člověk procházel individuálně specifickým vývojem, a některé momenty a skutečnosti mohou být pro dosažení korekce a resocializace velmi důležité. Práce s dospělými si ale při jejich výchově a vzdělávání vyžaduje specifický přístup, a proto považujeme legislativní zakotvení andragogiky do penitenciární péče za nezbytné (Veteška, 2015).

3. KONCEPTUALIZACE ANDRAGOGIKY V RÁMCI RESOCIALIZACE

3.1 Vybraná teoretická východiska

Andragogika jako vědní obor, její teorie a praxe, nachází své uplatnění všude, kde se jedná o ovlivňování a působení na dospělého člověka. Jedná se o jeho výchovu, vzdělávání, o péči a podporu, o poradenství, a také o intervenci. Posláním tohoto vědního oboru je mj. usilovat „o objektivní, verifikované poznání procesů a jevů, které formují osobnost dospělého člověka“ (Šimek, 2003 In: Veteška, 2016).

Andragogické instrumenty tvoří základ úspěšné resocializace a integrace jedince do společnosti. Využívají přitom zejména výchovu, vzdělávání a poradenství jako klíčové nástroje práce s odsouzenými. Významná východiska přinesla v posledních několika letech zejména sociální andragogika a nově se konceptualizující penitenciární andragogika (Veteška, 2016).

Některé andragogické teorie odrážejí dva základní filozofické postuláty: andragogický optimismus a pesimismus. Tyto přístupy se primárně vztahují k výchově dospělých, resp. k možnosti výchovného působení na dospělé jedince. Jedno z takových typickým prostředí, kde je realizováno výchovné působení na dospělé, je právě místo výkonu trestu odnětí svobody. V této souvislosti potom hovoříme o penitenciární péči. Pokud se některé prvky odehrávají i po propuštění, což je žádoucí, hovoříme o postpenitenciární péči (význam této oblasti zdůrazňuje i nová koncepce VS ČR, 2016).

Andragogický optimismus odráží přesvědčení o vychovatelnosti či převychovatelnosti dospělého. Podle některých autorů si andragogický optimismus musí zachovávat vždy svůj emocionální obsah a víru ve výchovu a převýchovu dospělého člověka (Hotár et al. 2000). Emocionálním působením sociální andragog záměrně a cílevědomě zasahuje do citové oblasti lidí, ať již ve vztahu ke změně v rámci jeho osobnosti či v projevech k vnějšímu světu reprezentované sociálními postoji. Hlavním cílem těchto zásahů je podpora, posílení a usměrnění emocionálních a sociálních postojů, eventuálně náprava chyb a nedostatků v citovém vývoji dospělých jedinců (Hotár et al., 2000). Tyto jedinci tvoří z hlediska

andragogické intervence početnou skupinu. Jedná se zejména o již zmíněné jedince ve výkonu trestu odnětí svobody (penitenciární péče), ale také o sociálně a jinak znevýhodněné skupiny obyvatelstva, kde je ze strany společnosti zájem změnit chování jedinců a jejich postoje a hodnotové orientace (dlouhodobě nezaměstnaní, bezdomovci, drogově závislí, recidivisté atd., Machalová, 2006).

Pochybnosti o vychovatelnosti člověka, dokonce o jeho nemožnosti, jsou obsaženy v názorech andragogických pesimistů. Prvky andragogického pesimismu se u dospělého člověka objevují v samotném výchovně-vzdělávacím procesu a mohou spočívat v nedůvěře člověka ve vlastní síly a schopnosti a v dalších možných faktorech ovlivňujících možnosti dospělého učit se a vzdělávat (absence pozitivních motivací v oblasti postojů jedince ke vzdělávání, napjaté vztahy v kolektivu, nedostatek času, únava a komplikované vztahy v rodině, Veteška, 2015).

Významnější aspekt můžeme nalézt v požadavcích většinové společnosti, která se musí zabývat tím, do jaké míry a jak vážně ji chování a jednání těchto lidí omezuje. Výchovou a jejími prostředky můžeme efektivně působit na celou řadu sociálně znevýhodněných, tzv. sociálně marginalizovaných skupin, u kterých je potřebné resocializační působení.

Marginální (marginalizovaná) skupina (z lat. *marginalis*, od *margo* – okraj) je obvykle menšinová a víceméně zřetelně odlišená skupina obyvatel od většinové společnosti. Skupina může být vytlačována „na okraj“ společnosti čili marginalizována. Tyto skupiny mnohdy bývají osamocené a diskriminované (Veteška, 2015). Marginalizace představuje odsouvání jedinců či sociálních skupin na okraj společnosti, tedy do méně významného postavení. Marginální situace jedinců či sociálních skupin je pak taková situace, která je přivedla na okraj společnosti (případně nějaké skupiny, sociální třídy apod.). Někteří jedinci stojí na rozhraní dvou skupin nebo tříd, aniž jsou plně integrováni do některé z nich. Často proto trpí konflikty rolí a norem, mají nejistý status, cítí se dezorientováni a často bývají diskriminováni (Vágnerová, 2014).

V případě jedinců, kteří byli za kriminální delikt odsouzeni k pobytu ve vězení, můžeme hovořit dokonce až o segregaci. Těmto osobám byla „přidělena“ nálepka kriminálníka. A to formálními institucemi (policií, soudem). Vzhledem k tomuto značně negativnímu společenskému stigmatu si tito jedinci okamžitě ocitají až na samotném okraji společnosti. Zde je jednoznačným cílem resocializace nejen korekce jejich společensky nepřijatelného chování, ale reintegrace do většinové společnosti. Překonání společenského stigmatu je pro andragogiku nejen posláním, ale zároveň výzvou a „strategií, neboť nevhodná seberealizace nemá oporu většinové společnosti, ale je součástí nežádoucích pravidel delikventní subkultury“ (Průcha a Veteška, 2014). Můžeme tedy s nadsázkou hovořit i o akulturaci. Více viz principy a filozofie penitenciární pedagogiky (Průcha a Veteška, 2014, s. 213) a penitenciární andragogiky (Veteška, 2016, s. 42 a 143 a dále).

Problematika andragogické intervence v penitenciární péči se snoubí také s následnými instrumenty. V rámci ovlivňování osobnosti, je jedním z formativních faktorů kulturní a společenský vliv. Proto můžeme v rámci penitenciární péče hovořit také o personalizaci a enkulturaci. Personalizace spočívá v procesu, ve kterém se jedinec zvnitřňuje se společenskou a ekonomickou strukturou společnosti. Tento proces probíhá vývojově, a patří k němu nedílně osvojování si norem, zvyklostí, tradic, a morálky, tj. probíhá ruku v ruce s enkulturací (Průcha, 2011). „Jde o linii rozvoje osobnosti prostřednictvím uvedených procesů, které tvoří tzv. antropogenetický trojúhelník“ (Průcha a Veteška, 2014, s. 42).

Významnou koncepcí andragogiky je koncepce integrální andragogiky, kterou původně rozpracoval V. Jochmann (1994). Tento významný teoretik oboru pojímá andragogiku, jako všestrannou péči o člověka. Andragogika v jejím integrálním pojetí není pouze vědou o vzdělávání dospělých. Dle Jochmana do ní patří:

- široká oblast vzdělávání dospělých - školské, podnikové, mimoškolské vzdělávání;
- ještě širší oblast edukace - politická a občanská výchova, podniková výchova, kulturní výchova, propagace a reklama, prevence a výchovná práce v oblasti sociálně patologických jevů a penologie, zdravotní osvěta a lékařská andragogika, vojenská výchova, tělesná výchova aj.;

- stejně široká oblast péče - kulturní a kulturně výchovná práce, podniková péče o lidi (personalistika nebo lépe personální management), sociální péče a sociální práce, sociální péče o nemocné, gerontologie, poradenství různého druhu, volný čas, zábava, rekreace, seberealizace;
- funkcionální působení - masové komunikační prostředky, působení prostředí, sociální ekologie, bydlení atd. (Palán, 2002).

Jochmann (1994) v rámci jeho koncepce hovoří o poradenské funkci andragogiky v integrálním pojetí, která se mj. týká také oblasti sociální. Poradenská funkce je aplikována v případě problémů se společenskou adaptací, a v situacích, se kterými se nedokáže vypořádat vlastními silami. To se problematiky jedinců, kteří jsou předmětem penitenciární péče, týká jednoznačně.

3.2 Resocializace a reedukace z pohledu andragogiky

O možnosti převýchovy dospělých se hovoří zejména v rámci resocializace, která představuje sociologický koncept, který se zabývá procesem mentální a emoční převýchovy člověka, aby byl schopen existovat v odlišném prostředí, než na jaké je zvyklý. Resocializace může být dobrovolná – vlastní vstup do nového statusu (svatba, armáda, práce), ale i nedobrovolná (tzn. nařízená). Resocializace přeučuje kulturní a sociální normy a sankcionuje ty jedince, kteří dobrovolně nebo nedobrovolně opustili tento společenský systém, tak, aby mohli být znovu plně přijati do většinového systému společnosti. Více viz Veteška (2016, s. 143 a dále).

Resocializace představuje v širším pojetí proces, v průběhu kterého dochází u člověka k sociálním změnám s cílem přizpůsobit se životu ve společnosti či v nějaké komunitě. V užším smyslu jde o proces transformace identity, v němž se lidé učí nové role, zatímco se odnaučují některé stránky těch starých. Pokud se požadavky na roli v novém statusu střetávají s předchozí nebo primární socializací jedince, může to být důvodem začlenění do resocializačního procesu. Ten často vyžaduje odnaučení přijatých norem, hodnot a zvyků, aby mohly být nahrazeny novým souborem, který je považován za příhodný pro novou roli.

Resocializace se nejčastěji vyskytuje v situaci, kdy má jedinec přijmout nový specializovaný status, často již v dospělosti. Proto je resocializace někdy nazývána též socializací dospělých. Potřeba učit se nové role může vycházet z dobrovolných či nedobrovolných změn v sociálním statusu. Z hlediska pragmatizmu je resocializace metodickým procesem převýchovy objektivní reality. Samotná resocializace tedy nutně nemusí probíhat jen na půdě vězení či v nápravných centrech, ale také ve škole, v rodině či komunitě, na pracovišti atd. (Průcha a Veteška, 2014).

Resocializací se v širším slova smyslu míní pozdější přizpůsobování dospělého či dospívajícího člověka (který již dříve prošel procesem socializace) novému chování a normám. Jedinec přijímá hodnoty, které jsou spojené s novým sociálním postavením, jež získává např. tehdy, stane-li se manželem a rodičem, zaměstnancem nebo vojákem. Resocializace probíhá dobrovolně, ale někdy i proti vůli resocializovaného jako v případě jedince ve výkonu trestu odnětí svobody. Tento moment je zásadní z mnoha hledisek. Podle výzkumů vězni nejčastěji uvádějí tyto negativní změny: ztrátu soukromí, odloučení od osob blízkých/rodiny/přátel, nutnost podřízení se stanovenému režimu a ztrátu zaměstnání (ve většině případů ale vězni před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody nepracují, Fischer, 2006).

Podle Vetešky se resocializací v penitenciárním procesu rozumí „složitý proces nápravy a změny neuspokojivé socializace, která se také nazývá též korektivní socializací či penitenciární resocializací (Veteška, 2015).“ Používá se proto, aby se „odlišila od resocializace u jedinců, kteří sice mají problém se socializací, ale ne natolik, aby jejich nedostatečná socializace vyústila v páchání trestné činnosti (Fischer a Škoda, 2014)“.

Resocializace může být dále v tomto kontextu definována jako výchovné působení na jedince (příslušníka rizikové sociální skupiny, pachatele trestného činu atd.) směřující k jeho opětovnému zařazení do řádného života společnosti. V této souvislosti se někdy používá pojem převýchova. Stále více se však prosazuje i pojem edukace, respektive i reedukace, neboť v sobě zahrnuje vedle výchovy i vzdělávání. Obě složky se (nejen) při resocializačním procesu významně prolínají. Reedukací rozumíme snahu „pomocí pedagogických metod

rovinout nevyvinuté osobnostní vlastnosti či je pozměnit společensky žádoucím směrem (Fischer a Škoda, 2014)“.

Reedukaci můžeme chápat jako „převýchovu, tj. určitou snahu změnit postoje a chování osob s nežádoucími způsoby chování a zdeformovanými hodnotami či postoji. Týká se např. jedinců s delikventním a asociálním chováním nebo osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Reedukační intervence se uplatňuje v rámci probačního dohledu (probace) zejména u jedinců podmíněně propuštěných z výkonu trestu, na něž jsou zaměřena resocializační opatření“ (Průcha a Veteška, 2014).

Rychlost a charakter průběhu resocializace závisí v případě delikventních osob na řadě různých faktorů. Zejména:

- na ochotě měnit hodnotovou orientaci, ochotě k nápravě,
- na míře sofistikovanosti potřebné k ochotě podřizovat se sociálním normám, přijímat nové vzory chování a akceptovat nové autority,
- na míře adaptačních schopností dané osoby na sociální změnu,
- na míře případných přítomných psychopatologických rysů (Veteška a Fischer 2020).

3.3 Multidisciplinární ukotvení

Podle Průchy a Vetešky (2014) „je objektem moderní andragogiky dospělý jedinec, předmětem potom celková edukační realita dospělých, tedy především proces organizovaného učení a psychosociálních souvislostí tohoto učení. Nejde tedy jen o učení intencionální, ale o permanentní, celoživotní učení jako součást života a práce. Andragogika jako induktivní věda zkoumá především teorii a praxi vzdělávání dospělých a oblast poradenství a péče o dospělé jedince.“ (Průcha a Veteška, 2014, s. 39). Vymezení těchto autorů odpovídá pojetí integrální andragogiky.

V poslední době se obecně hovoří o edukačně-sociálním formování, kultivaci osobnosti, šířeji pak o pomoci dospělým lidem tak, aby byli schopni přizpůsobit se stále se měnícímu

vnějšímu světu a reagovat tak na změny. Multidisciplinární charakter současné andragogiky je více než kdy jindy zřejmý.

Sledovanou problematikou, tj. andragogickou intervencí v penitenciární péči, se zabývá penologie, sociální pedagogika, sociální patologie, resocializační pedagogika, penitenciární andragogika, psychopatologie a další vědní disciplíny.

Resocializační pedagogika jako aplikovaná pedagogická disciplína vychází mimo jiné ze sociální patologie a klinické psychologie (v souvislosti se zkoumáním vlivu narušeného sociálního prostředí na vznik různých psychických deviací a abnormalit), speciální pedagogiky (v souvislosti se sociální integrací duševně a zdravotně postižených – znevýhodněných), z kulturní antropologie (v souvislosti s rozdílným utvářením osobnosti v různých sociokulturních prostředích), ze sociální pedagogiky a dalších věd o výchově (v souvislosti se vztahy mezi výchovným působením a nezáměrnými vlivy prostředí). Předmětem resocializační pedagogiky je pedagogické působení na jedince zahrnující širší aktivity, jež pokrývají tři základní funkce (Moravcová, 2010):

- resocializační péči (jež spočívá v uspokojení potřeby jednotlivce),
- resocializační výchovu (týkající se především utváření mechanismů vnitřní kontroly – selfcontrol),
- terapii (zahrnující ustálení biopsychické jednoty osobnosti jedince).

Resocializační pedagogika zkoumá vliv a změny vnějšího prostředí na vývoj a rozvoj osobnosti člověka. Čerpá z kulturních a sociálních hodnot, tradic a zvyků, které využívá při resocializaci, personalizaci a enkulturaci. Toto pojetí resocializace a reedukace částečně vychází z koncepce a modelu polské školy. Tato koncepce je z hlediska geopolitického a kulturního velmi blízká českému prostředí. Polské pojetí resocializační pedagogiky, jejíž předmět studia zahrnuje výchovné působení objektů (instituce, lidé) a skutečností (soubory událostí), je obvykle vnímáno jako teoretická věda zaměřená na osoby se zhoršenou sociální přizpůsobivostí. Až do konce druhé třetiny 20. století zahrnovala postupy společenské izolace

a segregace nepřizpůsobivých jedinců. Později, vlivem inkluzivních přístupů ve vzdělávání, byly položeny základy resocializační pedagogiky, v níž spíše než o izolaci jde o integraci jedinců v rámci postupného odstraňování deviantních projevů chování.

Předmětem penitenciární andragogiky není jen nápravně výchovné působení na osoby se zhoršenou sociální přizpůsobivostí, ale obsahuje i další aktivity zejména (Veteška, 2015):

- resocializační péči,
- resocializační výchovu,
- doplnění či získání formálního vzdělání,
- terapii,
- poradenství.

Vlivy výchovy a prostředí determinují další vývoj jedince (jeho ochotu dále se vzdělávat a učit se, motivaci ke změně, sebepojetí, pracovní a občanskou angažovanost atd.). Proto je o sledovanou problematiku zájem také z pohledu dalších pedagogických disciplín. Např. v předmětu sociální pedagogiky silně rezonuje prevence. „Sociální pedagogika pojednává o tom, jak optimalizovat a usměrňovat životní situace a procesy, a to s akcentem na vnitřní potenciál jedince a jeho individualitu“ (Kraus, 2008).

Sociální pedagogika věnuje pozornost dvěma problémovým okruhům:

- sociálně pedagogické prevenci (profylaktická funkce)
- sociálně pedagogické terapii (kompenzační funkce)

V obou najdeme dimenzi sociální (ve smyslu společenských podmínek) a pedagogickou (ve smyslu praktické realizace žádoucích cílů s využitím pedagogických prostředků).

V obdobném významu najdeme i u sociální andragogiky takto vymezené akční pole zájmu s důrazem na specifika dospělých jedinců (Veteška, 2015).

V tomto kontextu na jedince působí řada sociálních vlivů, zejména výchovných a vzdělávacích. Důležitou roli zde z pohledu sociálně-andragogického hraje rovněž osvěta, prevence a poradenství. To potvrzuje i řada odborníků, zabývajících se touto specifickou problematikou (Határ, 2012; Veteška, 2010, 2015, 2017; Kříž, 2021; Prokopová, 2021).

Sociální patologie je souhrnné označení pro nezdravé, abnormální a obecně nežádoucí společenské jevy. Zabývá se příčinami, zdroji a zákonitostmi takových projevů chování, které společnost hodnotí jako nežádoucí, protože porušují její sociální, morální či právní normy (Hrčka, 2001). Dále pak „analyzuje účinnost preventivních a korektivních postupů, jejichž společným cílem je obecně eliminace společensky nepřijatelného jednání“ (Fischer a Škoda, 2014). Pro andragogiku je v případě její intervence na poli penitenciární péče velmi dobrým zdrojem teoretických a praktických zkušeností a poznatků. Ty mohou být (a reálně také jsou) pro andragogickou intervenci, pro tvorbu a realizaci jejích aktivit v penitenciární péči, jednoznačně přínosné.

Psychopatologie se zabývá studiem poruch jednotlivých psychických procesů, funkcí a stavů, popisuje abnormality duševních dějů, osobnosti a chování. Tyto poruchy klasifikuje. Podle výsledků teorie a praxe pravidelně reviduje a aktualizuje poznatky o příčinách, příznacích a projevech psychických poruch a poruch chování (Raboch et al., 2001). Dále přináší aktualizované poznatky o možnostech, zkušenostech a výsledcích v oblasti prevence, intervence a léčby těchto poruch. Poznatky psychopatologie jsou v případě práce s delikventy, u kterých „je výskyt těchto poruch značně vyšší než u většinové populace“ (Veteška a Fischer, 2020), využitelné pro všechny vědní obory, které se podílejí na korekci a celkovém řešení tohoto protisociálně zaměřeného jednání. Pro andragogiku a její intervenci v rámci penitenciární péče poskytuje tato vědní disciplína také velmi důležitý zdroj teoretických a praktických poznatků.

Výše popsané skutečnosti poukazují na skutečnost, že se andragogika „zabývá mobilizací dospělých v sociálních, kulturních, politických a ekonomických podmínkách. Integruje poznatky humanitních a společenských věd a aplikuje je na konkrétní problémy působení a ovlivňování lidských zdrojů“ (Šimek, 2003). V našem případě tedy v prostředí penitenciární

péče, které blíže popisujeme v další části textu. Můžeme říci, že zde směřuje k sociálně determinované intervenci právě v oblasti penitenciární péče.

3.4 Penitenciární a sociální andragogika jako moderní vědní disciplína a její společenský význam

Je všeobecně známo, že pouhé odnětí svobody a negativní zkušenost se stíženými podmínkami v prostředí věznice, nejsou jediným, a zejména bohužel ani úspěšným způsobem snižování kriminality a delikvence. Proto jsou stěžejním materiálem při výkonu trestu odnětí svobody programy zacházení s odsouzenými. Vážným problémem, který provází penitenciární proces, a zde probíhající realizace uvedených programů zacházení, je heterogenita kriminální populace, rozmanitost věznic, finanční a prostorové podmínky, ale také ještě setrvávající častá nedostatečná kvalifikace personálu (Netík, 1997). Vzdělání a odborné znalosti zaměstnanců ve věznicích jsou klíčovými prvky, které odrážejí dopad trestní politiky (výkon trestu a související proces resocializace). Otázkou je, zda mají specialisté vězeňské služby andragogické, psychologické, kriminologické, penologické, a terapeutické znalosti a dovednosti na tak erudované úrovni, aby mohli naplňovat standardy moderního světa, v němž jsou respektována základní práva vězňů (Evropská vězeňská pravidla, 2001).

„V Akademii Vězeňské služby se odehrává základní kvalifikace nezbytná pro vykonávání pracovních a služebních povinností. Umožňuje svým pracovníkům během celého profesního života další rozvoj odborných kompetencí, a zároveň plní roli bezprostředního poskytovatele vzdělávání“ (Kříž, 2021, s. 81). V oblasti dalšího vzdělávání odborných zaměstnanců VS ČR existuje několik dokumentů, které upravují celý proces dalšího vzdělávání – jedná se zejména o Koncepti vězeňství do roku 2025 (2016); Evropská vězeňská pravidla (2006); NGŘ č. 3/2019; NGŘ č. 5/2016; zákon č. 436/2003 apod. Tyto strategické dokumenty se podle Kříže (2021) snaží reagovat na změny, které nutí člověka se neustále vzdělávat a tím zvyšovat svou kvalifikaci. A právě kvalifikace bezprostředně souvisí s odbornou profesní přípravou a tvoří jedincem osvojenou soustavu vědomostí, dovedností schopností, postojů a pracovních kompetencí (Průcha a Veteška, 2014).

„Ve VS ČR je personálu dána řádná možnost si rozšiřovat své znalosti, dovednosti a dozvědět se o nových trendech mezi jednotlivými vědními obory souvisejícími s penitenciární péčí a mezi zahraničními partnery³ VS ČR (srov. s Coyle, 2004; Raszková & Hoferková, 2018). Zároveň také online vzdělávání je ve vězeňské službě věnována značná pozornost ve strategickém dokumentu Koncepce vězénství do roku 2025 (MS ČR, 2016). Vzdělávání dospělých pomocí technologií, které přinášela éra digitalizace byla umocněna současnou pandemií COVID-19 a vzdělávání v online prostředí se tak stalo standardem“ (Kříž, 2021, s. 81-82).

Jak uvádí Kříž (2021), mezi pracovníky v pracovně právním vztahu také patří odborní zaměstnanci, kteří se podílí především na výchovném působení a na realizaci programů zacházení s odsouzenými. Tyto programy zacházení se neustále mění a s nimi i uplatňované terapeutické postupy. Terapeutické kurikulum se v časových rámcích přizpůsobuje momentálním stavům a potřebám odsouzeného a postupně jej provází hodnocením rizik, vytvářením skupinové koheze, konfrontací se spáchaným deliktem a nácvikem zvládnání rizikových situací v rámci věznice. Odborní zaměstnanci tak prostřednictvím programů zacházení terapeuticky působí na odsouzené s cílem je reintegrovat do společnosti (Veteška, 2015; Kejřová & Jiříčka, 2015; Veteška & Fischer, 2020). Mezi odborné zaměstnance patří speciální pedagog, vychovatel, vychovatel-terapeut, pedagog volného času, psycholog a sociální pracovník (Kříž, 2021).

³ Podle Kříže (2021) VS ČR dlouhodobě spolupracuje se zahraničními vězeňskými službami a jejich školicími středisky. Cílem této mezinárodní spolupráce je především získávání informací, výměna zkušeností a sdílení příkladů dobré praxe. Zároveň mezinárodní spolupráce napomáhá při vytváření moderního vězeňství (Kříž, 2021). Mezinárodní spolupráci nejvíce ovlivňuje naplňování mezinárodních závazků, které vyplývají z členství České republiky v mezinárodních organizacích (OSN, EU, Rada Evropy apod.). VS ČR je členem Evropské asociace vězeňských služeb, která sdružuje na 30 vězeňských služeb napříč evropským kontinentem (Statistická ročenka VS ČR, 2019). Zároveň je VS ČR prostřednictvím Akademie VS také členem organizace Evropské asociace vzdělávacích center (EPTA), která se zaměřuje na spolupráci v oblasti vzdělávání personálu v kontextu celé Evropy (Statistická ročenka VS ČR, 2019).

Tito odborní zaměstnanci „se svými činnostmi podílí na vytváření a realizaci programů zacházení⁴ (srov. s Hendrych, 2010; Veteška & Fischer, 2020; Raszková & Hoferková, 2018). Vzhledem k tomu, že tito pracovníci přímo pracují s obviněnými a odsouzenými osobami, jsou na ně kladeny vysoké nároky. Mezi tyto nároky patří i vysokoškolské vzdělání a následné systematické další profesní vzdělávání v kontextu celoživotního učení“ (Kříž, 2021, s. 82-83).

Investice do vzdělávání ve společnosti včetně zařízení věznic závisí na tom, jak je vzdělávání ve společnosti oceňováno a uznáváno jako jeden z klíčových faktorů ovlivňujících kvalitu života člena společnosti. Vězeňská populace má v anamnéze v této oblasti celkově nižší nebo dokonce spíše podprůměrnou úroveň (Giddens, 1999). Díky této skutečnosti vyvstává důležitá otázka, která se týká možností vzdělávání vězňů a toho, jak je ke vzdělávání motivovat. Předpokladem toho je pochopit důležitost a význam vzdělávání. A to jak samotnými vězni, tak zaměstnanci věznic. Toto uvědomění si, by přispělo k účinnější realizaci vzdělávání vězňů, a umožnilo by potřebnou akceptaci vzdělání jako faktoru, který přispívá k resocializaci a nápravě postojů k sociálně nepřijatelnému chování (Inciardi, 1994).

K tomuto cíli, a k výkonu s tím spojené zodpovědné funkce jsou zapotřebí pouze osoby, které získaly andragogické, psychologické a penologické kompetence plánovat, realizovat, motivovat, řídit vzdělávací aktivity a hodnotit výsledky vzdělávání ve věznicích (Veteška 2016). Kromě problému existence nedostatečné odborné kvalifikace pedagogů existuje totiž problém z hlediska cílů resocializace nevhodného, a tudíž neúčinného vzdělávání vězňů osob. Vzhledem k tomu, že značný počet zaměstnanců ve věznicích není odborně způsobilý k práci se znevýhodněnou populací (nezískali odpovídající kompetence formálním vzděláváním), mělo by se další vzdělávání stát povinným bez ohledu na dlouholeté

⁴ Program zacházení obsahuje podle Kříže (2021) a Prokopové (2021) pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity s diferencovaným přístupem ke každému odsouzenému při jejich realizaci. Program je vytvářen v součinnosti s každým jednotlivým odsouzeným, který vykonává trest odnětí svobody delší než tři měsíce, za účasti odborných zaměstnanců věznic, kteří se podílí na jeho vytváření. Resocializace odsouzených tak probíhá pomocí programu zacházení, který má zákonnou oporu v § 41, zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (Biedermanová & Petras, 2011 a Veteška, 2015).

zkušenosti těchto zaměstnanců. Je důležité poskytnout pedagogům příležitost pokračovat ve vzdělávání a odborné přípravě, aby se mohli pokusit změnit strnulé postoje ostatních členů vězeňského personálu k humanizaci podmínek v institucích pro výkon trestu. Pouze dobře vyškolený personál prostřednictvím celoživotního neformálního a informálního učení může být užitečný pro organizaci resocializace vězňů, jejich vzdělávání, a opětovném začlenění do většinové společnosti. Bez vzdělání, rozvoje profesních kompetencí, možností neustálého zlepšování a motivace zaměstnanců je obtížné dosáhnout lepších výsledků v procesu resocializace vězňů (Hála, 2006). Již zde se nám rýsuje společenský význam penitenciární a také sociální andragogiky.

Z hlediska významu sociální a penitenciární andragogiky bychom měli nejprve začít hovořit obecně o teoretickém konceptu celoživotního vzdělávání a učení. Tento koncept podle Vetešky (2016) „zahrnuje celou řadu formálních i neformálních činností, které se průběžně realizují s cílem dosáhnout zdokonalení znalostí, dovedností a profesních kompetencí“ (Veteška, 2016, s. 93).

V klasické a moderní andragogické literatuře neexistuje jednotný a jednotný úhel pohledu kolem postavení andragogiky ve světě vědy. V naší práci se držíme koncepce Knowlese et al. (2015), kteří považují andragogiku za nezávislou vědní disciplínu, která pak využívá své všeobecné teoretické a praktické poznatky tak, že je aplikuje na specifické prostředí jejího předmětu a zájmu. Jednou z aplikací je penologická andragogika a penitenciární andragogika (Průcha a Veteška, 2014).

Vývoj disciplín, jejichž předmětem jsou otázky korektivního, nápravného vzdělávání, lze popsat různými způsoby. Zejména se jedná o dva základní přístupy. O přístup z pohledu chronologie, a o přístup z hlediska paradigmatu. Chronologický přístup se drží vývoji v historickém kontextu. Paradigmatický přístup popisuje proměny ve vztahu k osobě andragoga, objektu andragogického působení, k cílům tohoto působení (Šimek, 2003). Tento popis akcentuje trendy společenských strukturálních a procesuálních změn (Giddens, 2000).

Ač mají tyto disciplíny své kořeny hluboko v historii, ve svém moderním pojetí se začaly institucionalizovat až v polovině 20. století (Šimek, 2003). Základní myšlenkou, která mj. stála u rozvoje těchto aplikovaných andragogických disciplín, byla otázka rehabilitace, reintegrace a resocializace odsouzených (Veteška, 2016).

„V 70. letech 20. století se zejména v jihovýchodní Evropě začal používat pojem penitenciární andragogika (penal andragogy), kterým se například v bývalé Jugoslávii označovalo vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Kromě účinnosti vzdělávání se diskutovalo o možnosti výchovného působení na odsouzené s cílem změnit jejich postoje a chování.“ (Veteška, 2016, s. 143). Byla vedena polemika o účinnosti vzdělávání ve vztahu k výchovnému působení, které mělo za hlavní cíl změnit postoje a chování odsouzených osob. Výzkumy, které se touto oblastí zabývají, prezentují a interpretují nejednoznačné výsledky (Liebling, 1999; Anderson a Hughes, 2009; Chappell, 2004; Veteška a kol., 2017).

Jak dále uvádí Veteška (2016), penitenciární andragogika se zabývá výchovou a vzděláváním vězňů a osob podmíněčně propuštěných či jedinců po výkonu trestu odnětí svobody (tzv. postpenitenciární péče). Jednoznačnému vyčlenění této disciplíny brání aktuálně především skutečnost, že uvedená cílová skupina je předmětem zájmu dalších vědních disciplín či jejich subdisciplín (např. speciální pedagogiky, sociální pedagogiky, resocializační pedagogiky, psychologie kriminálního chování, částečně i penologie).

V sousedním Polsku se můžeme setkat s pojmem resocializační pedagogika. Předmětem jejího zájmu je výchovné působení objektů (lidé, instituce) a skutečností (soubory, události). Tato disciplína je „vnímána jako teoretická věda zaměřená na osoby se zhoršenou schopností se společensky přizpůsobovat“ (Veteška, 2016, s. 145). Po původním pouhém zkoumání postupů sociální izolace a segregace nepřizpůsobivých jedinců, se vlivem integrativních tendencí a humanizace vězeňství (Hála 2006), začala být věnována pozornost postupnému odstraňování negativních, sociálně patologických projevů chování jedince (Fischer, 2006).

V některých anglosaských zemích se používá analogický termín nápravné vzdělávání (correctional education). Mohli bychom proto také hovořit o vzdělávání vedoucímu k dosažení korekce osobnostních vlastností a chování (Murran a Ward, 2010).

Kulturní andragogika se stejně jako sociální andragogika v českém prostředí teprve konstituuje. Najdeme již několik monografií (viz Veteška, 2015), které rozpracovávají její předmět a věnují se vybraným (specifickým) cílovým skupinám dospělých (Veteška a Fischer, 2020). Předmětem kulturní andragogiky je zejména pomoc dospělému člověku při enkulturaci, udržování jeho kulturní kompetence a kultivace osobnosti prostřednictvím kulturně výchovné, vzdělávací, zájmové a občanské činnosti. Problematiku zaměřenou na integraci, edukaci a reedukaci dospělých jedinců v sociálním kontextu pak sleduje sociální andragogika.

Sociální andragogika tedy „zkoumá vztah mezi sociálním prostředím, sociální situací jedince a jeho edukačním potenciálem (tj. možnostmi a ochotou dále se vzdělávat). Sociální andragogika se snaží o integraci dospělého jedince do společnosti v průběhu procesu socializace a pomáhá znevýhodněným jedincům prostřednictvím poradenství, dalšího vzdělávání, integrace a sociální rehabilitace řešit krizové a neočekávané životní situace. Klíčovým cílem sociální andragogiky je zlepšovat sociální vztahy, vytvářet zdravé interpersonální prostředí a napomáhat dospělým při plnění sociálních rolí a respektování sociálních norem“ (Veteška, 2016, s. 49).

Sociální andragogika se dále zabývá sociálně-edukačním působením na rizikové, marginalizované a sociálně znevýhodněné skupiny dospělých a na specifické cílové skupiny vyžadující zvláštní péči a pozornost, a to z různých objektivních i subjektivních důvodů. Někteří jedinci mohou trpět sociálním vyloučením nebo sociokulturní deprivací, například když žijí v podmínkách nepodporujících jejich intelektový, duchovní, mravní a emoční rozvoj. Podrobněji viz Kříž (2021) a Kříž et al. (2021). Tím dochází k deformaci morálních hodnot, postojů a mnohdy se negativně promítá do sociálních vztahů. Proto se sociální andragogika zajímá též o kvalitu života a za klíčové při práci s těmito cílovými skupinami považuje využití

výchovných, vzdělávacích, poradenských, integračních, terapeutických, rehabilitačních a preventivně-osvětových nástrojů (Veteška, 2016).

V České republice je podle Vetešky (2015) společenská nerovnost vznikající v důsledku sociálního vyloučení jedním z nejvýznamnějších fenoménů, přičemž zároveň můžeme spatřovat velké rozdíly mezi jednotlivými sociálními skupinami a regiony. Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit čelí nerovnostem v několika oblastech (např. vzdělávání, trh práce apod.), které mají zásadní vliv na jejich budoucí život.

V souvislosti s integrální andragogikou se hovoří o tzv. antropogenetickém trojúhelníku (Jochmann 1994). Ten představuje jakousi vývojovou linii formování osobnosti jedince prostřednictvím enkulturace, socializace a personalizace. „Uvedené modalitě zasahují mimo jiné do sociální andragogiky, antropologie a zkoumají aspekty vnějšího prostředí, především kulturní a sociální vliv na utváření osobnosti člověka. Důležité je, zda v této souvislosti probíhá výchova, vzdělávání, péče, pomoc, socializace, resocializace, personalizace či enkulturace“ (Veteška, 2016, s. 31).

První zmínku o sociální andragogice najdeme u nizozemského teoretika vzdělávání, profesora Tonka Ten Haveho (1906–1975). Považoval proces výchovy za sociální funkci, která pomáhá dospělým jedincům orientovat se v různých životních situacích.

Rovněž využití mediace, jako jedné z metod řešení sporů a konfliktů, se součástí studia sociální andragogiky.

Rehabilitace pak konkrétně spočívá v systematickém, naplánovaném působení na vězněné osoby, jehož cílem je náprava chování. Té lze dosáhnout změnami v osobnostních vlastnostech dotčeného. Ústředním bodem zájmu je motivační struktura pachatele, kdy cílem je dosažení změn v postojích a hodnotách, a transformace některých antisociálně deformovaných potřeb do společensky přijatelné formy (Veteška a Fischer, 2020).

Co se týče uvedených potřeb, pak jde spíše o resocializaci, což je také náprava a změna chování. Zde je dominantnějším úkolem působit na potřeby a motivaci související s funkčním

sociálním zázemím, a obecně s funkčními sociálními vazbami a vztahy. Dále pak na potřeby sebe aktualizace, které mají úzkou souvislost s opětovným začleněním do většinové společnosti (Fischer et al., 2008).

Dále se v tomto kontextu objevuje vyšší počet výzkumů (vybraným výsledkům se věnujeme mj. zejména v následující kapitole 4 této rigorózní práce), zaměřených na zjišťování různých proměnných v prostředí penitenciární praxe a na zjišťování účinnosti prostředků resocializačního procesu, v neposlední řadě instrumentů vědního oboru andragogika. Efektivita je zkoumána v duchu humanizace vězeňství (Hála, 2006), jako jednoho ze základních principů práce s vězňenými jedinci (Evropská vězeňská pravidla, 2001).

V dnešním postmoderním, do jisté míry nejistém světě, neustále roste počet vězeňské populace. Tato skutečnost přináší zvýšenou potřebu výzkumu a vývoje penitenciární andragogiky. Ve většině moderních zemí světa je vězňená populace po opuštění vězení vystavena vyloučení z širší komunity a obecně ze společnosti (Veteška a Fischer, 2020).

Osoby se stigmatem kriminálního často končí na okraji společnosti, nebo recidivují a vracejí se k původní trestné činnosti. K této sociálně stigmatizované skupině lidí je třeba přistupovat pečlivou realizací instrumentů andragogiky, jejích poznatků a možností prostřednictvím každodenní práce. Možnosti resocializace v penitenciárním prostředí je primárně závislé na variabilitě způsobů zacházení s vězni, a také na postojích vězeňské služby a jejích specialistů, k vězňům a důvodům jejich trestu. Výše uvedené faktory jsou zároveň také faktory, které přímo působí na ovlivňování motivaci vězňů k dobrovolné účasti v nabízených andragogických aktivitách resocializačních programů, tj. plánů zacházení (Fischer, 2006).

Vzdělávání jako dominantní aktivita, mající z hlediska změny chování, tj. dosažení stěžejního cíle resocializace, vede k získání předpokladů a dovedností, možná i návyků, které jsou potřebné k normálnímu společenskému fungování. V tomto kontextu se spíše používá termín získání potřebných sociálních kompetencí (Průcha, 2011).

Problematika sociálních kompetencí je jedním z témat, kterým se zabývají ve vztahu k možnostem dosažení vzdělání ve věznicích teoretické studie (Veteška, 2016). Jako příklad uvádí posláním vězeňské andragogiky, které se týká možností získání vzdělání a kompetencí v maďarských věznicích. Cílem je úspěšná reintegrace. K té se nabízí podpora formou získání základního vzdělání, středního vzdělání a specializované odborné výcviky. Obecným cílem je příprava vězňů na propuštění a jejich integraci vy smyslu úspěšného uplatnění se na trhu práce (Veteška a Fischer, 2020).

Na základě tohoto předpokladu byly na univerzitní půdě realizovány opakované studie o výchově a vzdělávání se ve vězení. Nejprve byl proveden teoretický výzkum, týkající se uvěznění a nápravy pomocí působení na vězněné osoby: jaké jsou možnosti vzdělávání se, zkoumání skutečnosti, co může přinést jako andragogický fenomén pozitivního, co může jedinci poskytnout, co ve vztahu k jeho další prognóze přináší za možnosti. Poté byl proveden průzkum, jaký je postoj vězňů k nabízené příležitosti k získání vzdělání. Výsledky potvrdily významnou úlohu vzdělávání jako nástroje k dosažení cílů resocializace.

V legislativních východiscích pro andragogické působení v amerických věznicích (USA), je uvedeno, že „Resocializační a vzdělávací programy poskytují vězněným jedincům dovednosti a znalosti, které jsou nezbytné pro jejich další budoucnost. Pomáhají jim po propuštění se znovu uplatnit a to dlouhodobě, když se vrátí zpět do společnosti a své komunity.“ (National Institute of Justice, 2017).

Vzdělávání má cíle jak edukační, tak korektivní. Je základní součástí programů zacházení realizovaného ve vězeňských institucích. Vězeňská populace je s velkou četností tvořena jedinci, kteří mají podprůměrnou úroveň dosaženého vzdělání. Vzdělávání „za mřížemi“ představuje pro vězněné osoby příležitost připravit se na normální uplatnění po propuštění (Veteška a Fischer, 2020).

Důležitým aspektem z hlediska budování kompetencí, vedoucích ke změně schování, a k opětovnému začlenění se do společnosti, je andragogický přístup, který zohledňuje specifičnost potřeb dospělých lidí. Zohlednění odlišností ve struktuře potřeb (v motivační

strukturu), které jsou pro dospělé osoby typické, spočívá na těchto základních předpokladech. Vzdělávání, a získávání předpokladů, si vyžadují samostatnost a schopnost sebekontroly. Dále musí být v motivaci přítomna naléhavost potřeby vědět, znát (Nakonečný 1996). Nabyté zkušenosti, dovednosti a návyky je nutné propojovat s praxí. Teorie bez jejího využití se rychle zapomíná, a předpoklady se nemohou rozvinout (Atkinson et al., 2003).

K nejdůležitějším pak patří pozitivně orientovaná motivace ve smyslu připravenosti se učit a získávat nové poznatky. V prostředí penitenciární péče to znamená mít nefalšovaný, doopravdový zájem změnit své chování. Pravý dobrovolný zájem získávat nové poznatky, dovednosti, zkušenosti a návyky. V takovém případě může být dosaženo cílů resocializace s mnohem vyšší mírou pravděpodobnosti (Veteška a Fischer, 2020).

Ve Spojených státech jsou provozována nápravná zařízení širokou škálou subjektů a organizací. Různé federální vzdělávací programy podporovaly vzdělávání ve státních a místních věznicích. V roce 1991 byl na základě zákona o odborném a aplikovaném vzdělávání Carla D. Perkinse vytvořen Úřad nápravného (korektivního) vzdělávání (OCE), který koordinuje a aktualizuje vzdělávání dospělých ve věznicích. Úřad OCE má výlučnou koordinační roli v korektivním vzdělávání. Ostatní administrativní jednotky působné v rámci ministerstva školství na konkrétní programy pro vězně dohlížejí a poskytují potřebnou podporu (National Institute of Justice, 2017).

Resocializační a penitenciární pedagogika je ve struktuře aplikovaných andragogických disciplín v současné době již samostatným multidisciplinárním oborem, který v sobě snoubí pedagogiku, speciální a sociální pedagogiku, psychologické vědy, sociologii, penologii a penitenciaristiku a další příbuzné společenské nauky (Průcha a Veteška, 2014).

Význam penitenciární andragogiky je jednoznačně společensky významný a přínosný. Teoretický význam spočívá v odhalování zákonitostí výchovy a vzdělávání, jako důležitého činitele rozvoje a obecně socializace jedince. Penitenciární andragogika poskytuje rozbor aspektů výchovy a vzdělávání osob v dospělém věku, a to v specifických institucích, kterými jsou zařízení vězeňské služby (Průcha a Veteška, 2014).

V této oblasti, tj. v oblasti penitenciární péče, realizuje a poté předkládá výsledky srovnávací analýzy účinnosti jejích aplikovaných nástrojů. Vyhodnocuje plnění cílů, a účinnost forem, metod a prostředků výchovy a vzdělávání odsouzených osob. Na základě dosažených výsledků umožňuje nacházet optimální výchovně-vzdělávací koncepci pro vězeňskou subkulturu. Výsledky, závěry a následná doporučení jsou využívána jako teoretická ale i praktická východiska výchovné a resocializační politiky státu (Inciardi, 1994).

Praktický význam penitenciární andragogiky spočívá v poskytování nepřeborného množství podnětů pro všechny andragogy, psychology, terapeuta a další specialisty a pracovníky pomáhajících profesí, ale pro další pracovníky zabývající se výchovnými problémy alespoň z hlediska jejich zájmu.

V rámci uplatňování teoretických poznatků v penitenciární praxi dochází k praktické aplikaci. Dochází osvojení si nezbytných andragogických dovedností. Ty jsou pro každodenní výchovnou a vzdělávací práci důležité, dokonce jsou nezbytné (Průcha, 2011).

Sklobení teorie a praxe je důležité. Teoretická andragogická erudice se musí snoubit s aktivním a kladným vztahem ke společnosti, pro kterou svoji činnost provádíme. Pozitivní vztah je nezbytný k samotné práci penitenciárního andragoga. Pro úspěšnost práce v tomto prostředí si musí osvojit mnoho důležitých andragogicky pojatých dovedností a návyků (Veteška, 2016).

Na závěr této kapitoly připomínáme, že morální vývoj každého člověka je určován mírou interiorizace etických norem, přičemž tento vývoj prochází různými stádii (Nakonečný, 1996). Rozlišuje se stádium heteronomní, kdy je chování určováno normami převzatými od druhých (zejména rodičů), a stádium autonomní, kdy je chování již určováno interiorizovanými normami. V dospělosti se mohou projevat oba stupně morálky, řada lidí se chová podle etických principů morálky pouze proto, aby se vyhnula nepříjemným společenským důsledkům (Atkinson et al., 2003).

Význam penitenciární andragogiky se odráží v cíli, který spočívá v korektivním působení na charakterové a morální vlastnosti osobnosti již dospělého člověka. Aby člověk ve svém

morálním vývoji dospěl k chování prosociálnímu, je vysoký charakterový rys. Pokud zde hovoříme o působení na delikventní populaci, jedná se o cíl, jehož dosažení je značně obtížné. Dosažení takového cíle má nižší míru pravděpodobnosti. Přesto by měl jedním ze stěžejních cílů zůstat (Cloninger et al., 1993).

Vytvořené morální vlastnosti jsou totiž východiskem pro požadovanou formu regulace jednání. Jedná se o určitou vnitřní instanci dohlížející na dodržování sociokulturních norem, jedná se o svědomí. Psychoanalýza zavedla pro tuto instanci pojem superego. Tento útvar je velmi složitý, lze rozlišovat jeho obsah, citlivost a dospělost (Atkinson et al., 2003).

V kontextu působení na morální vlastnosti dospělého člověka se andragogika také zabývá důležitou otázkou trestu. Jeho významu, a účinnosti. Jak pro dotyčného, tak pro okolí, tj. pro společnost. Trest je v podstatě obranným mechanismem společnosti vůči kriminálnímu chování. Je tvořen souborem sankcí, které jsou uplatňovány prostřednictvím zákonných norem (zákon č. 141/1961 Sb.). Trestné činy jsou pak řešeny v rámci penitenciárního procesu a penitenciární péče.

V současné době probíhají diskuse o smyslu trestu a s ním souvisejícím cílem procesu resocializace a souvisejícího penitenciárního procesu. Penitenciární péče, jejího poslání a cílů. Jedná se prakticky o dvě základní koncepce. Jedná se o teorie odplaty a teorie prevence (Fischer, 2006).

Teorie prevence spatřuje smysl trestu v ochraně společnosti a v polepšení zločince. Trest je pojímán jako terapie, vedoucí k zabránění případného budoucího kriminálního jednání. Tento teoretický přístup pracuje s otázkou provinění, a to tak, že jej pojímá jako psychosociálně podmíněné chování, tedy v podstatě jako poruchu (Raine, 2014).

V současném pojetí trestu je transparentní již popsany andragogický přístup. Trest je spojen se působením na kriminální osoby ve snaze dosáhnout změny jejich chování a celkové nápravy (resocializace). Důležitý aspekt spočívá zejména v projevení lítosti nad spáchaným činem (Čírtková 1998). To se odráží v pojmu „paenitentia, tj. pokání, náprava“ (Netík et al., 1997).

Kritériem účinnosti trestu, který plní regulativní funkci je míra eliminace společensky nebezpečného jednání a jeho případné recidivy. To lze vyjádřit tak, že účinný je takový minimální trest, který zamezí opakování kriminálního chování. Současným trendem a andragogickým východiskem je otázka humanity. Je nezbytné se tedy orientovat na dosažení změn v osobnosti delikventů, a to pokud možná trvalou, jak jsme již uvedli výše (Veteška a Fischer, 2020).

Humanizace výkonu trestu je jedním ze základních trendů českého penitenciárního procesu. Pro reformu v tomto duchu se náš stát po roce 1993 rozhodl, s cílem vyrovnat se standardu zemí Evropské unie (Hála 2006). Humánní trest je tedy trestem nezbytně nutné újmy po nezbytně nutnou dobu, doplněným takovým zacházením s odsouzeným, aby plnil regulativní funkci. Ta spočívá jak v ochraně společnosti, tak zejména v osobnostních změnách nositelů kriminálního chování (Veteška, 2016).

Úroveň svědomí, a to co je obsahem svědomí, je u každého jiné. Každý posuzuje odlišně to co je dobré a co je špatné. Jeden člověk může mít stejně intenzivní výčitky za to, že někoho fyzicky neudeřil (byla k tomu příležitost, zasloužil si to), druhý může mít stejné výčitky za to, že to udělal. Penitenciární andragogika tak nachází inspiraci pro aplikaci andragogicky orientované racionální terapie a zejména pro výchovu a vzdělávání, vedoucí k zvýšení právního povědomí (Fischer, 2006).

„Úroveň citlivosti a dospělosti svědomí souvisí s okolnostmi průběhu morálního vývoje. Ze zkušeností víme, že ve svědomí dochází k vyšší autonomii, když se nad sebou člověk začne více a hlouběji zamýšlet. Rovněž k tomu může dojít v rámci závažných životních situací (nemoc, ztráta blízkého), ke kterým uvěznění rozhodně patří.“ (Fischer, 2006, s. 79). To je rovněž inspirativní výzva pro andragogickou práci s vězňenými jedinci.

Vzhledem k obecnému andragogickému konceptu vedení a péče o člověka v jeho antropogenetickém a sociogenetickém procesu, je posláním andragogiky všestranná péče o člověka (Jochmann, 1994).

K hlavním cílům patří pochopitelně resocializace. Ale to není vše. Důležitým úkolem je rovněž rozvoj kompetencí specialistů věznic, které jsou potřebné pro úspěšnou práci s uvězněnými dospělými (na prvním místě jsou andragogické kompetence), a to v souladu s požadavky sociokulturní normy, které jsou závazné pro společnost.

Naplnění tohoto požadavku musí zcela nepochybně vést ke zlepšení kvality práce a života jak vězňů, tak zaměstnanců věznic. V případě odsouzených k rozvoji jejich gramotnosti, sociálních a pracovních dovedností (kompetencí), potřebných pro jejich úspěšné opětovné začlenění do společnosti. Nezanedbatelné je snížení míry recidivy díky eliminaci potíží a neúspěchů s opětovným uplatněním (Fischer a Veteška, 2019).

II. Empirická část

4. VYBRANÉ SOUČASNÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU ÚČINNOSTI VYBRANÝCH NÁSTROJŮ PENITENCIÁRNÍ ANDRAGOGIKY

V oblasti výzkumu účinnosti aktivit, aplikovaných vůči delikventním a kriminálním jedincům se objevuje celá řada výsledků. Lze pozorovat, že se jejich počet v posledním období postupně zvyšuje. Jsme přesvědčeni, že důvody zvýšeného zájmu o průzkum účinnosti práce s delikventy spočívají zejména ve větším zájmu společnosti problém kriminality a delikvence řešit racionálně. Řešit jej v zájmu ochrany společnosti a jejích jedinců, a v souladu se základním cílem spočívajícím v korekci chování jeho nositelů.

Uvádíme vybrané publikace, zejména takové, které se zabývají otázkou etiologie kriminálního chování a následné efektivity resocializace. Uvedené publikace nejsou pouhým přehledem. Jejich myšlenky a závěry byly také inspirativní pro tuto rigorózní práci.

Výsledky srovnání dvou skupin odsouzených delikventů, kteří se podrobili léčbě a terapii publikovali v periodiku WOS např. Murran Mc. et al. (2008).

Porovnávány byly dvě skupiny respondentů. Jedna skupina byla z hlediska cílů léčby a terapie úspěšná, druhá pak nikoliv. Při působení na pachatele s poruchami osobnosti je třeba věnovat pozornost času, který má souvislost s nízkou efektivitou. Zjištění pak ukázaly, že edukace impulzivních lidí racionálním přístupem ve vztahu k řešení sociálních problémů může efektivitu působení zvýšit. Uvedený odborník na forenzní problematiku pak realizoval následný výzkum, ve kterém se opět se svými kolegy zabýval terapií, edukací ve vztahu ke změně chování. Mimo jiné uvedl v závěrech výzkumu (publikováno opět ve WOS), že neúspěšnost může vést často ke ztrátě motivace specialistů a odborníků, kteří se působením na delikventní jedince zabývají (Murran Mc a Ward, 2010).

D. Rivera et al. (2020) zkoumali v rámci výzkumu účinky dlouhodobé sociální izolace a resocializace na kognitivní výkon a mozkovou činnost. Jednalo se o longitudinální studii.

Sociální izolace, kterou penitenciární proces přináší, hodnotí jako stresující situaci. Ta má za následek zvýšenou fyziologickou reaktivitu na nové podněty, změněné chování a zhoršenou funkci mozku. Jako indikaci doporučuje působit aktivitami na paměť (pracovní paměť), a prostorové učení.

Velký počet odsouzených (přetíženost věznic), negativní dopad izolace, proces resocializace, který mívá často převážně formální charakter, zhoršují problémy s neúčinnou resocializací odsouzených a následnou recidivou. Současný stav si žádá posouzení účinnosti metod pro eliminaci tohoto stavu. To jsou závěry výzkumné studie S. Mesoniene (2009). Výsledky zdůrazňují potřebu zásadní modernizace systému resocializace odsouzených.

Otázkou šetření kauzálního vztahu poruchy osobnosti (antisociální F 60.2 MKN 10) tendencí k závislosti, a efektivity korektivního působení se zabývají např. Papalia et al. (2019). Mezi zajímavé patří jejich o souvislosti efektivity léčby a podpory, ve vztahu k institucionálním pochybením. Můžeme konstatovat, že je nezbytná vysoká erudovanost andragogů, psychologů a dalších specialistů v penitenciární praxi. Dále upozorňují na potřebu více studií, zaměřených na tento problém.

Jedním z hlavních cílů publikovaného přehledu výsledků resocializačního procesu v zahraničí byla analýza nejlepších zahraničních zkušeností, týkajících se efektivity procesu resocializace. Autorka E. A. Timofeeva (2019) věnuje zvláštní pozornost různým druhům sociálních, psychologických a andragogických aktivit prováděných s vězni. Výsledkem je analýza uvedených programů, která může přispět k úspěšné resocializaci.

Autorem celé řady výzkumných studií je renomovaný anglický forenzní psycholog A. Raine. Jeho výzkumy se soustředí mj. na problematiku poruch osobnosti, kterých je mezi delikventy značný počet, a následnou možnost a míru úspěšnosti působení na nositele kriminálního chování. Ke klasické publikaci patří jeho monografie „The psychopathology of crime: criminal behavior as a clinical disorder“ (Raine, 1993). Publikace má téměř 2000 ohlasů v periodikách WOS. K závěrům patří bohužel sporná účinnost resocializace u jedinců s poruchou osobnosti, a to vzhledem k její převažující biologické etiologii. Poukazuje ale, že

efektivním edukačním procesem může dojít ke korekci antisociálního chování do společensky akceptovatelné formy (Raine, 2014). Raine navázal na výzkumy, a pokračoval ve studiích S. A. Mednicka, kterého nemůžeme jako významného penitenciárního a forenzního odborníka opomenout (Mednick et al., 1984).

Autorem světově známého inventáře pro diagnostiku osobnosti ve vztahu k možnosti jejího formování prostřednictvím podpory, péče a poradenství v průběhu resocializace dospělých je C. R. Cloninger (1994). Jeho koncept pracuje s biologickou a psychickou podstatou jedince. Příčiny delikventního chování mohou z této oblasti vznikat a rozvíjet se. Jeho závěry jsou spíše nepříznivé. Hovoří o malé možnosti ovlivnění biologicky podmíněné dynamiky chování pomocí socio-kulturního vlivu (Polišenská et al., 2016).

H. J. Eysenck je dalším světově známým odborníkem, kterého je zcela nepochybně nutné zmínit ve vztahu k diagnostice osobnosti delikventní populace a možnostem korekce antisociálního chování, také tendencí k poruchám, které souvisejí se zneužíváním psychoaktivních látek. Jde o výsledky mnohaleté práce a mnohočetných validizačních studií. Pro predikci efektivity resocializačního procesu mají jeho mnohokrát publikované výsledky podstatný význam. Aktuálně se jedná o inventář EPQ-R (Eysenck Personality Inventory) ve spojení s inventářem IVE (impulzivita, empatie, dobrodružnost). Mají z hlediska predikce značnou diskriminační schopnost (Eysenck, 1993).

V současné době se můžeme v odborných publikacích, které se týkají forenzní a penitenciární problematiky, seznámit s výsledky výzkumu R. D. Hareho (2003). Předmětem jeho výzkumů jsou otázky psychopatologie, spojené s nositeli antisociálních forem chování. Je autorem světově uznávaného inventáře pro posouzení osobnosti, a možností jejího efektivního ovlivňování. S kolegou Frickem jsou autory inventáře pro posuzování antisociality (Frick a Hare, 2001). V našich podmínkách pak problém chování člověka, které může vyústit až v následnou kriminalitu, popsal v publikaci „Hadi v oblecích aneb Psychopat jde do práce“ (Snakes in suits: When psychopaths go to work, Babiak a Hare, 2007).

V našich podmínkách se forenzní a penitenciární problematice s akcentací edukace dospělých osob věnují mj. tito následující odborníci. Průzkumu forenzní a penitenciární problematiky se vědeckým způsobem věnoval výzkumný ústav penologický, v jehož čele stál J. Čepelák. Na výsledky činnosti ústavu pak prakticky do jisté míry následující odborníci navázali. Původní výzkumná koncepce reflektovala vliv amerického behaviorismu.

Na otázku účinnosti resocializačního procesu se zaměřují K. Netík a Š. Blatníková, oba pracovníci institutu pro kriminologii a sociální prevenci (Blatníková a Netík, 2008). S poměrně větším počtem konstatování a závěrů je možné se setkat v jejich publikacích, které shrnují analýzu různých teoretických východisek a výsledky realizovaných výzkumných šetření. Zajímavá a pro práci andragogiky a dalších disciplín inspirativní jsou doporučení k aplikaci klinických metod v kriminologickém výzkumu a také predikce vývoje pachatele (Blatníková a Netík 2008).

Na neurologickou a biologickou podstatu etiologie vzniku a rozvoje delikvence a kriminálního chování jsou zaměřeny například publikace I. Žukova. Výsledky z prostředí forenzní a penitenciární praxe byly publikovány v seriózních zahraničních periodikách (Žukov et al., 2008).

Otázkám psychologie kriminálního chování se ve svých publikacích věnují v našem prostředí dále L. Čírtková a J. Veteška. Čírtková se věnuje řadě důležitých aspektů, souvisejících s osobnostními profily pachatelů. Zabývá se také otázkami viktimizace obětí. To může být využitelné pro andragogické aktivity využívající princip omluvy a odškodnění, jako důležitý aspekt korekce morálního povědomí (Čírtková, 1998).

Veteškova monografie „Psychologie kriminálního chování“ byla oceněna za přínos pro aplikaci psychologických poznatků na forenzní a penitenciární pole prestižní Vondráčkovou cenou za psychiatrii – 2020 (Veteška a Fischer, 2020). V této publikaci jsou mj. poměrně pečlivě analyzovány možnosti nástrojů andragogiky v penitenciární praxi. Je také podporovatelem a propagátorem pilotního projektu Otevřená věznice, realizovaného ve věznici VS ČR Jiřice.

S. Fischer a J. Škoda připravili monografii „Sociální patologie“, jejíž vybrané kapitoly jsou velmi dobrou deskripcí penitenciárního prostředí. Ostatní patologické jevy, kterým se tato publikace věnuje, se pochopitelně delikventních osob velmi úzce týkají (Fischer a Škoda, 2009, 2014).

Tento vybraný výčet aktuálních poznatků, majících vztah k penitenciární péči, jsme využili pro zpracování této rigorózní práce.

5. VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

5.1 Cíle šetření a formulace hypotéz

Cílem empirické části této rigorózní práce bylo realizovat vlastní výzkumné šetření. Cílem tohoto šetření bylo:

- 1) Analyzovat vybrané osobnostní rysy a vlastnosti osob ve výkonu trestu odnětí svobody díky předchozímu spáchání kriminálního činu;
- 2) Korelační analýzou zjistit, zda existuje příčinná souvislost mezi negativním vývojem v průběhu dětství a dospívání v nukleární rodině, a osobnostními rysy a vlastnostmi, které jsou typické pro kriminální subkulturu;
- 3) Longitudinálním šetřením zjistit jaká je účinnost nástrojů andragogiky aplikovaných v rámci programu zacházení u různých skupin odsouzených (účinnost resocializace);
- 4) Stanovit doporučení pro praxi andragogiky, psychologie, a dalších pomáhajících profesí při práci s delikventními jedinci.

K zjištění efektivity aplikace nástrojů andragogiky byly formulovány tyto hypotézy:

H01: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce potenciální nebezpečnosti (Risk for Dangerousness) neliší.

H02: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce míry sofistikovanosti (Sophistication Maturity) neliší.

H03: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce ochoty a motivace k nápravě (Treatment Amenability) neliší.

H04: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce tendencí k nestabilnímu až sociálně deviantnímu stylu života (Unstable and Socially Deviant Lifestyle) neliší.

H05: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce racionalizace svého chování a kauzálního nedodržování společenských norem (Non-compliance with Social Norms) neliší.

Výše uvedené hypotézy byly formulovány jako nulové. Výsledkem statistického testování je rozhodnutí o platnosti nulové hypotézy. V případě zamítnutí nulové hypotézy H0 statistickým testem (Tukey HSD test) je prokázán její opak. Jestliže pak testovaná hypotéza zamítnuta není, neznamená to ještě její důkaz (že platí), ale pouze tvrzení, že výsledky pozorované na základě kritéria výběru ještě nedovolují hypotézu H0 zamítnout.

5.2 Charakteristika šetřeného souboru a použité metody

Charakteristika šetřeného souboru: Zkoumaný soubor tvoří celkem 179 respondentů. Jednalo se o záměrný výběr. Šetření byli podrobeni pouze muži. Důvodem je skutečnost, že se muži dopouštějí trestné činnosti mnohonásobně více než ženy (Fischer 2006). Šetřený soubor se skládá z následujících skupin delikventních jedinců a jedinců kontrolní skupiny:

Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení sami dobrovolně zvolený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit, (N=54)

Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení nedobrovolně zařazený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit, (N=58). Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody bez specifického andragogicky orientovaného programu resocializace (kontrolní skupina), (N=67)

Šetřený soubor byl tvořen jedinci – muži ve věku od 19 do 51 let. Průměrný věk šetřeného souboru byl 36,2 let věku. Do souboru byli zahrnuti osoby ve výkonu trestu ve Vazebních věznicích Litoměřice, Teplice a Ruzyně, a ve Věznici Bělušice, Jiřice a Všehrady.

- **Použité metody:**

Pro dosažení výše uvedených cílů výzkumného šetření byla využita baterie testů, tvořená vlastní modifikací inventářů pro diagnostiku delikventního a kriminálního chování, a osobnostních rysů jeho nositelů. Modifikace vlastního inventáře pak byla sycena také položkami, které zjišťovaly účinnost aplikace nástrojů andragogiky vůči sledovaným skupinám vězněných osob. Jako nástroj pro administraci byl použit strukturovaný rozhovor, který probíhal vždy s každým jednotlivcem individuální formou. Strukturované dotazy, sytící sledované ukazatele, byly konstruovány formou intervalové škály. Odpovědi na jednotlivé dotazy byly zaznamenávány administrátorem do záznamového archu.

Při zpracování položek, které sytily vlastní modifikovaný inventář, zkoumající osobnostní rysy šetřeného souboru, byly využity zkušenosti zahraničních diagnostických nástrojů:

- PCL- R (Hare Psychopathy Checklist - Revised), (Hare, 2003)

Test PCL-R umožňuje diagnostikovat sociopati a poruchu osobnosti, která se vyskytuje zvýšeně mezi delikventní a kriminální subkulturou. Ke 2 hlavním sledovaným ukazatelům patří sobecké bezcitné až nelítostné využívání druhých, a chronicky nestabilní až sociálně deviantní styl života.

- R-CRAS (Rogers Criminal Responsibility Assessment Scales), (Grisso, 2003)

Škála R-CRAS umožňuje systematicky hodnotit trestní odpovědnost. Má diskriminační schopnost k psychickým poruchám, vedoucím ke kriminalitě, a pomáhá diagnostikovat míru provinění a posoudit případnou akceptovatelnost z důvodu snížené přičetnosti.

- RSTI (Assesing Risk for Violence), (Salekin, 2004)

Inventář RSTI obsahuje 15 základních položek, které sytí 3 ukazatele, potenciální nebezpečnost, míru sofistikovanosti, a ochotu a motivaci k nápravě. Dosažené změny u položek prokazují efektivitu procesu resocializace. Prokazují účinnost nástrojů, v našem případě andragogických, které byly v rámci penitenciární péče vůči jedinci aplikovány.

V průběhu výzkumného šetření byli sledování respondenti podrobeni analýze anamnestických údajů. Ty se týkaly zejména jejich vývoje v dětství a dospívání. Pro vyhodnocení, a zjištění staticky významných odlišností u sledovaných ukazatelů, a pro testování stanovených hypotéz, byl využit Tukey HSD test na hladině významnosti $\alpha=0,05$ (pro vícenásobnou komparaci).

Pro korelační analýzu sledovaných ukazatelů byl využit Pearsonův korelační koeficient. Měří statistickou závislost u lineárních dat, počítá se pomocí směrodatných odchylek obou proměnných a jejich kovariance (kovariance = míra vzájemné vazby mezi veličinami).

Ke statickému zpracování dat výše uvedeným statisticko matematickými testy byl využit Statgraphics for Windows Centurion 18.

Konkrétně byly zkoumány následující ukazatele, přičemž tyto sledované faktory byly syceny otázkami, zaměřenými na tyto okruhy problémů:

1) Negativní události v průběhu vývoje v dětství a adolescenci

- Traumatizace v dětství – týrání a zneužívání
- Patologické jevy v nukleární rodině
- Zanedbávání (absence kontroly a požadavků)
- Emocionální deprivace, subdeprivace

2) Sobecké bezcitné až nelítostné využívání druhých

- Nápadné kouzlo, výmluvnost a povrchní šarm
- Manipulativní a podvádějící
- Nepřítomnost výčitek svědomí nebo pocitů viny

- Povrchnost, mělkost vztahů (oploštěný afekt)
- Necitlivost, nedostatek empatie

3) Chronicky nestabilní až sociálně deviantní styl života

- Tendence k parazitujícímu způsobu života
- Neschopnost plánovat, něčemu se trvaleji věnovat
- Nezodpovědnost, potřeba vzrušení, sklon k nudě
- Nezaměstnaný šest nebo více měsíců za posledních 5 let

4) Potenciální nebezpečnost

- Agresivita, impulzivita, neschopnost se ovládat
- Plánovitost a promyšlenost delikventního chování
- Předčasné poruchy chování, kriminalita v dětství
- Trestní univerzálnost

5) Míra sofistikovanosti

- Autonomie
- Kognitivní výkon a kapacita
- Emocionální vyspělost

6) Ochota a motivace k nápravě

- Míra odpovědnosti
- Motivace ke změně a nápravě
- Motivace k omluvě poškozeným a obětem činu

7) Racionalizace vlastního chování

- Obvykle necítím výčitky svědomí

- Za mé obtíže mohou jiní
- K tomu, kde jsem, mě dovedly okolnosti
- Společenské normy a pravidla mě nezajímají

8) Nezodpovědnost a bezohlednost vůči společenským normám a pravidlům

- Často jsem doma a ve škole porušoval pravidla
- Často jsem chodil za školu a měl neomluvené hodiny
- Neomluvené absence v práci
- Opakované nedodržení finančního závazku
- Někdy jsem řídil pod vlivem alkoholu nebo drog

Výzkumné šetření bylo realizováno longitudinálně. Sledované ukazatele byly šetřeny po nástupu do výkonu trestu odnětí svobody (cca do 2 týdnů) a opakovaně u stejných osob po 6 měsících (cca 20 týdnech).

6. VÝSLEDKY ŠETŘENÍ A JEJICH ROZBOR

U jednotlivých sledovaných ukazatelů, typických pro delikventní jedince, byla dosažena následující zjištění. Interpretaci výsledků vždy předchází graf v podobě komparace středních hodnot a rozptylů (means plot) odpovědí u sledovaných rysů osobnosti. Následuje tabulka komparace dosažených zjištění mezi jednotlivými šetřenými skupinami osob ve výkonu trestu odnětí svobody, vystaveným působení andragogických nástrojů, a také komparace výsledků u těchto skupin s kontrolní skupinou.

Legenda k jednotlivým grafům a tabulkám:

AZ - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení sami dobrovolně zvolený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit vstupní diagnostika

AK - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení sami dobrovolně zvolený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit diagnostika efektivity po 6 měsících

BZ - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení nedobrovolně zařazený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit vstupní diagnostika

BK - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody mající jako součást programu zacházení nedobrovolně zařazený specifický andragogicky orientovaný soubor aktivit diagnostika efektivity po 6 měsících

CZ - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody bez specifického andragogicky orientovaného programu resocializace (kontrolní skupina) vstupní diagnostika

CK - Odsouzení dospělí jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody bez specifického andragogicky orientovaného programu resocializace (kontrolní skupina) diagnostika stavu po 6 měsících

Tabulka ANOVA ukazuje rozptyl dat ve dvou komponentech: mezi skupinami a uvnitř skupiny. Poměr F, je poměr odhadu mezi skupinami k odhadu uvnitř skupiny. Pokud je hodnota statistického testu menší než 0,05, existuje statisticky významný rozdíl mezi průměrem 6 proměnných na 95,0% úrovni spolehlivosti.

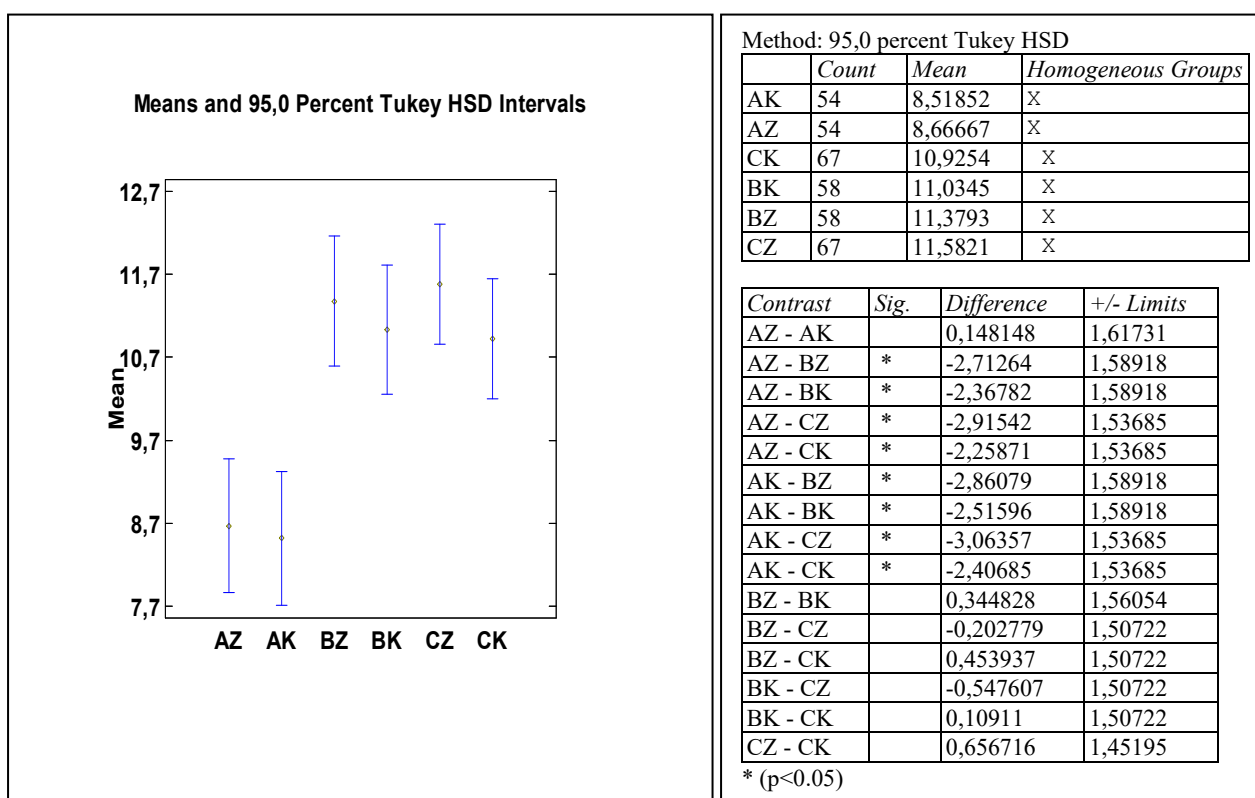
Obsahem následující tabulky je výsledek vícenásobného srovnávání sledovaných ukazatelů, které analyzuje, které z nich se výrazně liší od ostatních. Vedle porovnávaných ukazatelů je v případě statisticky významné odlišnosti vyznačena hvězdička. To znamená, že tyto páry ukazatelů vykazují statisticky významné rozdíly na úrovni spolehlivosti 95,0%. V horní Metoda, která byla použita pro vícenásobné porovnání rozdílů, je Tukey HSD test.

6.1 Výzkumné šetření – hypotéza č. 1

H01: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce potenciální nebezpečnosti (Risk for Dangerousness) neliší

Graf 1 Míra potenciální nebezpečnosti: rozptyly a středové hodnoty

Tab. 1 Míra potenciální nebezpečnosti (ANOVA a Tukey HSD test)

Legenda: AZ; AK - vězni program dobrovolně; BZ; BK – vězni program nedobrovolně stanoven; CZ; CK - vězni bez programu (kontrolní skupina); Z – začátek; K – po 6 měsících

Hypotézu H01 není možné zamítnout. Změna míry nebezpečnosti, která by byla ovlivněna působením andragogických aktivit v rámci procesu resocializace za sledované období, nebyla zaznamenána na hladině statistické významnosti. V případě všech sledovaných skupin nedošlo ke statisticky významné změně. Konstatujeme tedy, že to ještě neznamená její důkaz (že platí), ale pouze tvrzení, že výsledky pozorované na základě kritéria výběru ještě nedovolují hypotézu H0 zamítnout.

Dle očekávání se šetřením ale jednoznačně potvrdila statisticky významná odlišnost mezi skupinou odsouzených osob, které si vybrali dobrovolně účast ve specifickém andragogicky zaměřeném programu. Ten se stal dominantní součástí jejich programu zacházení, a byl předmětem hodnocení jeho účinnosti. Statisticky významná odlišnost při vstupní diagnostice byla pozorována mezi touto skupinou a skupinou odsouzených se stanovaným programem (bez zájmu a dobrovolnosti), a kontrolní skupinou, která se tohoto specifického programu neúčastnila. Jak jsme předpokládali, skupina se zájmem o změnu je z hlediska etiologie jejich kriminality velmi pravděpodobně odlišná. Budou převažovat psychosociální faktory (zejména negativní vývoj v dětství a adolescenci). Disponují osobnostními předpoklady, které jsou z hlediska cílů resocializace relativně nadějně.

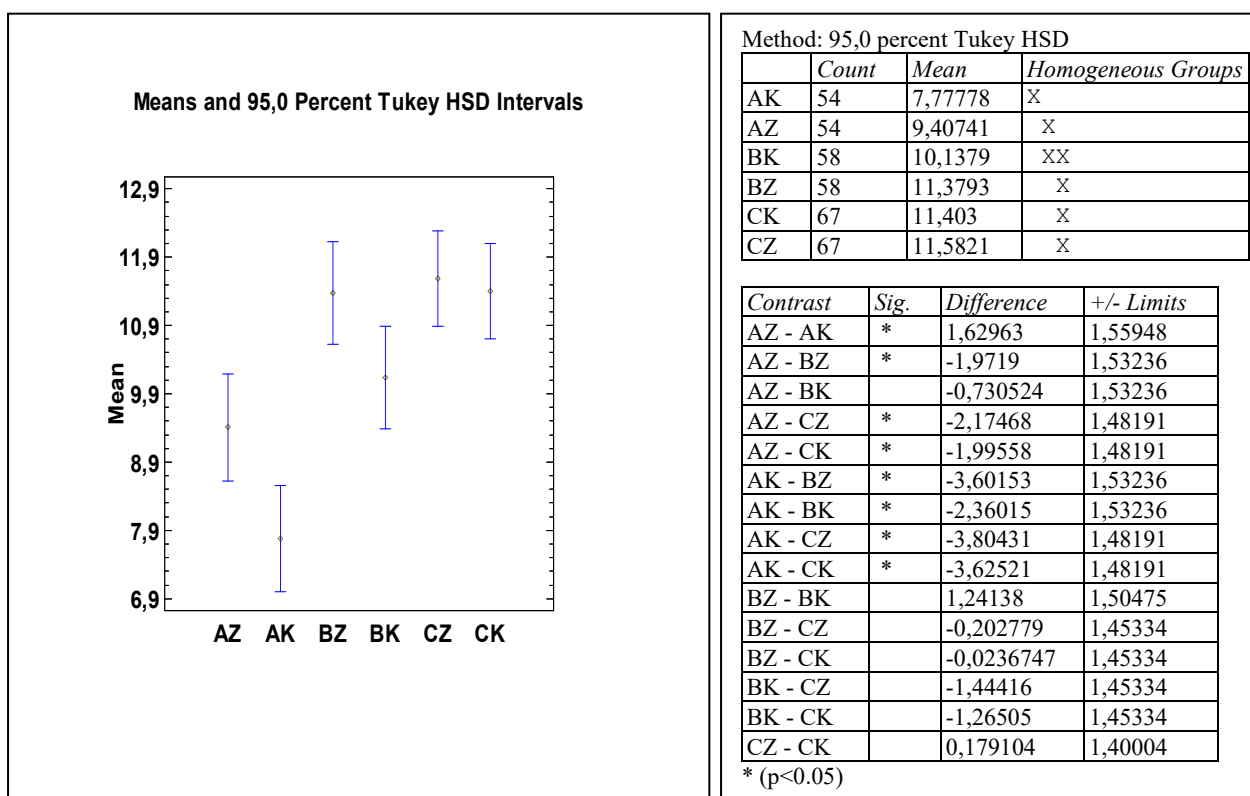
Vyšší míru nebezpečnosti, pozorovanou u dalších sledovaných skupin odsouzených interpretujeme tak, že uvěznění předchází řada různých sociálně patologických jevů, které mají asociální až antisociální charakter. Vystává zde otázka, které faktory, vedoucí ke kriminalitě, jsou dominantní. Zda vrozené, či získané. U subkultury vězňů můžeme předpokládat větší počet osob s psychopatologickými rysy osobnosti (disociální porucha osobnosti, F 60.2; emočně nestálá porucha osobnosti, F 60.3). Pro ty jsou typické vzorce chování, které sytily faktor míry nebezpečnosti (tendence k agresivitě, plánovitost antisociálního chování, Monathan, 2012).

6.2 Výzkumné šetření – hypotéza č. 2

H02: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce míry sofistikovanosti (Sophistication Maturity) neliší

Graf 2 Míra sofistikovanosti: rozptyly a středové hodnoty

Tab. 2 Míra sofistikovanosti (ANOVA a Tukey HSD test)

Legenda: AZ; AK - vězni program dobrovolně; BZ; BK – vězni program nedobrovolně stanoven; CZ; CK - vězni bez programu (kontrolní skupina); Z – začátek; K – po 6 měsících

Hypotéza H02 se zamítá na staticky významné hladině $p < 0.05$. V takovém případě platí tedy její opak. Jedná se o zjištění v případě skupiny odsouzených, zcela pravděpodobně motivovaných (viz dále H03), kteří si dobrovolně, s vlastním zájmem vybrali pro svůj program zacházení (program resocializace) specifické andragogicky orientované aktivity.

Opět, stejně jako v předchozím případě můžeme pozorovat při vstupní diagnostice statisticky významné rozdíly mezi kontrolní skupinou a všemi delikventními jedinci. Dále pak v tomto případě statisticky opět významné odlišnosti mezi výše uvedenou skupinou s dobrovolným zájmem, a nápadný, ač staticky nevýznamný, ale pozitivní posun u skupiny vězňů, účastnících se andragogicky orientovaným aktivitám povinně. Za období cca 6 měsíců se míra sofistikovanosti u těchto obou skupin výrazně pozitivně zlepšila. Konstatujeme, že působení nástrojů andragogiky na tento sledovaný faktor, můžeme hodnotit jako úspěšné.

Uzavíráme tedy, že H02 se zamítá na staticky významné hladině $p < 0.05$. Platí tedy její opak. Jedná se z hlediska statistické významnosti o zjištění v případě skupiny odsouzených, zcela pravděpodobně motivovaných (viz dále H03), kteří si dobrovolně s vlastním zájmem vybrali účast v specifickém andragogicky orientovaném programu resocializace.

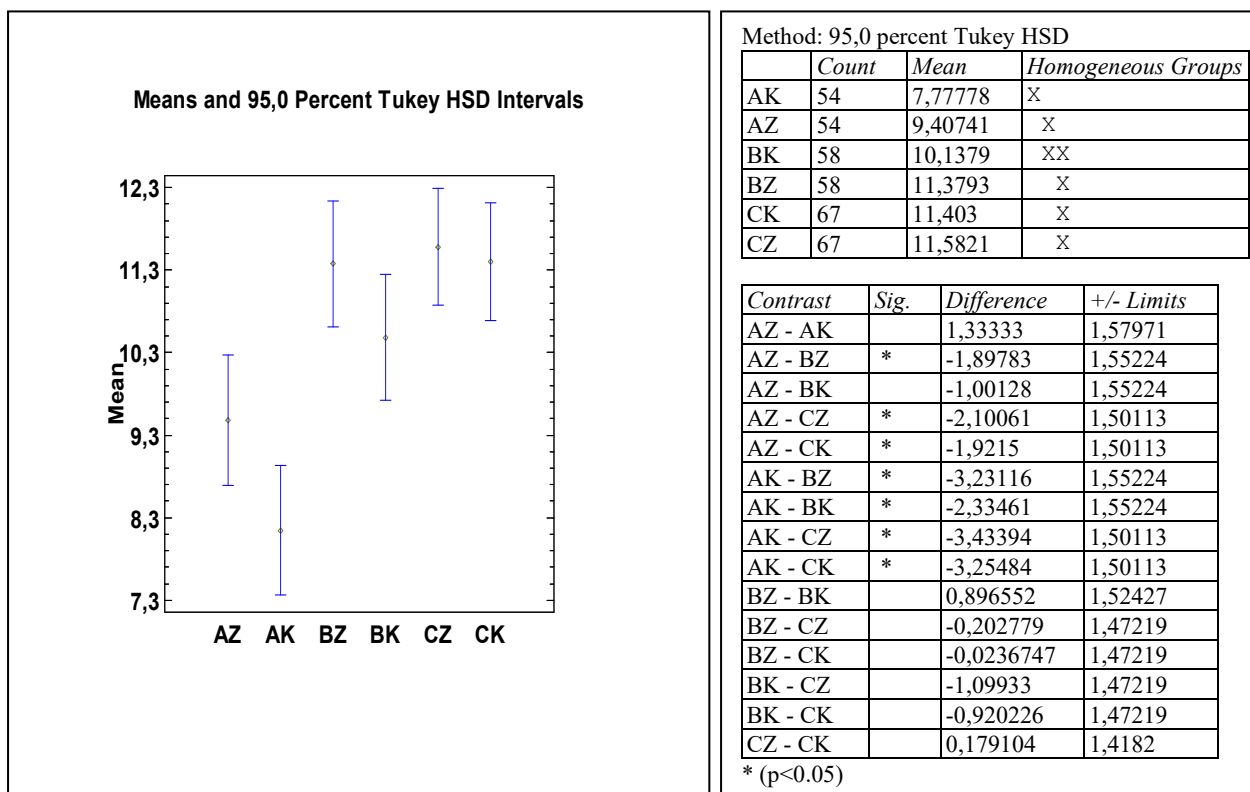
Vyslovujeme předpoklad, že dobrovolnost a vlastní zájem, mají na účinnost signifikantní vliv. V případě povinné účasti je účinnost nižší, ale alespoň do jisté míry může jedince ovlivňovat. Toto zjištění se nabízí inspirativně specialistům vězeňské služby jako významný faktor, na který je nutné působit. Tím je dosažení změny v motivaci jedince.

6.3 Výzkumné šetření - hypotéza č. 3

H03: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce ochoty a motivace k nápravě (Treatment Amenability) neliší

Graf 3 Motivace a ochota k nápravě: rozptýly a středové hodnoty

Tab. 3 Motivace a ochota k nápravě (ANOVA a Tukey HSD test)

Legenda: AZ; AK - vězni program dobrovolně; BZ; BK – vězni program nedobrovolně stanoven; CZ; CK - vězni bez programu (kontrolní skupina); Z – začátek; K – po 6 měsících

Hypotézu H03 není možné zamítnout. Míra ochoty a motivace k nápravě, která by byla ovlivněna působením andragogických aktivit v rámci procesu resocializace za sledované období, nebyla zaznamenána na hladině statistické významnosti. V případě všech sledovaných skupin nedošlo ke statisticky významné změně. Konstatujeme tedy, že to ještě neznamená její důkaz (že platí), ale pouze tvrzení, že výsledky pozorované na základě kritéria výběru ještě nedovolují hypotézu H0 zamítnout.

Výsledky šetření, ač nejsou statisticky významné, jsou ale ve skutečnosti pozitivní. Na první pohled je u tohoto velmi důležitého a významného ukazatele pozorovatelný až nápadný pozitivní posun ve prospěch zájmu o změnu a nápravu svého jednání a chování.

Tento pozitivní posun a zlepšení je možné pozorovat u obou sledovaných skupin osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Jak u skupiny s dobrovolným zájmem o specificky (andragogicky) orientovaný program, tak k druhé skupiny, které byl tento program „povinně“ stanoven.

Zjištění hodnotíme z hlediska cílů procesu resocializace jako příznivé. Přesto, že nebyla pozorována změna na statistické hladině významnosti, konstatujeme, že výsledky ukazují na skutečnost, že aplikace instrumentů andragogiky v rámci programu zacházení byla efektivní, tj. měla účinnost.

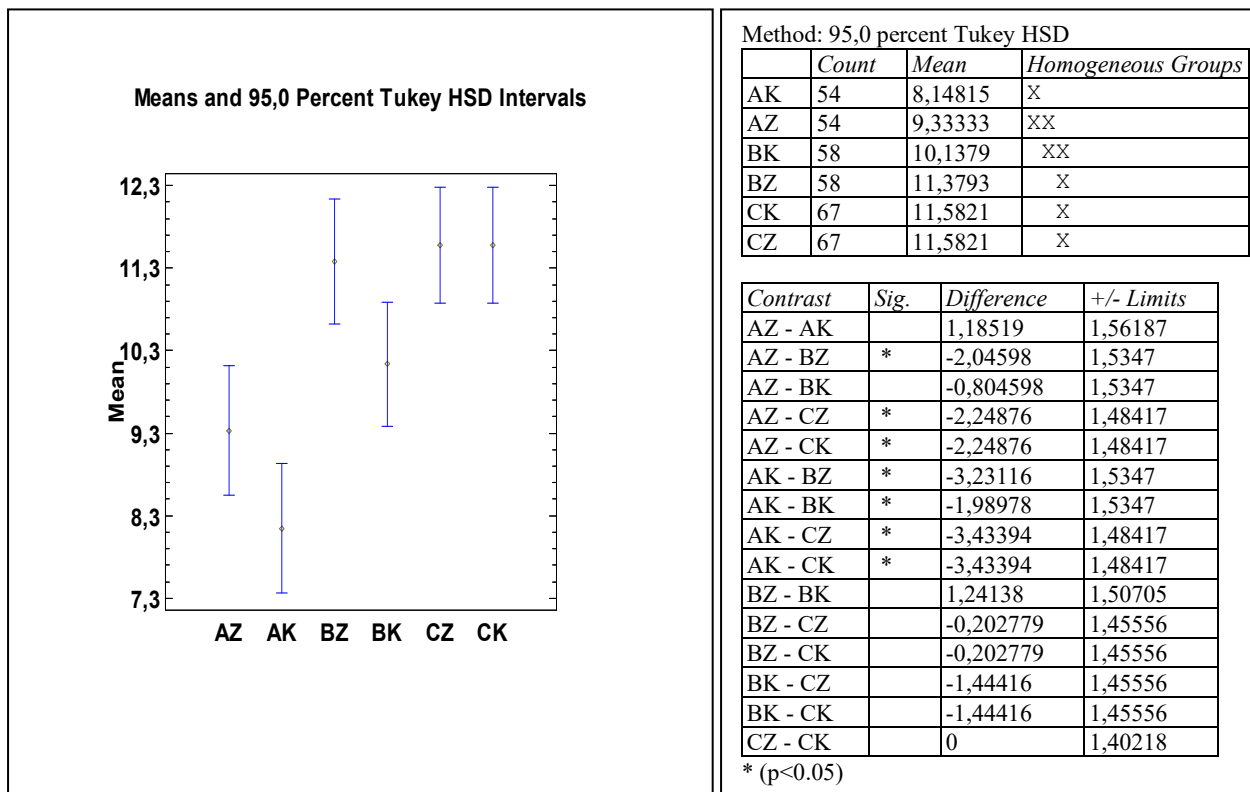
Zjištění dále potvrzuje předpoklady, uvedené v interpretacích u předchozích sledovaných ukazatelů. Podobně je tomu také u výzkumů, které realizoval Fischer či Fischer a kol. (2008, 2009, 2014), Veteška, Žukov a Fischer (2017), Veteška a Fischer (2020). Dobrovolnost účasti a vlastní skutečný zájem jsou z hlediska účinnosti její značně důležitou podmínkou. V případě této skupiny byl pozitivní posun výraznější (viz výše uvedené výsledky). Také potvrzují pravost zájmu. U dalších skupin platí konstatování o významu původní vyvolávající příčiny kriminality. Také je možné uvažovat o působení vlivu prizonizace, ve které dochází prokazatelně k nechtěným změnám ve struktuře potřeb a motivace vězňených osob (Fischer et al., 2008).

6.4 Výzkumné šetření – hypotéza č. 4

H04: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce tendencí k nestabilnímu až sociálně deviantnímu stylu života (Unstable and Socially Deviant Lifestyle) neliší

Graf 4 Tendence k sociálně deviantnímu stylu života: rozptyly a středové hodnoty

Tab. 4 Tendence k sociálně deviantnímu stylu života (ANOVA a Tukey HSD test)

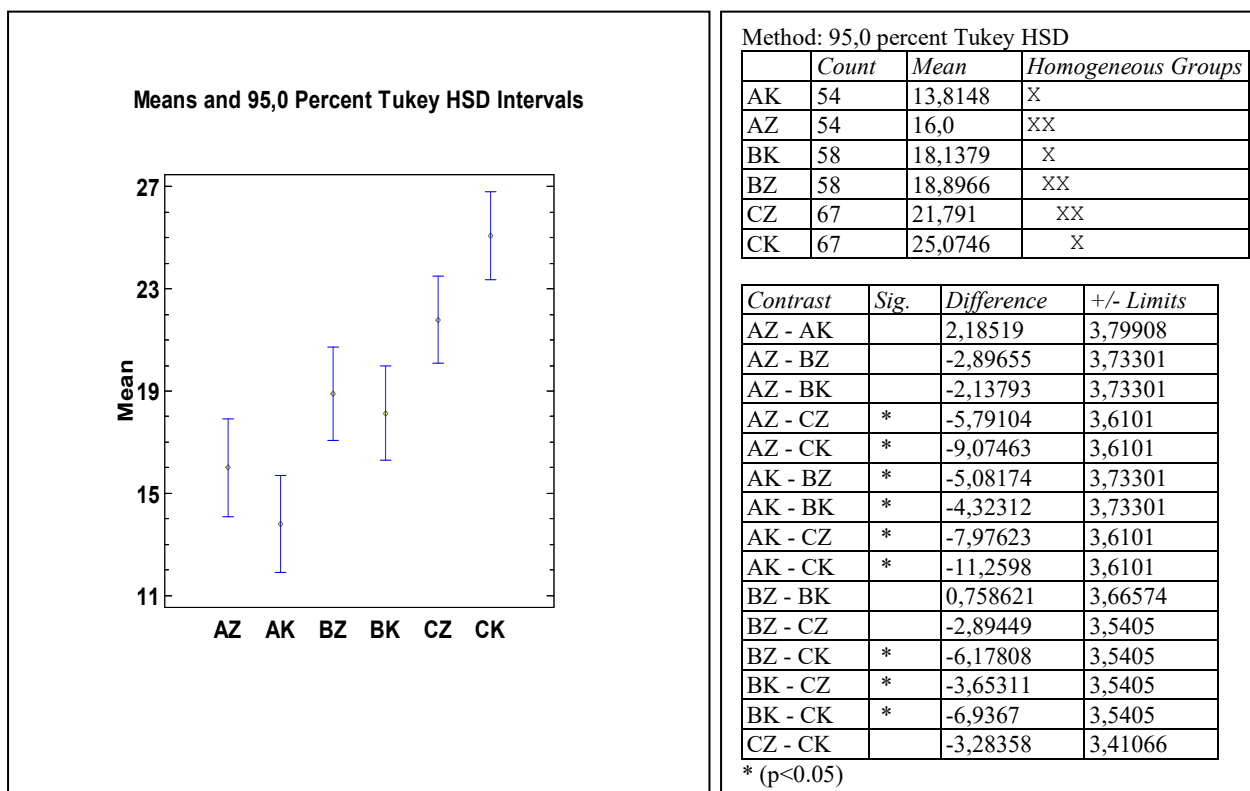
Legenda: AZ; AK - vězni program dobrovolně; BZ; BK – vězni program nedobrovolně stanoven; CZ; CK - vězni bez programu (kontrolní skupina); Z – začátek; K – po 6 měsících

6.5 Výzkumné šetření – hypotéza č. 5

H05: Jedinci absolvující program zacházení s aplikací andragogických aktivit se od jedinců, kteří tento program neabsolvovali v otázce racionalizace svého chování a kauzálního nedodržování společenských norem (Non-compliance with Social Norms) neliší

Graf 5 Racionalizace a nedodržování norem: rozptyly a středové hodnoty

Tab. 5 Racionalizace a nedodržování norem (ANOVA a Tukey HSD test)

Legenda: AZ; AK - vězni program dobrovolně; BZ; BK – vězni program nedobrovolně stanoven; CZ; CK - vězni bez programu (kontrolní skupina); Z – začátek; K – po 6 měsících

K oběma sledovaným ukazatelům se vyjadřujeme v podstatě shodně. V případě tendencí k nestabilnímu až sociálně deviantnímu stylu života, a také v případě racionalizace svého chování a kauzálního nedodržování společenských norem nebyly pozorovány statisticky významné odlišnosti. Hypotézy H04 a H05 není tudíž možné zamítnout. Nelze ale také konstatovat, že jsou tyto výroky platné. Stejně jako v předchozích případech je z výsledků výzkumného šetření možné pozorovat opět nápadný pozitivní posun. Platí to pro případ obou skupin vystavených působení andragogických nástrojů. Zejména v případě tendencí k sociálně nepřijatelnému (asociálnímu až antisociálnímu) způsobu společenské fungování a vlastní seberealizace.

V případě vězňů z tzv. dobrovolně se zájmem spolupracující skupiny byl tento pozitivní posun pozorován také u ukazatele výskytu racionalizace svého chování jako obranného mechanismu. To je ve shodě se zjištěním u míry sofistikovosti a také motivace k nápravě.

Na tyto důležité podmínky úspěšné korekce kriminálního chování do společensky požadovaných forem, bylo působení instrumentů andragogiky v rámci jejich procesu resocializace účinné. Opět konstatujeme důležitost dobrovolnosti. Povinnost je spíše kontraproduktivní, ale i v takovém případě může dojít k určitému zlepšení.

Racionalizace svého společensky nepřijatelného chování se spolehlivě snoubí s nedodržíváním společenských regulativů. V případě obou dalších skupin nedošlo u tohoto ukazatele k výrazné změně. Toto zjištění je zcela určitě výzva pro andragogiku a její možnosti v prostředí penitenciární péče.

Jako zásadní se jeví problém motivace. Jde o problém, který se týká kriminální subkultury notoriálně. Zde je nutné opět upozornit na nepříznivý vliv prizonizace. Tento specifický obranný mechanismus popisujeme v teoretické části této práce. K vlivu prizonizace patří přijetí racionalizace jako jeden z typických příznaků jejího negativního vlivu. K úkolům andragogiky tedy patří zcela určitě eliminace tohoto vlivu, případně korekce jeho důsledků.

6.6 Výzkumné šetření – korelační analýza vybraných sledovaných ukazatelů

Tab. 6 Korelační analýza faktorů, typických pro delikventní a kriminální subkulturu

KORELAČNÍ ANALÝZA	AGRESIVITA A IMPULSIVITA	DELIKVENTNÍ VÝVOJ	EMOCIONÁLNÍ DEPRIVACE	PARAZITUJÍCÍ STYL ŽIVOTA	PATOLOGIE NUKLEÁRNÍ RODINY	PATOLOGIE V BLÍZKÉM OKOLÍ	PARTNERSKÉ VZTAHY POTÍŽE	POTÍŽE ŠKOLA	POTÍŽE ZAMĚŠTNÁNÍ	RIZIKO NEBEZPEČNOSTI
AGRESIVITA A IMPULSIVITA		0,634	0,506	0,515	0,468	0,543	0,479	0,619	0,231	0,711
DELIKVENTNÍ VÝVOJ	0,634		0,518	0,486	0,447	0,643	0,532	0,621	0,199	0,727
EMOCIONÁLNÍ DEPRIVACE	0,506	0,518		0,503	0,514	0,503	0,689	0,619	0,268	0,526
PARAZITUJÍCÍ STYL ŽIVOTA	0,515	0,486	0,503		0,363	0,450	0,538	0,647	0,532	0,739
PATOLOGIE NUKLEÁRNÍ RODINY	0,468	0,447	0,514	0,363		0,498	0,385	0,646	0,339	0,622
PATOLOGIE V BLÍZKÉM OKOLÍ	0,543	0,643	0,503	0,450	0,498		0,489	0,491	0,532	0,688
PARTNERSKÉ VZTAHY POTÍŽE	0,479	0,532	0,689	0,538	0,385	0,489		0,527	0,177	0,434
POTÍŽE ŠKOLA	0,619	0,621	0,619	0,647	0,646	0,491	0,527		0,534	0,688
POTÍŽE ZAMĚŠTNÁNÍ	0,231	0,199	0,268	0,532	0,339	0,532	0,177	0,534		0,568
RIZIKO NEBEZPEČNOSTI	0,711	0,727	0,526	0,739	0,622	0,688	0,434	0,688	0,568	

V rámci výzkumného šetření byla provedena korelační analýza. Cílem bylo zjistit, zda existuje příčinná souvislost mezi negativním vývojem v průběhu dětství a dospívání v nukleární rodině, a osobnostními rysy a vlastnostmi, které jsou typické pro kriminální subkulturu. Pokud je etiologie kriminálního chování podmíněna spíše biologicky, mají možnosti korekce pochopitelně horší prognózu. Pokud jsou v dominanci faktory psychosociální, pak je prognóza ve vztahu k dosažení cílů resocializace příznivější. Mezi takové faktory patří právě soubor rozmanitých jevů. Ty jsou souhrnně označovány jako negativní události v průběhu dětství a dospívání (Raboch et al., 2001).

Zjištění jsou následující. Sledované faktory, ke kterým patří otázka emocionální (psychické) deprivace a patologické jevy v původní nukleární rodině a v blízkém okolí, jednoznačně pozitivně korelují s delikventním chováním. S jeho vznikem a rozvojem. Také korelují s parazitujícím způsobem společenského fungování a přijetím tohoto životního stylu, jako způsobu své seberealizace ve společnosti. Korelace těchto faktorů se pohybuje na střední až vyšší úrovni.

Delikventní vývoj, ústící do výše uvedeného parazitujícího způsobu života a životního stylu mají pak vyšší míru korelace s otázkou nebezpečnosti jedince. To platí zcela dle našich předpokladů také pro problematiku impulzivního chování a agresivity.

Tyto skutečnosti se pak promítají (také pozitivně, což je ale ve skutečnosti nepříznivé) do různých potíží, které jsou spojeny s požadavky na společenské chování, uplatnění, na plnění společenských požadavků. Jedná se o vývojové potíže, které můžeme souhrnně charakterizovat jako poruchy chování. Jedná se o potíže v partnerských vztazích, potíže v interakci s blízkými, v rodině, s přáteli. Dále se jedná o prokazatelné potíže s požadovaným způsobem trvalého a řádného pracovního uplatnění. Těm předcházejí velmi často již problémy, týkající se zvládnání požadavků školy. Tento rozbor je využitelný pro andragogiku a další disciplíny pomáhajících profesí. Účinnost instrumentů andragogiky se zvyšuje s účinným působením na vyvolávající příčiny. Dále je pak pro jejich tvorbu nutná diagnostika a znalost souvisejících, často kauzálních potíží (Veteška a Fischer, 2020).

6.7 Souhrn a diskuse

Předložená rigorózní práce se zabývá problematikou zjišťování účinnosti nástrojů andragogiky, aplikovaných vůči osobám ve výkonu trestu odnětí svobody. Pro takové zjištění je nutná znalost psychických a sociálních faktorů, které ovlivňují jedince v průběhu uvěznění. Tyto poznatky tvoří teoretická východiska. Ty jsou dále tvořeny otázkami specifik penitenciárního procesu z hlediska andragogiky a její konceptualizace jako vědního oboru v rámci resocializace.

Zkoumaný soubor je tvořen vybranými skupinami osob, vězňů, ve výkonu trestu odnětí svobody. U těchto osob v celkovém počtu 176 respondentů, byly zkoumány ukazatele, které jsou důležité z hlediska hodnocení účinnosti, a obecně také možností resocializace a dosažení jejího základního cíle. Pro šetření byl využit vlastní inventář, sycený modifikovanými položkami inventářů určených pro diagnostiku osobnostních rysů a následných možností práce s kriminální, a také obecně delikventní subkulturou (Veteška a Fischer, 2020).

K posouzení efektivity programu zacházení, který byl dominantním způsobem naplněn aktivitami, majícím andragogický charakter byly stanoveny hypotézy a poté byla realizována jejich verifikace. Šetření mělo longitudinální charakter. Rozdíly, buď pozitivní, nebo naopak negativní, byly zkoumány po 6 měsících působení na šetřené jedince. K verifikaci hypotéz byla využita statisticko-matematická metody vícenásobného srovnávání pozorovaných rozptylů. Za účinné jsme považovali jednak pozitivní změnu, u které byla zjištěna staticky významná odlišnost ($\alpha = 5\%$), dále ale pozitivní posun, který byl značně patrný, a došlo k němu prokazatelně ve sledovaném čase, a spolehlivě působením v rámci programu zacházení s andragogickou orientací.

Na programu zacházení se podílejí různí specialisté a odborníci. Závěr a navrhovaná doporučení, a také závěry u jednotlivých ukazatelů, lze chápat jako aplikaci principů andragogiky v penitenciární praxi.

Závěr a doporučení pro praxi andragogiky a dalších disciplín

Dostatek ověřených, tj., v rámci seriózních výzkumných šetření dosažených zjištění o účinnosti resocializačních (korektivních andragogických a dalších aktivit), je pro praxi penitenciární andragogiky jedním ze základních východisek. Na základě statisticky ověřených skutečností je možné nezpochybnitelně objektivnějším způsobem aktualizovat resocializační programy (resp. programy zacházení). Ty by pak vzhledem ke svému cíli, kterým je resocializace, mohly mít vyšší míru účinnosti.

Jak se v rámci našeho výzkumného šetření prokázalo, použitá metoda The Risk-Sophistication-Treatment-Inventory (RST-I, Salekin, 2004), s využitím vyššího sycení pomocí položek inventáře The Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R, Hare, 2003), má statisticky významnou diskriminační schopnost ve vztahu k zjišťování efektivity resocializace u vybraných skupin dospělé populace. Dále má tato kombinace vysokou schopnost diskriminace pro diagnostiku původní etiologie vzniku a rozvoje delikventního chování a kriminality. Považujeme ji pro penitenciární andragogiku, ale i celkově pro vědní disciplínu andragogiku jednoznačně za přínosnou. Znalost osobnostních charakteristik, které byly předmětem našeho výzkumného šetření, má z hlediska resocializace ve smyslu korekce chování delikventní subkultury do sociálně adaptivních struktur značný význam.

Mezi naše závěry pak patří tato konkrétní doporučení, vycházející z našich zjištění a výsledků:

- Jedno z mnoha se nabízejících doporučení spočívá v otázce erudovaného a objektivního zjištění původní, tj. vyvolávající příčiny, která vedla ke vzniku a rozvoji delikventního chování a kriminality jedince. Objektivní diagnostika vyvolávající příčiny a vyhodnocení potenciálních možností na ni působit, je z hlediska resocializačního procesu jednou z nejdůležitějších podmínek jeho efektivity a úspěšnosti.

Doporučení tedy spočívá ve skutečném zjištění a zhodnocení původní, vyvolávající příčiny, její správné a objektivní diagnostice, a poté v opakovaném periodickém zjišťování účinnosti působení na její eliminaci. V případě eliminace můžeme hovořit o souvislosti s tím, že andragogické instrumenty, využívající zkušenosti dalších vědních oborů, zejména psychologických, byly z hlediska cílů resocializačního procesu efektivní.

Dále můžeme konstatovat, že výsledky našeho vlastního výzkumného šetření svědčí o tom, že andragogicky orientované aktivity, aplikovaná v rámci komplexního programu zacházení (resocializačního programu) mají účinnost. Statisticky významnou v oblasti sofistikovanosti. Významnou také pro ochotu a motivaci k nápravě, a pro eliminaci vlivu prizonizace, ke kterým patří racionalizace vlastního protispolečenského chování a selhávání ve vztahu k akceptaci a zejména dodržování společenských regulativů.

- Další doporučení tedy spočívá využít tato zjištění a při tvorbě edukačních, podpůrných a také terapeutických, andragogicky (akcentující věk dospělosti se specifickými adaptabilními potřebami a požadavky) zaměřených aktivit. Vycházet z východisek, ke kterým patří zvyšování sofistikovanosti, zejména autonomie a právního povědomí, a působení na motivační strukturu jedince. Tak, aby se sám začal snažit o změnu chování.

Vzhledem ke skutečnosti, že se penitenciární péče týká především osob v dospělém věku, by měli být specialisté (psycholog, pedagog, vychovatel, sociální pracovník, apod.) vybaveni poznatky, které se týkají edukace a rozvoje dospělých. Tým specialistů, kteří mají na starost tvorbu, aplikaci, kontrolu a aktualizaci programů zacházení (programů resocializace) by pro tvorbu a aplikaci jimi stanovovaných dílčích aktivit měl využívat doporučení andragoga.

Na závěr tedy musíme konstatovat, že již zmíněná vhodnost legislativní úpravy, spočívající v uzákoněné funkci andragoga v penitenciárním prostředí, je zcela jistě namístě. Doufáme, že výsledky našeho šetření k tomu mohou alespoň částečně přispět. Je zcela patrné, že aplikace andragogických přístupů a principů, které zohledňují díky svému předmětu zájmu jednoznačně erudovaně osobnost dospělého člověka, jsou díky tomu ve svém důsledku efektivnější.

Zjištění a doporučení pro penitenciární praxi a pro praxi pomáhajících profesí budou proto předána orgánům, které mají možnost tuto důležitou změnu legislativně zakotvit. To je dle našeho názoru pozitivním přínosem této rigorózní práce. Pozitivním přínosem je pak možnost předat výsledky specialistům, kteří se jako specialisté a terapeuti v penitenciární praxi uplatňují.

Seznam použitých informačních zdrojů

ANDERSON, A. L., HUGHES, L. A. (2009) Exposure to Situations Conducive to Delinquent Behavior: The Effects of Time Use, Income, and Transportation. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 46(1), 5–34. Dostupné na <https://doi.org/10.1177/0022427808326587>.

ATKINSON, R. L. et al. (2003) *Psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-640-3.

BABIÁK, P., HARE, RD. (2014) *Hadi v oblecích aneb Psychopat jde do práce*. Praha: Academia, ISBN 978-80-200-2366-7.

BABIÁK, P., HARE, RD., MC LAREN, T. (2007) *Snakes in suits: When psychopaths go to work*. New York (USA): Harper. ISBN 9780061854453.

BIERDEMANNOVÁ, E., PETRAS, M. (2011) *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

BLATNÍKOVÁ, Š. (2011) *Aplikace klinických a testových metod v kriminologickém výzkumu*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci. ISBN 978-80-7338-109-7.

BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K. (2008) *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

BLATNÍKOVÁ, Š. et al. (2016) *Kriminální styly myšlení: Inventář PICTS-cz*. Praha: IKSP. ISBN 978-80-7338-156-1 (Vybrané metody kriminologického výzkumu - svazek 6).

BLATNÍKOVÁ, Š. (2016) *Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí*. Praha: IKSP. ISBN 978-80-7338-158-5

CLONINGER, C. R. (1994) *The Temperament and Character Inventory (TCI): A guide to its development and use*. Center for Psychobiology of Personality, Washington University 2, 19-28.

CLONINGER, C. R., SVRAKIC, D. M., PRZYBECK, T. R. (1993) A psychobiological model of temperament and character. *Archives of general psychiatry*, 50(12), 975-990.

ČERNÍKOVÁ, V. (2005) *Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciální prevenci)*. Praha: Policejní akademie ČR.

ČÍRTKOVÁ, L. (1998) *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion.

DSM-5. Diagnostický a statistický manuál duševních poruch. (2005) Praha: Hogrefe Testcentrum.

Eikeland, O. J., Manger, T., & Asbjørnsen, A. (2016). *Utdanning, arbeid, ønske og planar [Education, work, aims and plans]*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland

Evropská vězeňská pravidla. Doporučení rady Evropy Rec (2006) 2. *České vězeňství*, (1), Příloha.

Expression of concern: Articles by Hans J. Eysenck. First Published July 6, 2020. *Research Article*, <https://doi.org/10.1177/0141076820941361>.

EYSENCK, H. J., EYSENCK, S. G. (1993) *Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé*. Bratislava: Psychodiagnostika.

FISCHER, S. (2006) *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem: Acta Universitatis Purkynianae, 183 s. ISBN 80-7044-772-9.

FISCHER, S., RABOCH, J. a ŽUKOV, I. (2008) Analýza struktury hodnot a potřeb odsouzených v průběhu uvěznění. *Československá psychologie*, 52 (4), 388-396., ISSN 0009-062X.

FISCHER, S., ŠKODA, J. (2014) *Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-5046-0.

FISCHER, S., ŠKODA, J. (2009) *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 224 s. ISBN 978-80-247-2781-3.

FISCHER, S., ŠKODA, J. (2008) *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Praha: TRITON.

FISCHER, S., ŠKODA, J., SVOBODA, Z., ZILCHER, L. (2014) *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se specifickými potřebami v oblasti somatické, psychické a sociální*. Praha: TRITON, 304 s. ISBN 978-80-7387-792-7.

FISCHER, S., VETEŠKA, J. (2018) Problematika adaptace na vazební uvěznění jako problém pro andragogickou intervenci. In: VETEŠKA, J. (ed.) *Vzdělávání dospělých 2017 – v době*

rezonujících společenských změn = Adult Education 2017 – in times of resonant social changes: proceedings of the 7th International Adult Education Conference, 11-12th November 2017 Prague. Praha: Česká andragogická společnost, s. 177-182. ISBN 978-80-906894-2-8.

FISCHER, S., VETEŠKA, J. (2019) Překážky resocializace v penitenciární praxi z hlediska psychologie a andragogiky – výsledky longitudinálního výzkumného šetření. In: VETEŠKA, J. (ed.) *Vzdělávání dospělých 2018 – transformace v éře digitalizace a umělé inteligence = Adult Education 2018 – transformation in the era of digitization and artificial intelligence: proceedings of the 8th International Adult Education Conference, 11-12th December 2018 Prague.* Praha: Česká andragogická společnost, s. 29-38. ISBN 978-80-906894-4-2.

FRICK, P. J., HARE, R. D. (2001) *The antisocial process screening device.* Toronto: MultiHealth Systems.

GIDDENS, A. (1999) *Sociologie.* Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4.

GRISSO, T. (2003) *Evaluating competencies: Forensic assessments and instruments.* New York: Kluwer.

HÁLA, J. (2006) *Úvod do teorie a praxe vězeňství.* České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. ISBN-80-86706-30-6.

HÁLA, J. (1999) *Teorie a praxe vězeňství. II. Optimalizace výkonu trestu odnětí svobody.* České Budějovice: Jihočeská Univerzita.

HARE, R. D. (2003) *Hare psychopathy checklist-revised (PCL-R): Second edition, technical manual.* Toronto, Canada: Mult-Health Systems.

HATÁR, C. (2012) *Sociálna andragogika. Kapitoly z teorie a metodiky sociálno-edukačnej starostlivosti o dospelých.* Nitra: Pedagogická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa.

HENDRYCH, I. (2010). *Vybrané kapitoly z penologie.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě.

HOLMES, T. H., RAHE, R. H. (1987) The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 1(11), 213-218.

- HÖSCHL, C. (1989) *Neuroendokrinologie v psychiatrii*. Praha: Avicenum. ISBN 08-029-89-328.
- HÖSCHL, C., LIBIGER, J., ŠVESTKA, J. (2002) *Psychiatrie*. Praha: Tigris. ISBN 80-900130-1-5.
- HOTÁR, V., PAŠKA, P., PERHÁČZ, J. ET AL. (2002) *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: SPN.
- HRČKA, M. (2001) *Sociální deviace*. Praha: SLON.
- CHAPPELL, C. A. (2004) Post-secondary correctional education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990-1999. *Journal of Correctional Education*, 148–169.
- INCIARDI, J. A. (1994) *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing.
- JIRIČKA, V., KEJŘOVÁ, K. et al. (2015) *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- JOCHMANN, V. (1994). *Andragogika. Sborník z teoretického semináře k pojetí andragogiky*. Olomouc: Středisko distančního vzdělávání UP.
- KARABEC, Z., BLATNÍKOVÁ, Š. (2004) K problematice dlouhodobých trestů odnětí svobody. *Kriminalistika*, 47(3).
- KIMBERLEY, B. (2017) Gender Differences in Crime. *Media, Crime and Gender*, Munich, GRIN Verlag, 2017, [cit. 2021-04-04] Dostupné z: <https://www.grin.com/document/958677>.
- KNOWLES, M. S., ET. AL. (2015) *The Adult Learner. The definitive classic in adult education and human resource development. 8 ed.* New York: Routledge.
- KRATOCHVÍL, S. (1987) *Psychoterapie*. Praha: Avicenum.
- KRAUS, B. (2008) *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- KŘÍŽ, J. (2021) *Use of online tools in further professional training of Czech Prison Service employees* In: VETEŠKA, J. a M. KURSCH (eds.). *Vzdělávání dospělých 2020 – reflexe, realita a potenciál virtuálního světa = Adult Education 2020 – Reflection, Reality and Potential of the Virtual World : proceedings of the 10th International Adult Education Conference : 16 December 2020, Prague*. Praha: Česká andragogická společnost, 2021. 334 s. ISBN 978-80-907809-7-2. ISSN 2571-3841. ISSN 2571-385X.

KŘÍŽ, J. et al. (2021). *Edukace jako nástroj prevence sociální exkluze v Ústeckém kraji*. Praha: Česká andragogická společnost, 203 s. ISBN 978-80-907809-0-3.

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. (2014) *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.

LIEBLING, A. (1999). Doing Research in Prison: Breaking the Silence. *Theoretical Criminology*, 3, 147–173.

MACHALOVÁ, M. (2006) *Psychológia vo vzdelávaní dospelých*. Bratislava: Gerlach Print.

MANGER, T., HETLAND, J., JONES, L. Ø., EIKELAND, O. J., & ASBJØRNSEN, A. E. (2020). *Prisoners' academic motivation, viewed from the perspective of self-determination theory: Evidence from a population of Norwegian prisoners*. *International Review of Education*, 66(4), 551–574. doi:10.1007/s11159-020-09855-w

MANGER, T., EIKELAND, O. J., & ASBJØRNSEN, A. (2019). *Why do not more prisoners participate in adult education? An analysis of barriers to education in Norwegian prisons*. *International Review of Education*, 65(5), 711–733. <https://doi.org/10.1007/s11159-018-9724-z>.

MARTENS H. J. (2004) Multidimensional model of trauma and correlated personality disorder. *Journal of Loss and Trauma: International Perspectives on Stress & Coping*, 10(2), 115-129.

MATOUŠ, Z., PAULOVCÁKOVÁ, L., TURECKIOVÁ, M a VETEŠKA, J. (2021) *Management vzdělávání dospělých a vzdělávacích organizací*. Praha: Česká andragogická společnost. 180 s. ISBN 978-80-907809-3-4.

MEDNICK, S. A., GABRIELLI, F. W., HUTCHINGS, B. (1984) Genetic influences in criminal convictions: evidence from an adoption cohort. *Science*, May 25; 224 (4651): 891-904. doi:10.1126/science.6719119.

MESONIENE, S. (2009) The Problems of Efficient Resocialization: Legal Regulations and Social Demands. *Jurisprudencija: Mokslo darbu žurnalas*, 118 (4), 235-246.

Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. Revize. Duševní poruchy a poruchy chování. Popisy klinických znaků a diagnostická vodítka. (1992) Praha: Psychiatrické centrum.

MONAHAN, J. et al. (2012) *Classification of Violence Risk*. Lutz (FL): PAR Inc.

MORAVCOVÁ, I., PRŮKA, M. et al. (2010) *Aktuální problémy resocializační pedagogiky*. Pardubice: Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice.

MURRAN MC, M., HUBAND, N., DUGGAN, C. (2008) A comparison of treatment completers and non-completers of an in-patient treatment programme for male personality-disordered offenders. *Psychology and Psychotherapy*, 81(2), 193-198. doi: 10.1348/1476083-08X288762. Epub 2008 Feb 19.

MURRAN MC, M., WARD, T. (2010) Treatment readiness, treatment engagement and behaviour change. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 20(2), 75-85. doi: 10.1002/cbm.762.PMID: 20352645.

NAKONEČNÝ, M. (1996) *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.

National Institute of Justice. (2017) Washington.

NETÍK, K. (1994) *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. Praha: Karolinum, ISBN 80-7066-518-1.

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. (1997) *Psychologie v právu*. Praha: C. H. Beck, 140 s. ISBN 80-7179-177-6.

NGŘ VSČR 21/2010, kterým se stanoví úkoly zaměstnanců a příslušníků Vězeňské služby České republiky při zabezpečování výkonu trestu odnětí svobody, výkonu vazby a výkonu zabezpečovací detence. [online] Dostupné: [cit. 5. 2. 2021]. <http://www.vscr.cz/client data/>.

Nová koncepce vězeňství ČR do roku 2025. Praha, 2016. Schválena vládou ČR dne 3. února 2016, usnesením č. 79, o Koncepci vězeňství do roku 2025.

OREL, M. a kol. (2012) *Psychopatologie*. Praha: Grada. 264 s. ISBN 978-80-247-3737-9.

Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM. (2009) Oxford: Oxford University Press.

PALÁN, Z. (2002) *Úvod do studia personalistiky*. Praha: VŠJAK.

- PAPALIA, N., SPIVAK, B., DAFFERN, M., OGLOFF, J. R. (2019) A meta-analytic review of the efficacy of psychological treatments for violent offenders in correctional and forensic mental health settings. *Clinical Psychology: Science and Practice*, e12282.
- PAVLOVSKÝ, P. (1992) *Mezinárodní klasifikace nemocí 10. Revize. Duševní poruchy a poruchy chování*. Praha: Psychiatrické centrum.
- PERGREFFI, K. (2016) *Analýza účinnosti odměn a trestů jako prostředků působení na delikventy*. Diplomová práce: Univerzita J. E. Purkyně.
- PERGREFFI, K. (2014) *Delikvence jako důsledek negativního vývoje v dětství a dospívání*. Bakalářská práce: Univerzita J. E. Purkyně.
- POLIŠENSKÁ, V. A. et al. (2016) Psychologické aspekty reintegrace a resocializace pachatelů do společnosti. *Československá psychologie*, 60(4), 400-411. ISSN 0009-062X.
- PRAŠKO, J. a kol. (2003) *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál. 360 s. ISBN 80-7178-737-X.
- PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. (2014) *Andragogický slovník. 2., aktualiz. a rozš. vyd.* Praha: Grada, 320 s. ISBN 978-80-247-4748-4.
- PRŮCHA, J. (2011) *Interkulturní psychologie. 3. rozš. vyd.* Praha: Portál. 168 s.
- RABOCH, J., ZVOLSKÝ, P. et al. (2001) *Psychiatrie*. Praha: Galén.
- RAINE, A. (2014) *The anatomy of violence: The biological roots of crime*. New York (USA): Vintage Books, ISBN 0307907783.
- RAINE, A. (1993) *The Psychopathology of Crime: Criminal Behavior as a Clinical Disorder*. San Diego: Academic Press, ISBN 978-0125761550.
- RAINE, A., BRENNAN, P., MEDNICK, S. A. (1994) Birth complications combined with early maternal rejection at age 1 year predispose to violent crime at age 18 years. *Archives of general psychiatry*, 51(12), 984-988.
- RASZKOVÁ, T., HOFERKOVÁ, S. (2018). *Kapitoly z penologie I: vězeňství. 2.* Hradec Králové: Gaudeamus.

RIVERA, D. et al. (2020) Effects of long-lasting social isolation and re-socialization on cognitive performance and brain activity: a longitudinal study in *Octodon degus*. *Scientific Reports*, 2020. 10, Article number: 18315.

SALEKIN, R. T. (2004) *Risk Sophistication Treatment Inventory*. Lutz, FL (USA): Psychological Assessment Resources (PAR), Inc.

SIEGEL, J., WELSH, B. (2011) *Juvenile Delinquency: The Core (4th ed.)*. Belmont, CA (USA): Wadsworth Learning, ISBN 978-0534519322.

SMOLÍK, P. (2007) *Duševní a behaviorální poruchy*. Praha: Maxdorf Jessenius.

Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2020, 2021. Praha: Vězeňská služba České republiky.

ŠAUEROVÁ, M. (2013) Motivace odsouzených mužů ve výkonu trestu k účasti na celoživotním vzdělávání. In: VETEŠKA, J. A J. SALIVAROVÁ (eds.) *Vzdělávání dospělých – příležitosti a úskalí v globalizovaném světě*. Praha: Educa Service, 141–160.

ŠIMEK, D. (2003) *Kurikulum andragogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého.

TIMOFEEVA, E. A. (2019) Foreign Prison Experience Resocialization of Prisoners. *SHS Web Conferencing*, Vol. 62, [cit. 2021-03-21] <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196212004>.

VÁGNEROVÁ, M. (2004) *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-802-3.

VÁGNEROVÁ, M. (2014) *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. 815 S. ISBN 978-80-262-0696-5.

VEČERKA, K. et al. (2000) *Sociálně patologické jevy u dětí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

VETEŠKA, J. (2010) Perspektivy mediace a probace v kontextu resocializační pedagogiky. In MORAVCOVÁ, I., PRŮKA, M. (eds.). *Aktuální problémy resocializační pedagogiky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 67-77. ISBN 978-80-7395-342-3.

VETEŠKA, J. (2015) *Mediace a probace v kontextu sociální andragogiky*. Praha: Wolters Kluwer, 252 s. ISBN 978-80-7478-898.

VETEŠKA, J. (2016) *Přehled andragogiky: úvod do studia vzdělávání a učení se dospělých*. Praha: Portál, 320 s. ISBN 978-80-262-1026-9.

VETEŠKA, J. (2017) Možnosti a specifika resocializace odsouzených. *Sociální a duchovní revue*, roč. VIII, 2017, č. 3, s. 35–45. ISSN 1338-290X.

VETEŠKA, J., FISCHER, S. (2020) *Psychologie kriminálního chování. Vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada, 208 s. ISBN 978-80-271-0731-5.

VETEŠKA, J. a M. TURECKIOVÁ (2020). *Kompetence ve vzdělávání a profesním rozvoji*. Praha: Česká andragogická společnost, 171 s. ISBN 978-80-907809-5-8.

VETEŠKA, J., ŽUKOV, I., FISCHER, S. (2017) Uvěznění a rozvoj nevhodných obranných mechanismů jako problém pro resocializaci. *Česká a slovenská psychiatrie*, 113 (4), 185-189., ISSN 1212-0383.

VONDRÁČEK, V. (1981) *Úvahy psychologicko psychiatrické*. Praha: Avicenum.

Vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 218/2003., o soudnictví ve věcech mládeže. (děti mladší než patnáct let).

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby.

ZEMAN, P., BLATNÍKOVÁ, Š. et al. (2019) *Uživatelé drog ve vězení – hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: IKSP. ISBN 978-80-7338-178-3.

ZVOLSKÝ, P. et al. (2001) *Speciální psychiatrie*. Praha: Karolinum.

ŽUKOV, I., FISCHER, S., PTÁČEK, R. (2009) Duševní a behaviorální poruchy v důsledku vazebního uvěznění u poruch osobnosti a osob závislých na psychoaktivních látkách. *Alkoholismus a drogové závislosti*, 44(1), 23-38.

ŽUKOV, I., FISCHER, S., RABOCH, J. et al. (2009) Brain wave P 300. A comparative study of various forms of criminal activity. *Medical Science Monitor*, 15(7), 349 -354.

Seznam tabulek

Tab. 1 Míra potenciální nebezpečnosti (ANOVA a Tukey HSD test)

Tab. 2 Míra sofistikovanosti (ANOVA a Tukey HSD test)

Tab. 3 Motivace a ochota k nápravě (ANOVA a Tukey HSD test)

Tab. 4 Tendence k sociálně deviantnímu stylu života (ANOVA a Tukey HSD test)

Tab. 5 Racionalizace a nedodržování norem (ANOVA a Tukey HSD test)

Tab. 6 Korelační analýza faktorů, typických pro delikventní a kriminální subkulturu

Seznam grafů

Graf 1 Míra potenciální nebezpečnosti: rozptyly a středové hodnoty

Graf 2 Míra sofistikovanosti: rozptyly a středové hodnoty

Graf 3 Motivace a ochota k nápravě: rozptyly a středové hodnoty

Graf 4 Tendence k sociálně deviantnímu stylu života: rozptyly a středové hodnoty

Graf 5 Racionalizace a nedodržování norem: rozptyly a středové hodnoty